

Skärvor av en svit

– förflutenhetens plats i Hammarkullen

Axel Demker

**Examensarbete för avläggande av filosofie masterexamen i
Kulturvård,
30 hp
Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet**

2011:25

Skärvor av en svit
– förflutenhetens plats i Hammarkullen

Axel Demker

Handledare: Ola Wetterberg

Examensarbete för Masterexamen, 30 hp
Kulturvård

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Göteborg, Sweden

<http://www.conservation.gu.se>
Fax +46 31 7864703
Tel +46 31 7864700

Master's Program in Conservation, 120 ect

By: Axel Demker
Mentor: Ola Wetterberg

Uppsatsens titel på engelska: How the past have affected the perception of Hammarkullen

ABSTRACT

The present study examines the demolition of a house on Hammarkulletorget in 1996 and the discourse of Hammarkullen, Gothenburg (Sweden), drawn from the perspective of historicization ["historisering"]. I have examined how the past played role in presentations of Hammarkullen and how the past affected the decision to demolish a house. By examining which role the neighbourhood's past time played in the perception of the neighbourhood, the thesis aims at providing a better understanding of how the past can influence and legitimize major changes in the urban environment.

In the early 1980s the image of Hammarkullen as a victim of negative publicity is established and this reputation lives beyond the simplistic and negative descriptions themselves. This has also established a duality in the presentations of Hammarkullen where the internal perception is positive and the external perception of Hammarkullen is negative.

I have identified four different motives for the demolition at Hammarkulletorget. These have been summarized as follows, namely: 1. Housing policy, 2. Aesthetics and design, 3. Maintenance related, and 4. Area development. Together these four contributed to the decision of demolishing the house at Hammarkulletorget.

The area that in general is referred to as "Hammarkullen" are the houses at Hammarkulletorget and Bredfjällsgatan. Although these houses represent only a part of Hammarkullen, they symbolize the whole district. Accordingly, it is not surprising that one of these houses were chosen for demolition. Hammarkullen has also been viewed as a neighbourhood where the desire for change is present. The desire for change probably contributed to the legitimacy of the demolition.

This study's main contribution are the examined time-spatial associations in the presented discourse of Hammarkullen and the studied demolition process, likewise the fact that the past has always been a part of the perception of the neighbourhood. This can be said to have contributed to the decision to demolish a house at Hammarkulletorget in 1996.

Title in original language: Skärvor av en svit – förflutenhetens plats i Hammarkullen

Language of text: Swedish

Number of pages: 73

Keywords: Hammarkullen, Gothenburg, urban development, demolition

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV—11/25—SE

Förord

Inledningsvis vill jag rikta ett tack till alla som på ett eller annat sätt bidragit till uppsatsarbetet. Det tog några veckor innan jag kom fram till hur undersökningen skulle fokuseras och avgränsas, vilket fick till följd att jag under arbetet tog flera kontakter och sökte upp en del material som i slutändan inte fick plats i uppsatsen. Jag är ändå tacksam för den tid som mitt ärende fått ta och den vänlighet som jag mötts av.

Parallellt med mitt eget uppsatsarbete har Robin Barnholdt under våren 2011 skrivit sin kandidatuppsats *Då Hammarkullen är älskat av alla – en undersökning av Hammarkullekarnevalens historia och platsanvändning*. Att fokusera på Hammarkullen valde vi helt oberoende av varandra och när terminen led mot sitt slut och våra respektive resultat kunde jämföras var det spännande att se att vi på olika sätt bidragit till förståelsen av vad stadsdelen Hammarkullen uppfattas som för plats. Barnholdts utmärkta uppsats kan därför rekommenderas till den som antingen är intresserad av stadsdelen Hammarkullen, eller vill läsa mer om historieprocesser i ett modernt kulturarv.

Uppsatsens huvudtitel är hämtad från en dikt av Sonja Åkesson, första gången publicerad i *Situationer* (1957). Åkesson har bland annat blivit ihågkommen för sitt sätt att skildra en efterkrigstidsvardag i Sverige och hennes diktning har varit en del av min egen vardag under arbetet med uppsatsen.

Ett särskilt tack vill jag rikta till Ingrid M Holmberg som under uppsatsarbetet bidragit med många goda synpunkter.

Göteborg, juni 2011

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

ABSTRACT	3
FÖRORD	5
1. INLEDNING	8
FÖRFÖRSTÄELSE	8
TIDIGARE FORSKNING.....	9
TEORI.....	14
PROBLEMFÖRMULERING	17
SYFTE	18
FRÅGESTÄLLNING	18
RELEVANS	18
METOD	19
KÄLLMATERIAL.....	21
AVGRÄNSNING.....	23
DISPOSITION.....	23
2. FRAMSTÄLLNINGAR AV STADSDELEN HAMMARKULLEN, CA 1969-1995	24
1960- OCH 1970-TALEN	24
1980-TALET.....	28
BÖRJAN AV 1990-TALET	32
3. PERSPEKTIV PÅ RIVNINGEN AV HAMMARKULLETORGET 1-12, CA 1994-1997	38
UR BOSTADSBOLAGETS SYNVINKEL	38
<i>"Rivningen" som en "demontering"?</i>	43
STADSDELSFÖRVALTNINGENS ROLL.....	43
TIDNINGSRAPPORTERINGEN	45
ETT POLITISKT SAMMANHANG	54
<i>Av kulturmiljövårdens intresse?</i>	55
ETT PAR ANDRA RÖSTER, 1995	56
4. HAMMARKULLEN TRÄDER FRAM	58
EN MONOTON STADSDEL MED HÖGA HUS	58
SLUTSATSER	62
DISKUSSION OCH FÖRSLAG TILL VIDARE FORSKNING	64
5. SAMMANFATTNING	68
6. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	70
OTRYCKTA KÄLLOR	70
<i>Informanter</i>	70
TRYCKTA KÄLLOR	70
<i>Internetreferenser</i>	72
<i>Tidningsartiklar</i>	73
<i>Handlingar</i>	73
BILAGA	74
DEMKER/KULIN: SKAPA ETT VARIERAT STADSLIV I HELA STADEN	74

1. Inledning

I mitten av 1990-talet genomfördes ett förnyelseprojekt i miljonprogramsstadsdelen Hammarkullen i Göteborg. Den mest iögonfallande förändringen var att ett av de stora skivhusen vid torget revs (eller demonterades, som var den formella benämningen på arbetet). På platsen uppfördes nya radhus i hopp om att skapa såväl en bättre boendemiljö som ett bättre stadsdelsrykte. Flera exempel på förnyelseprojekt i liknande områden finns över hela landet och åtgärderna är intressanta att koppla till föreställningar om olika stadsdelar och deras rykte. Men var det just på grund av ett dåligt rykte som huset på Hammarkulletorget revs?

Miljonprogrammets bebyggelse tillhör den mest diskuterade i stadsplaneringssammanhang; symbol både för välfärdsstatens klimax och ett samhälleligt misslyckande. Hammarkullen är en av de stadsdelar som byggdes under miljonprogrammets tioåriga epok, 1965-1974. En av de storstadsförorter som betecknats som problemområde, som *utsatt förort* och som fått vara symbol för problemtyngda bostadsområden.

Stadsmassan är staden. Stadsmassan är byggnader. Byggnaderna vittnar om olika tider, värderingar och ideal och har efter sin tillkomst brukats, byggts om och värderats olika av den skiftande samtiden. De värderingar vi kollektivt laddar bebyggelsen och stadsdelarna med i staden formar uppfattningar och föreställningar om olika platser, vilka sedan ligger till grund för vårt förhållningssätt till olika områden. Vill vi bo där? Luncha där? Promenera där? Eller vill vi inte alls åka dit?

Hammarkullen 1977. Foto: Riksantikvarieämbetet, Pål-Nils Nilsson.

Förförståelse

Uppsatsens utgångspunkt är ett personligt intresse för meningsskapande, historiseringsprocesser och hur värderingar sammankopplas med bebyggelse; värderingar som ligger till grund för stadens sociala uppdelning i attraktiva och oattraktiva områden. Med tanke på de motiv som präglade rivningen av innerstadens bebyggelse under efterkrigstiden, som handlade om att genomföra ett bostadspolitiskt program och ta bort utpekade dåliga boendemiljöer¹, är det intressant att se hur en rivning i modern tid, i ett område som har låg status hos allmänheten, arbetades fram och kan förstås.

Hammarkullen i Göteborg byggdes mellan 1968 och 1973 som en del av både Göteborgs stads

¹ Se t.ex. Johansson (1997)

stora utbyggnader i Angeredsområdet och miljonprogrammet i Sverige.² Därmed ingår stadsdelen i två tydliga ramverk som skapar en viss typ av förståelse och förhandsuppfattning om stadsdelen. Hammarkullen, och flera andra förorter från tiden, byggdes bland annat som ersättning för den bebyggelse som revs i innerstaden och symboliserade därmed det nya framtida stadslivet. Förorter som Hammarkullen har dock kommit att stigmatiseras och betraktats som dåliga och farliga bostadsområden. Så som flera forskare pekat på (till exempel Tedros 2008, Caldenby 2007 och Ericsson et al. 2002) ser det ut att vara i skärningen mellan exotisering och stigmatisering som dagens allmänna framställning av *utsatta förorter* befinner sig. Claes Caldenby skriver i Arkitektur nr 2/2007 att ”Vad man än säger om ett område som Gårdsten så blir det fel. Att betona för tjänsterna är att sopa problemen under mattan, att lyfta fram problemen blir ett bidrag till stigmatiseringen.”³

I mars 2011, när uppsatsarbetet höll på att ta form, publicerades arkitekturskribenten Mark Isitts tredelade artikelserie om arkitektur och kriminalitet i Göteborgs-Posten, där han besökte stadsdelarna Hammarkullen och Biskopsgården i Göteborg.⁴ Isitt beskriver i synnerhet Hammarkullen i klassiska förortskritiska termer och framhåller inte bara en annorlundahet utan även annorlundaheten som skadlig; kriminell och otrygghetsskapande. Trots att beskrivningen av stadsdelarna mest fungerar som en inramning till den tes han driver i artiklarna (att höga hus skapar hög kriminalitet och låga hus låg kriminalitet) så skapade beskrivningarna upprördhet hos många som upplever eller är en del av det positiva engagemang som finns i områdena. Många repliker skrevs till artiklarna, däribland en av mig och Lena Kulin, som publicerades i Göteborgs-Postens webbupplaga (se bilaga).⁵ Den debatt som Isitt initierade visade att det, i en tid där storstädernas segregation är allmänt accepterad och idén om den täta blandstaden finns upptagen i Göteborgs stads översiktsplan, finns en stark polarisering i åsikter om stadslivet och förorterna.

Tidigare forskning

Uppsatsen tar sin utgångspunkt i ett brett samhällsvetenskapligt forskningsfält. Litteratur som använts aktivt i undersökningen är till exempel Carlson och Högberg (1995), Törnquist (2001) och Zintchenko (1993) som alla undersökt Hammarkullen och stadsdelens historia med ett liknande angreppssätt som föreliggande undersökning. Alzén (1996), Hammerman (2010), Johansson (1997) och Schönbeck (1994) används som understöd för en förståelse utifrån ett kulturvårdsperspektiv och lyfts fram som jämförelser i kapitel 5. Litteratur som använts för uppsatsens teoretiska utgångspunkter presenteras under *Teori*.

Lennart Zintchenko undersöker i sin rapport för Bygghörsningsrådet *Nybyggarstadsdelen Hammarkullen i ett föränderligt Sverige* (1993) stadsdelen Hammarkullens historia från 1960-talet till tidigt 1990-tal genom ett flertal olika källmaterial, där tidningsartiklar och etnologiska intervjuer

² Törnquist 2001, s. 122

³ Caldenby 2007, s. 31. Stadsdelen Gårdsten i Göteborg är en miljonprogramsforort i nordöstra Göteborg, som under några år i början av 2000-talet fick stora medel till förnyelse. Husen renoverades, byggdes om, skalades ned och kompletteringsbebyggelse i radhusform kom till. Ändå, konstaterar Caldenby i artikeln, har satsningarna ännu inte resulterat i några statistiskt större förändringar för stadsdelen: fortfarande är det så kallade utanförskapet stort.

⁴ GP 2011-03-20, 2011-03-23, 2011-03-25

⁵ Repliker publicerades av GP under mars och april 2011 av bl.a. Catharina Dyrssen, Lasse Fryk och Vanja Larberg, Mattias Hagberg, Per Arne Ivarsson, Sven-Åke Lindgren, Tomas Lundberg och Magdalena Forshamn, Ove Sernhede, Catharina Thörn, Cecilia Verdinelli samt Maria Wängersjö. Därutöver kommenterades Isitts artiklar i flera bloggar.

utgör de mest centrala. Zintchenkos syfte är att lyfta fram hur olika samhällsförändringar och synen på den typ av stadsdel som Hammarkullen representerar påverkar de boendes attitydbildning.⁶

Stadsdelen har alltjämt dåligt rykte, vilket framförallt är något som drabbar unga som växer upp och bor i Hammarkullen. Så väl bland ungdomar från andra stadsdelar som när man söker jobb kan hemmastadsdelen vara en belastning. Zintchenko menar också, med stöd i etnologisk forskning, att oordningen fått stort utrymme i berättelserna om stadsdelen hänger ihop med en klassisk uppfattning om vad det innebär att vara arbetarklass. När ett lågstatusområde som Hammarkullen inte kan beskrivas som skötsamt och pålitligt uppfattas det som något avvikande och därmed intressant att beskriva.⁷

Susanne Carlson och Camilla Högberg undersöker i sin 10-poängsuppsats *Hammarkullen – valet är ditt, svart eller vitt?* (1995), skriven vid Kulturgeografiska institutionen på Göteborgs universitet, olika framställningar av Hammarkullen. Utgångspunkten för deras uppsatsarbete var artikeln ”Riv inte vårt hus” i Göteborgs-Posten den 13/9 1995. Författarna blev intresserade av vilka olika uppfattningar som finns om Hammarkullen och hur de skiljer sig åt med ett inifrån respektive utifrånperspektiv. Carlson och Högberg använder ett brett källmaterial i såväl mediakällor, olika centrala aktörer i stadsdelen som ett drygt 20-tal intervjuer med Hammarkullebor och Göteborgare som inte bor i Hammarkullen.

Med begreppet *bildskapare* fångar de in de olika aktörer som ”bidrar till att förmedla en viss bild av en plats”.⁸ En av dessa bildskapare är mediekanalerna (vilket föranleder författarna att ta upp en del av det som skrivits om stadsdelen Hammarkullen, varav en del finns med även i denna undersöknings kapitel 2), andra är kommersiella aktörer, stadsdelsförvaltningen och föreningslivet i stadsdelen. Utifrån sitt empiriska underlag presenterar författarna ett intressant teoretiskt resonemang om hur uppfattningarna om Hammarkullen skapats och upprätthålls.

Anders Törnquist undersöker i sin avhandling *Till förortens försvar* (2001) förhållandena i stadsdelarna Eriksbo, Hjällbo och Hammarkullen i Göteborg under perioden 1970-1995; hur de har förändrats och hur de kommit att förknippas med vissa bestämda epitet. Enligt Törnquist har Hammarkullen ofta betraktats som en symbol för miljonprogrammets misslyckande. Törnquist anlägger ett aktörsperspektiv och försöker att utröna vem eller vilka som spelar störst roll för stadsdelarnas utveckling och på vilket sätt.⁹ De tre stadsdelarna framstår som både unika och typiska, men Eriksbo har i jämförelse med de två andra, under den senare delen av den studerade perioden, haft en något bättre utveckling än de två andra. Det finns inga enkla eller raka samband mellan fattigdom, segregation och invandrare och hur stadsdelarna fungerar som bostadsmiljö, menar Törnquist. Avslutningsvis konstaterar Törnquist att det också är viktigt med ett lokalt engagemang i stadsdelar som dessa. Ett sådant engagemang kan motverka den negativa utvecklingen.¹⁰

⁶ Zintchenko 1993, s. 3-6

⁷ Zintchenko 1993, s. 123-130

⁸ Carlson och Högberg 1995, s. 18

⁹ Törnquist 2001, s. 11-13

¹⁰ Törnquist 2001, s. 12, 254-255

Veronica Kaplan undersöker i sin uppsats *Hammarkullens spårvagnsstation – en plats träder fram* (2006) representation av plats och icke-plats, med exemplet Hammarkullens spårvagnsstation. Kaplan gör en omfattande analys av hur spårvagnsstationen uppfattas av människor, hur den beskrivits i olika källmaterial och finner sedan några mer tydliga karaktärsdrag i platsens representation. Kaplan menar bland annat att platsen har en tydlig strukturering, är relativt välbevarad och att det finns en rad åtgärder på platsen som skulle kunna förändra representationen av den och skapa en positivare allmänuppfattning om den.

Utöver den direkt Hammarkullen-anknutna litteraturen finns ett brett fält av forskning som beskriver modernismens stadsplanering, olika sätt att förstå relationen mellan stadens invånare och dess fysiska form samt olika typer av föreställningar om staden. Ur denna forskning har jag valt att lyfta fram några arbeten med särskild relevans för föreliggande undersökning.

Monica Andersson undersöker i sin avhandling *Politik och stadsbyggande* (2009) modernismens intåg i svensk stadsplanering; hur den antogs och praktiserades genom byggnadslagstiftningen och vilka konsekvenser den fick för stadsbyggandet.¹¹ Andersson spårar modernismens intåg till sent 1920-tal och utkastet till ny byggnadsstadga från 1930. Även om de nya principerna ännu inte omtalades som modernistiska kan de ses som beredande inför den Bostadssociala utredningen på 1940-talet; den utredning som ofta beskrivs som avgörande för praktiserandet av en modernistisk stadsplanering i Sverige.¹²

Andersson konstaterar att ett antal centrala personer och deras formella och informella samband på olika politiska och professionella nivåer spelade stor roll för den effektiva och enhetliga linje som kom att känneteckna den modernistiska stadsplaneringen. Andersson menar vidare att ett av hennes främsta bidrag till forskningen är vetskapen om den centrala roll som föreskrifterna i byggnadsstadgan kom att spela för stadsplaneringen. Det återstår att ta reda på om arkitekterna styrde stadsplaneringen, eller om den politiska makten utnyttjade de modernistiska idealen för att utöva makt. Modernismens idéer, stora skala och enhetlighet passade onekligen bra ihop med de krav på byggandet som efterkrigstiden krävde.¹³

Gärd Folkedotter undersöker i sin avhandling *Nyttans tjänare och skönhets riddare* (1987) hur arkitektkåren förhållit sig till de överordnade värdena *nytta* och *skönhet* i utövande av översiktlig planering, samt hur de överordnade värdena formulerats under perioden 1947-1974.¹⁴ Hon anlägger därmed ett aktörsperspektiv på modernismens stadsplanering. Folkedotter konstaterar att *nyttan* har betonats och varit något som planförfattaren har varit tvungen att förhålla sig till, medan *skönhet* varit ett valbart värde, som planförfattaren kunnat ta hänsyn till. Den nytta arkitekterna anser sig tjäna är i allmänhet alla brukares, dock utan någon djupare förståelse för olika grupper, till exempel socioekonomiskt baserade. Arkitekterna ställer sig också delvis frågande inför möjligheten att kontrollera skönhetsvärdena genom översiktlig planering och menar att det snarare finns i detaljerna och det exakta utförandet. Folkedotter menar också att *nytta* och *skönhet* ser ut att avlösa varandra som prioriterade nyckelbegrepp inom arkitekturen under olika epoker. Vid

¹¹ Andersson 2009, s. 13-14

¹² Andersson 2009, s. 287

¹³ Andersson 2009, s. 302

¹⁴ Folkedotter 1987, s. 11-14

1980-talets slut tycker hon sig se att tendenser från sent 1960-tal, som fokuserar mer på gestaltning, kommer till uttryck i det postmodernistiska byggandet.¹⁵

Gunilla Svensson undersöker en del av den modernistiska diskursen i sitt examensarbete från Bebyggelseantikvariskt program; *Rivningarna av Göteborgs arbetarstadsdelar* (2003) i form av rekordårens rivningar i Göteborg och hur man i början på 2000-talet såg på rivning kontra bevarande, med erfarenheterna från de stora rivningarna i minne.¹⁶ Svensson menar att snabbheten i förändringsprocessen både var ett kännetecken och ett av de största problemen för stadsomvandlingsprocesserna på 1960- och 1970-talen. De snabba omvandlingarna skapade en extremt rationell process för rivning och nybyggande, men gjorde det samtidigt svårt för boende och andra att följa och förstå förändringarna. Svensson konstaterar också att det fanns en stor uppslutning bakom rivningspolitiken. För Socialdemokraterna var rivningarna ett sätt att få bort den bebyggelse de uppfattade som symboler för ett förtryckarsamhälle. Den typ av politisk enighet som fanns omkring rivningarna har dock inte uppstått omkring bevarande av bebyggelse, menar Svensson.¹⁷

Jakob Pontén undersöker i sin kandidatuppsats *De uteblivna möjligheterna* (2010) dynamiken mellan de diskursiva hållningarna *förnyelse* och *bevarande*, i en fallstudie över planprocessen på Friggagatan i Göteborg, där ett antal funkishus revs för att ge plats åt nya hyreslägenheter.¹⁸ Uppsatsens utgångspunkt är det förhållande som skapat fler aktörer i stadsplaneringen, genom maktförskjutningen från den offentliga till den privata sektorn. Pontén konstaterar att exploatören får tolkningsföreträde i alla frågor om reella byggkostnader, samtidigt som detta perspektiv blivit viktigare i och med maktförskjutningen. Kulturmiljövården har utan fasta värdeområden och utan ett, i det här fallet, modernt underlag svårt att argumentera för ett bevarande.¹⁹ Även Hammerman (2010) studerar en kulturmiljövårdskontext i Göteborgsmiljö, dock med förortsbebyggelse i fokus.

Gabriella Olshammar undersöker i sin avhandling *Det permanentade provisoriet* (2002) Gustaf Dalénområdet på Hisingen i Göteborg utifrån begreppet *permanentat provisorium*. Olshammar intresserar sig för stadens *icke-platser* eller *mellanland* och vill bättre förstå hur dessa platser fungerar och vilka värden de har för olika grupper i samhället. Kaplan (2006) och Olshammar har ett liknande angreppssätt på och förhållande till platsen, genom att de undersöker hur representationer av rum i staden får betydelse i vårt praktiska förhållande till dem. Det oestetiska och oordnade, menar Olshammar, är svårt för stadsplaneringen att införliva – ändå pågår verksamhet i sådana områden och platserna kan ha andra värden än de vedertagna.²⁰

Olshammar förklarar Gustaf Dalénområdet problem med samma argument som det som gör det intressant och värdefullt: Genom att området präglas av en rad mindre verksamheter och byggnader som spontant återbrukats över tid finns ingen samlad stadsplanevision eller samlade kraft bland aktörerna i området. Ur detta uppstår områdets status som permanentat provisorium, eftersom verksamheterna hela tiden bedrivs som om de vore permanenta trots att medvetenheten

¹⁵ Folkedotter 1987, s. 227-233

¹⁶ Svensson 2003, s. 1-2

¹⁷ Svensson 2003, s. 46-48

¹⁸ Pontén 2010, s. 8-9

¹⁹ Pontén 2010, s. 42-44

²⁰ Olshammar 2002, s. 3-7, 12-13

om det temporära i situationen är känd. Olshammar avslutar med att konstatera att stadens utblivna erkännande för stadslivet i Gustaf Dalénsområdet beror på den rådande stadsbyggnadstrenden ”att bygga den Goda Staden inom vilken den här typen av plats saknar berättigande [...] området lever i takt med tiden men i otakt med trenden”.²¹

Susanne Urban undersöker i sin avhandling *Att ordna staden* (2005) etnisk boendesegregation, den samtida storstadspolitiken och demokratiskt inflytande genom begreppet *grannskap* och det som byggdes som så kallade *grannskapsenheter*.²² Urban menar att tilltron till grannskapet är stort för att lösa stadens problem: ”Det samtliga planeringsideal om staden har gemensamt är att problemet finns hos staden men lösningar ska genomföras i grannskapet.” Det är ett synsätt som utgår från att de stora problemen skall lösas i den lilla skalan på ett närmast förebyggande sätt.²³ Urban menar att grannskapets betydelse för att uppnå social integration i själva verket är begränsad. En del av problematiken är en bristande insikt om integrations- och segregationsbegreppens mekanismer; att de i själva verket kan fungera utestängande genom att integrationsåtgärder kan fungera segregera. Urban understryker också vikten av att dialogprojekt i grannskap resulterar i inflytande för medborgarna, för att inte undergräva samhällsplaneringens legitimitet.²⁴

I delvis samma forskningsfält som Urban befinner sig också Adiam Tedros. Hon undersöker i sin avhandling *Utanför storstaden* (2008) hur storstadspolitiken formades och framförallt formulerades under perioden 1988-1998.²⁵ Tedros finner att bland flera konkurrerande föreställningar om storstaden dominerar framställningen att problemen i storstaden finns i dess utkanter. En viktig förändring under perioden är att framställningen av de förorter som dras med sociala problem ändras från *invandrantäta* till *socialt utsatta*. Tedros menar att det är en övergång i synsätt från ett etniskt till ett socioekonomiskt problem. Det är en beteckningsförändring som däremot inte minskar platsernas stigmatisering, vilket får Tedros att tala om *platsism*.²⁶

Den urbana miljön som generator för den uppkomna situationen lämnas därmed därhän. Istället träder en annan förklaringsmodell in, förortsmiljön. Huvuddragen i den orsaksmodellen är att det på ett antal bestämda platser i Sverige, främst i storstädernas utkanter, samsas stadens invandrade befolkning med andra avvikande element [...] som uppfattas som avvikande från normaltillståndet.²⁷ [sic]

Denna platsism stigmatiserar områdena just på grund av att de ligger i stadens utkant där en befolkning som avviker från ett tänkt normaltillstånd samlas; ej etniska svenskar och etniska svenskar som uppfattas som annorlunda.

Ett annat perspektiv som anknyter till föreliggande undersökning handlar om hur den mediala rapporteringen av vissa förortsstadsdelar kan karaktäriseras och hur den påverkar våra uppfattningar om dem. Gabriella Sandstig undersöker i *Otrygghetens landskap* (2010) å ena sidan det som kan kallas för *otrygghet* i offentliga miljöer och å andra sidan orsakerna bakom den upplevda

²¹ Olshammar 2002, s. 184-186, 201-208

²² Urban 2005, s. 17-18

²³ Urban 2005, s. 180

²⁴ Urban 2005, s. 181-196

²⁵ Tedros 2008, s. 11

²⁶ Tedros 2008, s. 173

²⁷ Tedros 2008, s. 179-180

otryggheten med fokus på mediernas roll.²⁸ Sandstig konstaterar att graden av egen erfarenhet av hot och risker reglerar graden av oro vi känner. Vidare är det inte bara personlig erfarenhet av hot och risker som påverkar oss utan också vänner och bekantas erfarenheter, liksom det vi får till oss via media. Vi tenderar också att sammanblanda dessa erfarenheter och av dem skapa en grund för otrygghet.²⁹ Sandstig framhåller bland flera orsaker till upplevd otrygghet tomma ytor i staden – alltså brist på folkliv.

I rapporten *Miljonprogram och media* (2002), genomförd på uppdrag av Integrationsverket och Riksantikvarieämbetet, undersöker Urban Ericsson, Irene Molina och Per-Markku Ristilampi hur den negativa föreställningen om storstadsförorterna vidmakthållits över tid.³⁰ Författarna konstaterar att medierapporteringen skiljt ut de så kallade förortsområdena från den urbana strukturen, genom att antingen ge dem en rad positiva omdömen, som *exotiska, färgglada* eller *livliga*, eller negativt, som *farliga, kriminellt belastade* eller *problematiske* – båda är uttryck för en stigmatisering av de som bor i områdena. Den långvariga stigmatiseringen bygger på en igenkännbar metaforik med förortens form färdigdefinierad och associerad som något utanför det normala, med boende som tillhör *de Andra*, okända och annorlunda. Benämningar som *andra* och *tredje generationens invandrare* speglar svårigheten för nya medborgare att bli accepterade som svenskar, trots formella medborgarskap och lång tid i landet.³¹

Teori

Uppsatsens utgångspunkt är ett socialkonstruktivistiskt förhållningssätt till verkligheten. Den tolkning av verkligheten som undersökningen arbetar med är således den språkliga representationen. Undersökningens målsättning är att tydliggöra om och i så fall hur språket (hur vi terminologiskt beskriver verkligheten) påverkar beslut om fysiska förändringar i staden.³² Beskrivningar av verkligheten skapar föreställningar som upprätthålls genom en maktordning där vissa avsändare får större genomslag än andra.³³ Detta sätt att förhålla sig till verkligheten är relativt vanligt inom samhällsvetenskaplig forskning, men för den skull inte utan alternativ. Det socialkonstruktivistiska angreppssättet i uppsatsen hänger också samman med den valda huvudmetodologin diskursanalys. Se vidare under *Metod*.

Tunström (2009) synliggör flera olika diskurser om *staden* och visar hur staden i olika tider betraktats och beskrivits på olika sätt. Brusman (2006) och Ronström (2008) tar båda upp begreppet *mindscapes*, som kan synliggöra uppfattningar om och medverka i upplevelsen av en plats i staden. Sjöholm (2010) använder inte begreppet *mindscape*, men lyfter fram hur olika *bilder av staden* Kiruna får konsekvenser för stadsplaneringen och den förestående flytten av staden. Olika *mindscapes* och *bilder av staden* hänger ihop med den typ av övergripande stadsdiskurser som Tunström skriver om, eftersom uppfattningar om vad staden är påverkar uppfattningar om enskilda platser i staden. Holmberg (2006) lyfter fram det näraliggande begreppet *imaginära geografier*,

²⁸ Sandstig 2010, s. 11-13

²⁹ Sandstig 2010, s. 343-345

³⁰ Ericsson et al. 2002, s. 9-13

³¹ Ericsson et al. 2002, s. 102-106

³² Holmberg 2006, s. 50

³³ Sandstig (2010) framhåller till exempel hur mediernas framställningar av områden kan medverka till att skapa upplevd otrygghet.

vilket precis som mindscapes är ett sätt att avläsa sociala uppfattningar om olika platser och områden i en stad.

Moa Tunström undersöker i sin avhandling *På spaning efter den goda staden* (2009) skiftande och diskursivt konstruerade stadsideal och idéer om urbanitet i Sverige under 1990- och 2000-talet.³⁴ Tunström lyfter således fram socialt konstruerade och diskursivt avläsbara uppfattningar om olika platser, som används som referenspunkter i förandet av stadsmiljöer. Tunström påvisar hur olika den traditionella förmoderna *staden* framställs i förhållande till modernismens *bostadsområden*, samt hur de båda associeras med en rad positivt respektive negativt laddade ord. Tunström ger också visst utrymme till hur ”historia” upptas i de olika konstruktionerna av urbanitet. Modernismens planering framhålls också som expertstyrd och icke-lyssnande; raka motsatsen till den dialogskapande och opolitiska planeringsform som förespråkas för framtiden. Tunström framhåller också den värdeladdade begreppsanvändningen där benämningen på ett stadsfenomen samtidigt värderar och kanske exkluderar.³⁵

Mats Brusman undersöker i sin avhandling *Den verkliga staden?* (2008) hur historiskt etablerade föreställningar om staden och dess platser påverkar upplevelsen av dem. Brusman studerar tre stadsområden i Norrköping och dessas omvandlingar och omtolkningar under perioden 1990-2005 för att kunna förstå processerna i praktiken. Brusman menar att platsens historia till del konstituerar platsens mindscape;

ett kognitivt landskap, förankrat i de fysiska strukturerna men samtidigt med en osynlig dimension där minnen, erfarenheter och drömmar blandas med andra bilder – mediebilder och bilder av andra platser – som bidrar till att kategorisera platsen och sätta in den i ett sammanhang.³⁶

Ett mindscape skapas också av föreställningar om centrum och periferi, alltså det geografiska läget i relation till en värdering, samt av idéer om urbanitet. Brusman lyfter fram hur ett lokalt baserat mindscape existerar parallellt med ett dominerande mindscape om hela staden Norrköping, det senare sammanfattat som ”den lilla storstaden” baserat på en global idé om urbanitet. En stadsplanering som tar sin utgångspunkt i ett globalt konstruerat mindscape riskerar att bortse från stadens vardag – kanske det som egentligen är den verkliga staden.³⁷

Owe Ronström undersöker kulturarvsproduktion som maktmedel, med världsarvet Visby som exempel, i *Kulturarvspolitik* (2008). Ronström belyser hur världsarvsutnämningen förvandlat Visby och hur kulturarvsproduktion hänger samman med en estetisering av det offentliga rummet. Ronström använder begreppet mindscape för att förklara hur hela Gotland givits en urban kontext, med en rad olika mindscapes, varav ”Hansestaden Visby” är ett.

Nya slags människor befolkar Visby och i mångt och mycket är det deras idéer om det goda livet och en bra plats att bo på som iscensatts. Hemlösa i det gamla traditions-landskapet har de iscensatt ett nytt mindscape som inte utestänger dem, utan tvärtom placerar dem själva i centrum. Detta mindscape, med staden som utgångspunkt och måttstock, har i allt högre grad kommit att projiceras också på

³⁴ Tunström 2009, s. 14

³⁵ Tunström 2009, s. 155-157

³⁶ Brusman 2008, s. 199

³⁷ Brusman 2008, s. 200-205

resten av ön. Också landsbygden ”kodas om”, estetiseras, historiseras och urbaniseras, genom att det som inte passar in i den nya helheten byggs om, förs undan eller helt enkelt bortses ifrån. Därmed har också makten över ”det lokala”, historien och representationerna förflyttats. Och det är ingen liten förflyttning, om vi betänker att vad det handlar om är just de berättelser och representationer som skall berätta för oss själva och andra vilka vi är.³⁸

Ronström menar alltså att upprättandet av kulturarv skapar en ny kontext för bebyggelsen eller staden som pekats ut. Med kulturarvsbegreppet som ett medel väljs vissa saker ur den förflutna tiden ut, vilka sedan får representera och presentera det utpekade objektet.³⁹

Jennie Sjöholm undersöker i sin masteruppsats *Föreställningar om stadsomvandlingens Kiruna* (2010) föreställningar om Kiruna i samband med att staden förbereds för flytt, liksom dessa föreställningars relation till kulturmiljön.⁴⁰ Bland flera föreställningar om staden identifierar Sjöholm den relativt nya *bilden av staden som ska flytta*, som på några år hunnit bli en del av stadens identitet. De tre föreställningarna om *staden som ska flytta*, *gruvstaden* och *mönsterstaden* reproduceras och anknyter i olika grad till kulturmiljön. Det som föreställningarna inte täcker in är vad Sjöholm kallar för *vardagslivets Kiruna*, det vill säga rummets praktik. Något som kan liknas vid Brusmans (2006) lokala *mindscape*. Rummets praktik är, enligt Sjöholm, svår att observera och kan sällan spåras i mediekällor om staden. Praktiken producerar däremot viktiga fysiska platser för invånarna; platser som dock inte självklart betraktas som kulturmiljöer inom de andra föreställningarna och marginaliseras därmed i planeringen. Endast *mönsterstaden* har en naturlig anknytning till platser som kulturmiljöer, vilket därmed begränsar urvalet för vad som kan och får betraktas som en kulturmiljö.⁴¹

Derek Gregory (1994)⁴² står för upphovet till begreppet imaginära geografier. Nedan har jag dock valt att utgå från hur Ingrid M Holmberg beskriver och använder det. I sin avhandling *På stadens yta* (2006) undersöker hon ”hur bevarande av bebyggelse står i relation till produktion av rumslig betydelse och mening i form av bebyggelse- och plathistoria”.⁴³ Holmberg utgår från stadsdelen Haga i Göteborg, vilken hon kartlägger över tid för att kunna undersöka urban omvärdering och förstå hur synen på stadsdelen förändrats; att det egentligen inte handlar om *en* upplevd plats utan flera olika, delvis överlappande, vid olika tidpunkter. Holmberg visar att det subjektiva fenomenet historisering (som tidsrumsliga sammanlänknings) är konstitutivt för de senaste 150 åren, inte bara för det sentida så kallade stadsrenässansskedet. Begreppet imaginära geografier används för att kartlägga sociala föreställningar om rumslighet och är centralt för att förstå hur uppfattningen om platsen förändrats.

Föreställningar om rummet kan anses som konstitutiva därför att rummet framträder för oss genom olika former för representation: objektet sammansmälter med representationens praktiker och vi har

³⁸ Ronström 2008, s. 252-253.

³⁹ Bebyggelsen i Hammarkullen har aldrig i någon allmän mening betraktats som kulturarv. Stadsmuseets utlåtande (se kapitel 3) om att bebyggelsen vid Hammarkulletorget, och i synnerhet det för rivning utpekade huset, var representativt för tidens byggande, är det närmaste vi kommer. Däremot finns en relativt tydlig diskurs och värdeladdning omkring hur bebyggelsen i Hammarkullen uppfattas. Genom att fråga vad Hammarkullen är för något i en social kontext kan vi förstå ett upprättat *mindscape* omkring Hammarkullen.

⁴⁰ Sjöholm 2010, s. 7-8

⁴¹ Sjöholm 2010, s. 74-82

⁴² Se t.ex. Gregory 1994, s. 5-9

⁴³ Holmberg 2006, s. 13

alltså inte att göra med något slags *förmedling*, utan med en situation där själva representationen i sig själv *skapar* den verklighet som den presenterar.⁴⁴

Holmbergs användning av begreppet imaginära geografier utgår från en moralisk förståelse där det framförallt är sociala normer som bildar utgångspunkt för hur vi betraktar och uppfattar rummet. I dessa sociala normer ryms uppfattningar om ”fint” eller ”fult” liksom uppfattningen att ”centrum” anses stå över ”periferi”.⁴⁵ Det är därmed också självklart att uppfattningen om och upplevelsen av rummet på olika platser skiftar över tid. En imaginär geografi skulle på detta sätt kunna sägas vara *den moraliska och socialt normerade geografin*. En uppfattning om platsers relation till varandra som påminner om en individs *mentala karta*⁴⁶, men där de imaginära geografierna är ett försök att se till de mest vedertagna uppfattningarna och värderingspositionerna.

Såväl Tunström (2009), Brusman (2006), Ronström (2008), Sjöholm (2010) som Holmberg (2006) beskriver hur platser konstrueras utifrån en social kontext. Det är tydligt att det är svårt att upprätta precisa gränser mellan begreppen diskurs (i detta sammanhang), imaginära geografier och mindscape. De utgör alla varianter av varandra och representerar lite olika inriktningar i hur vi kan förstå den socialt konstruerade platsen. Jag menar att man kan beskriva skillnaderna mellan begreppen mindscapes och imaginära geografier genom att förstå ett mindscape som den dominerande uppfattningen om en plats, alltmedan imaginära geografier är att betrakta som en diskursrepresenterad geografi. Ett mindscape kan således göras tillgängligt i stunden, medan en imaginär geografi i första hand görs tillgänglig i efterhand.

Problemformulering

Rivningen av ett hus på Hammarkulletorget 1996 är ett exempel på en stor förändring i bebyggelsemiljön i en Göteborgsstadsdelen. När Hammarkullen byggdes i slutet av 1960-talet revs stora delar av innerstadens äldre bebyggelse, liksom i flera andra svenska städer; bostadsbeståndet förnyrades och utökades. Omkring 25 år senare sprang tiden i fatt huset på Hammarkulletorget och Bostadsbolaget valde att riva, eller mer precist; demontera för återbruk. Huset med adress Hammarkulletorget 1-12 försvann och Hammarkullen förändrades.

Miljonprogramsbebyggelsen, modernismens stadsplanering och de stora rivningarna i innerstäderna är vida utforskade forskningsfält. Genom att studera vilken roll stadsdelens förflutna tid tillåts ha i platskonstruktionen av Hammarkullen; alltså i diskursen om Hammarkullen, kan åsikter och värderingar som tas för givna, kartläggas och förstås. I vilken mån påverkar denna sociala

⁴⁴ Holmberg 2006, s. 42

⁴⁵ Holmberg 2006, s. 43

⁴⁶ ”inom geografi benämning på den inre bild av den geografiska verkligheten som varje människa bär med sig och som används för att tolka omgivningens rumsliga innehåll och organisation. Den mentala kartan blir en blandning av information och tolkning som reflekterar inte enbart vad en individ vet om olika platser, utan också vad hon känner.” (Nationalencyklopedin på Internet (2011): Mental karta). Carlson och Högberg (1995) anknyter sin analys av Hammarkullen till kulturgeografen Amos Rapoport: ”Världen görs, enligt Rapoport, meningsfull via namngivning, klassificering och ordnande i ett begreppsmässigt system. De olika värderingarna som finns om Hammarkullen kan härledas till ett antal olika faktorer.” (Carlson och Högberg 1995, s. 67). ”Städerna av idag är dessutom för komplexa för att man skall lära känna dem i sin helhet och man skaffar sig därför en så kallad ”mental map”, som innebär en slags mental förenkling av omgivningen; avstånd och uteslutande av information blir därigenom essentiella. Oftast använder man dessutom enbart en del av staden och därmed kan man komma att ignorera andra delar av den. [...] Ett exempel på en sådan förenkling är synen på hela Angered som ett enda förortsområde, detta trots dess mångfald av olika stadsdelar och naturinslag etc.” (Carlson och Högberg 1995, s. 68).

kontext, alltså vårt sätt att skriva historia, stadsdelens framtid? Bebyggelsen är en materialisering av den förflutna tiden, vilken ständigt laddas om med värderingar, preferenser, minnen och åsikter. I vilken mån påverkar denna sociala kontext hur vi förhåller oss till olika hus eller stadsdelar?

Rivningen av ett hus på Hammarkulletorget 1996 är en förhållandevis ouppmärksamman rivning i en av Sveriges mest uppmärksammanade förortsstadsdelar, vilket är en av uppsatsens utgångspunkter och en anledning att rikta intresset mot just denna rivning. Kanske kan en undersökning av vilken roll Hammarkullens förflutna tid spelat i beskrivningen av stadsdelen bidra till ökad kunskap om viljan till en stor förändring i stadsdelen? Undersökningens resultat kan också vara relevant för andra liknande fall, samt vid framtida hantering av liknande bebyggelseområden.

Rivningen är ett av flera liknande fall i nordöstra Göteborg, och i övriga landet. Att undersökningen kommer att fokusera på Hammarkullen och det nu rivna huset på Hammarkulletorget beror på Hammarkullens symbolstatus som miljonprogramsförort och att den aktuella rivningen i efterhand fått väldigt lite uppmärksamhet. Kanske sammanhänger den begränsade uppmärksamheten med en uppfattning om miljonprogramsområdena som tämligen oförändrade? Att Hammarkullen ofta uppmärksammanas som en typförort från tiden gör också att det finns förhållandevis mycket skrivet om stadsdelen, vilket ger ett gott underlag för undersökningen.

Syfte

Syftet med föreliggande undersökning är att skapa ökad kunskap om vilken roll stadsdelen Hammarkullens förflutna tid spelat i beskrivningar av stadsdelen från 1960- till 1990-talet, samt belysa vilken relationen var mellan dessa beskrivningar av stadsdelen och beslutet att riva huset på Hammarkulletorget 1-12.

Frågeställning

Föreliggande studie har utgått från frågan: Hur kom det sig att huset på Hammarkulletorget 1-12 i Göteborg revs? En fråga som under undersökningens gång givits en teoretisk inramning och preciserats i tre frågor, som även svarar mot uppsatsens teoriprovande metodologi:

- På vilket sätt framträder stadsdelen Hammarkullens förflutna tid i beskrivningar av stadsdelen fram till rivningen på Hammarkulletorget 1996?
- Vilka motiv framfördes för rivningen av huset på Hammarkulletorget?
- Vilken är relationen mellan beskrivningarna av stadsdelen Hammarkullen och rivningen på Hammarkulletorget?

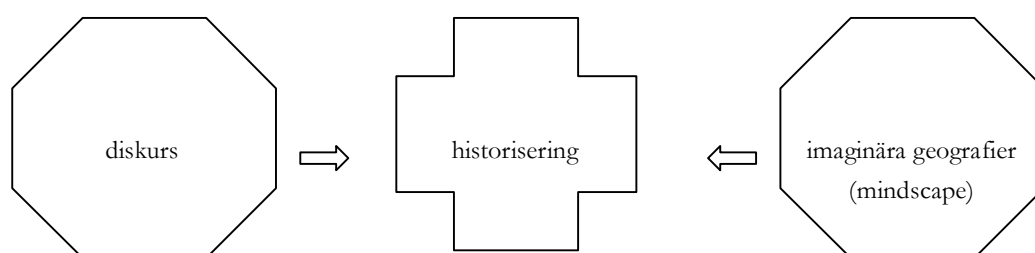
Relevans

Undersökningen tar upp ett fall där bebyggelse rivits i en förortsstadsdel till Göteborg som genomfördes i syfte att åstadkomma olika typer av förändringar. Därigenom berörs och belyses stadsplaneringens samband med problemen i en segregerad stad och vilka motiv och drivkrafter som kan finnas till fysiska åtgärder i staden. Inte minst inför framtida stora förändringar av miljonprogrammets bebyggelse är det intressant att studera på vilket sätt synen på bebyggelsen kan samverka med beslut om ombyggnads-, kompletterings- eller rivningsåtgärder.

Metod

Det har aldrig varit min avsikt avgöra om det var bra eller dåligt att huset på Hammarkulletorget revs 1996 – och jag kan heller inte säga att uppsatsarbetets resultat givit mig underlag till att anta en sådan åsikt om jag försökte. Det relevanta för mig har varit att förstå hur diskursen om Hammarkullen har framträtt och hur den kan förstås. Arbetet har genomförts som ett växelspel mellan empiri och teori, utan uppdelning i tid under de månader våren 2011 som undersökningen genomfördes. Undersökningen är genomförd som en kvalitativ studie, vilket innebär att studiens resultat inte baseras på statistiskt jämförbara resultat. Undersökningen är istället en tolkning av ett brett urval av källmaterial som rör stadsdelen Hammarkullen utifrån undersökningens utgångspunkter.⁴⁷

Studiens karaktär är deduktiv genom att den utgår från en teoriprovande ansats. Det diskursanknutna analysverktyget historisering skall jag pröva, alltså tillämpa, på undersökningens analysobjekt med utgångspunkt i hur Holmberg (2006) gjort med stadsdelen Haga. Historisering prövas i undersökningen på ett nytt analysobjekt: det diskursiva Hammarkullen. Därmed förhåller jag mig till källmaterialet (empirin) utifrån en given teoretisk ram, med ett på förhand definierat analysverktyg.⁴⁸

De centrala metodologiska begreppen och deras ungefärliga relation till varandra. Diskursen om Hammarkullen synliggörs i föreliggande undersökning med hjälp av analysverktyget historisering. Begreppen imaginära geografier och mindsapes, som är tämligen lika, understödjer en socialt konstruerad platsförståelse, genom att dessa begrepp utgör historiseringens rumsliga aspekt.

Undersökningen genomförs som en diskursanalys i två delar: dels studeras beskrivningar av Hammarkullen fram till mitten av 1990-talet och dels studeras framställningen av Hammarkullen och det för rivning utpekade huset under rivningsprocessen. I uppsatsens två huvudsakliga empiridelar finns många och delvis långa citat ur flera olika källor, vilket är ett medvetet val. Dessa textstycken utgör den främsta grunden för analysarbetet och skall också ge läsaren bättre förståelse för de slutsatser som dras i slutet av uppsatsen. Genom att citera längre textstycken ges också enstaka, mer relevanta, påståenden ett vidare sammanhang.

Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips sätter det allmänt använda diskursbegreppet i ett metodologiskt sammanhang i *Diskursanalys som teori och metod* (2000). De definierar inledningsvis begreppet som att ”diskurs är ett bestämt sätt att tala om och förstå världen (eller ett utsnitt av världen)”.⁴⁹ De påpekar också att diskursanalys är både en teori och en metod, vilket alltså innebär att man utöver ett visst metodologiskt tillvägagångssätt även antar en teoretisk utgångspunkt.

⁴⁷ Esaiasson et al. 2007, s. 223, 237

⁴⁸ Esaiasson et al. 2007, s. 99, 102, 149

⁴⁹ Jørgensen och Phillips 2000, s. 7

Jørgensen och Phillips utgår från Vivien Burrs karaktärisering av den socialkonstruktivistiska utgångspunkt som präglar de flesta diskursanalytiska angreppssätt. Burrs fyra principer går ut på att ha en kritisk inställning till självklar kunskap – vilket innebär att vi är medvetna om att våra egna världsbilder inte är en spegel av verkligheten utan något som påverkas av vårt sätt att kategorisera världen. I likhet med detta menar Burr vidare att våra kategorier är ett resultat av personlig historisk och kulturell specificitet, faktorer som dessutom förändras över tid. Burr menar vidare att kunskap uppstår i social interaktion och omvänt påverkas våra sociala handlingsmönster av vår förkunskap.⁵⁰

Väsentligt är att det är just den definierade diskursen som analyseras – inte den tänkta bakomliggande verkligheten, eller vad människorna bakom formuleringarna egentligen avser med sitt sätt att uttrycka sig. Med diskursanalysen når man diskursens verklighet, inget annat. Det väsentliga är att undersöka det som faktiskt sagts eller skrivits och söka efter mönster, samt se ”vilka sociala konsekvenser som olika diskursiva framställningar av verkligheten får.” Risken är i annat fall att diskursanalysen blir spekulativ och fördomsbekräftande. När man som forskare arbetar utifrån en diskursanalys är också självreflektionen, personliga utgångspunkter och insikten om den egna analysens bidrag till diskursen väsentliga.⁵¹

Undersökningens diskursanalys har genomförts med hjälp av analysverktyget historisering, som

ringar in allmänt förekommande allmängiltiga diskursiva relationer mellan det förflutna och det befintliga fysiska rummet, och fokuserar alltså på hur språkliga resurser mobiliseras för upprättandet och upprätthållandet av sådana relationer, men avgränsar inte deras effekter till ”det språkliga”. Historiseringar – sammanlänknings av tid och rum – har följande gemensamt: de förekommer alltid som *utsagor*; de är systematiserade enligt *utsageregler* som bestämmer deras existens; de skiljer sig åt på ett sätt som gör att olika *regelbundenhetsfält* kan identifieras; de påvisar vissa *kunskaps- och bildningsregler* som bestämmer deras framträdande.⁵²

Analysverktyget historisering används i diskursanalysen för att förstå hur den förflutna tiden upptagits i förståelsen av Hammarkullen och den rivna byggnaden. Holmberg definerar historisering som en kombination av diskursanalys enligt Foucault och Derek Gregorys (1994) imaginära geografier. Historiseringen består av två komponenter: den tidsliga och den rumsliga aspekten. De imaginära geografierna utgör den rumsliga aspekten och den förflutna tiden utgör den tidsliga aspekten av det tidsrumsliga samband som ska observeras. Historisering kan därmed förstås som en variant av innehållsanalys och/eller diskursanalys, vilken är inriktad mot att förstå upprättandet av en plats i ett tidsrumsligt sammanhang. Intresset riktas alltså mot vilken roll stadsdelens förflutna spelar i framställningen av den. Om en historisering av den aktuella platsen (Hammarkullen) har ägt rum finns det tidsrumsliga sammanlänknings i de framställningar som utgör föreliggande undersöknings empiriska underlag.

Två stycken samtalsintervjuer har genomförts inom ramen för undersökningen, med personer som hade insyn och medverkade i rivningsprocessen. Syftet med samtalen var att ge informanten

⁵⁰ Jørgensen och Phillips 2000, s. 10-12

⁵¹ Jørgensen och Phillips 2000, s. 28-29

⁵² Holmberg 2006, s. 50

mycket utrymme att prata omkring huvudtemat. Marie Louise Stig Sørensen tar upp några aspekter av kvalitativa intervjuformer i *Heritage Studies* (2009) och framhåller bland annat att mycket information och underlag till en diskursiv förståelse kan fås genom att komma nära informanterna istället för att placera dem i en formell intervjusituation. Intervjutillfället är också ett tillfälle att som forskare lära sig något av informanten inom forskningsområdet.⁵³ Samtalen används som ett understödande källmaterial till uppsatsens övriga empiri. Informanterna, Leif Andersson och Eeva Bolin, har valts ut för att de hade god inblick i den process som ledde fram till rivningen.

Uppsatsens empiri utgörs av ett relativt stort källmaterial, som har bedömts som representativt och tillräckligt för att kunna förstå diskursen. Dock är det här väsentligt att påpeka att svaret på undersökningens frågeställningar baserar sig på det källmaterial som redovisas i uppsatsen. Detta källmaterial är tänkt att vara en övervägande del av de texter som skrivits om stadsdelen Hammarkullen, i syfte att beskriva den som plats, och därmed ett tillräckligt material för att kunna påvisa en generaliserbarhet för stadsdelen. Flera andra forskningsarbeten om Hammarkullen har använts som understödande för undersökningens resultat, framförallt Zintchenko (1993), Törnquist (2001) och Carlson och Högberg (1995) vilka har liknande ambitioner att beskriva Hammarkullens historia, som den framstår i texter om stadsdelen.

Mitt urval i kapitel 2, som tar upp tidiga beskrivningar av Hammarkullen, baseras främst på källor som anknyter till platsen, bebyggelsen och stadsdelen i en striktare fysisk, faktisk mening, därför har vissa källor om sociala aktiviteter och händelser i stadsdelen valts bort eller tonats ned. I de texter jag tar upp har jag oftast fokuserat på inledningen eller författaren eller författarnas angreppssätt på Hammarkullen; hur de beskriver den gängse bilden av området och vad de vill uppnå med sin egen text.

I uppsatsen letar jag också efter motiv till rivningen av huset på Hammarkulletorget 1-12, i enlighet med undersökningens frågeställningar. Ur uppsatsens empiri har jag kunnat lyfta fram några olika motiv som medverkade till beslutet att riva huset. Dessa motiv skall i första hand betraktas som *motiveringar som framförs* till skäl för beslutet. Motiveringar är i allmänhet lättare att urskilja än de bakomliggande och reella motiven till ett beslut.

Källmaterial

Undersökningens källmaterial hanterar dels stadsdelen Hammarkullen från sent 1960-tal till mitten av 1990-talet och dels den process som ledde fram till rivningen 1996. Källmaterialet är i första hand textbaserat material om Hammarkullen som ger möjlighet att förstå den diskurs som omgärdat stadsdelen och det nu rivna huset. Textbaserade källor har i första hand valts eftersom diskursanalysen genomförs på ett analysobjekt som befinner sig flera år tillbaka i tiden.

Som ett komplement till de textbaserade framställningarna har två samtalsintervjuer genomförts med personer som var delaktiga i rivningsprocessen omkring år 1996. När intervjuer utgör en del av källmaterialet är det väsentligt att förhålla sig till vissa källkritiska aspekter. De tillfrågade kanske inte kommer ihåg detaljer eller helt har glömt vissa delar av processen. Deras berättelser är också färgade av de år som gått sedan rivningen genomfördes och av hur Hammarkullen och Göteborgs nordöstra stadsdelar utvecklats sedan dess och hur miljonprogrammets bebyggelse betrak-

⁵³ Stig Sørensen, Marie Louise: i *Heritage Studies* (2009), ffa s. 169, 175-176.

tas idag. På gott och ont vet informanterna, precis som jag som författare, hur Hammarkullen och Göteborg ser ut och fungerar idag. Vi jämför därför våra berättelser mot denna bild. De minnesbilder som informanterna ändå förmedlar är viktiga eftersom de berättar om skeenden som inte får plats i medicakällor eller politiska dokument. Tidsavståndet gör det också möjligt för informanterna att idag tala friare omkring händelser och personer, än om vi hade mötts i samband med genomförandet av rivningen.

Tidningsartiklar utgör en stor del av materialet. De som har använts i undersökningen speglar dels uppfattningar om Hammarkullen från den tid då det byggdes, och dels rivningsprocessen just när den ägde rum. Tidningsartiklar ger också som källmaterial en representativ bild av vad som förmedlas till allmänheten, särskilt när innehållet är i stadens enda stora morgontidning, med många läsare. Tidningsartiklar kan därmed sägas fungera som en referens gentemot det dåvarande samhällsklimatet.⁵⁴ Tidningsartiklarna är dock en subjektiv tolkning av det de beskriver. Dessutom medför närheten till det beskrivna händelseförloppet eller objektet att beskrivningarna blir mindre fullständiga än då de beskrivs i efterhand. Parallellt med det som återges i tidningarna pågår dessutom flera andra sociala processer, vilka delvis belyses av de två samtalsintervjuer som finns med i undersökningen. Tidningsartiklarna har också olika avsändare och olika syfte. Merparten av artiklarna är skrivna av journalister i syfte att rapportera ett händelseförlopp till tidningens läsare på ett verklighetsnära sätt, men i materialet finns även insändare och debattinlägg som har som främsta syfte att framföra en åsikt och ett budskap.

Tidningsartiklar efter 1994 är i huvudsak hämtade från databasen Medicarkivet⁵⁵ med hjälp av flera olika sökbegrepp.⁵⁶ Artiklar som direkt berör rivningen har sökts, men även artiklar från perioden 1994-2003 som handlar om Hammarkullen på något sätt. Det äldre artikelmaterialet, från 1960-talet till början av 1990-talet, har lästs på mikrofilm hos Göteborgs universitetsbibliotek, efter att artiklarna hittats genom att de refererats i olika källor, främst Törnquist (2001). Av artiklarna från Medicarkivet är alla förutom en publicerade i Göteborgs-Posten.

För att få tillgång till annat källmaterial som rör rivningen av huset på Hammarkulletorget och stadsdelen på 1990-talet har Stadsbyggnadskontorets arkiv, Regionarkivet samt därtill hörande arkivmaterial hos stadsdelsförvaltningen Angered granskats. Detta arkivmaterial är oftast formellt hållet, men speglar i olika delar hur diskussionen omkring bostäder och olika stadsdelar fördes vid tiden, utöver de beslut och handlingar som direkt kan kopplas till rivningen och/eller förnyelseprojektet. I den mån beslutsdokument eller detaljplaneunderlag används som källmaterial kan dessa tjäna som referenspunkt till det som beskrivs i media och av informanterna, då det som står i handlingarna är det som formellt fastslagits rörande platsen eller processen.

Undersökningen beskriver händelser som inträffade omkring 15 år tillbaka i tiden eller längre, vilket så klart begränsar förståelsen för det som hände – den förflutna tiden kan vi aldrig nå, men väl tolkningar av den. Däremot skapar tidsavståndet möjlighet att förstå samband och påverkan på vår samtid. Det är i någon mån möjligt att göra ett bokslut över en passerad tid.

⁵⁴ Se t.ex. Holmberg 2006, s. 54

⁵⁵ www.medicarkivet.se

⁵⁶ En sökning har även gjorts i databasen Presstext, men utan att hitta någon relevant artikel.

Avgränsning

Stadsdelen Hammarkullen utgör den ram som den undersökta diskursen är knuten till. Analysobjektet är således inte det för rivning utpekade huset i sig, inte heller stadsdelen eller stadens fysiska uttryck. Istället är framställningar av huset och stadsdelen analysobjekt, vilket däremot relaterar till det faktiska huset, stadsdelen och människor med anknytning till dessa. Jag har en tidlig avgränsning från sent 1960-tal till omkring mitten av 1990-talet, vilket innebär att jag fokuserar på den byggda miljö som Hammarkullen är sedan denna tid. Jag förhåller mig därmed inte till den tidigare bebyggelsen i Hammarkullen och hur den har beskrivits. Därmed bortser jag också från källor som beskriver livet i den gamla Angereds kommun som fanns innan marken köptes upp och införlivades med Göteborgs stad.

Disposition

Inledningen och uppsatsformalia finns samlad i kapitel 1.

I kapitel 2 presenteras ett empiriskt underlag för en tolkning av hur stadsdelen Hammarkullen har beskrivits från slutet av 1960-talet fram till mitten på 1990-talet.

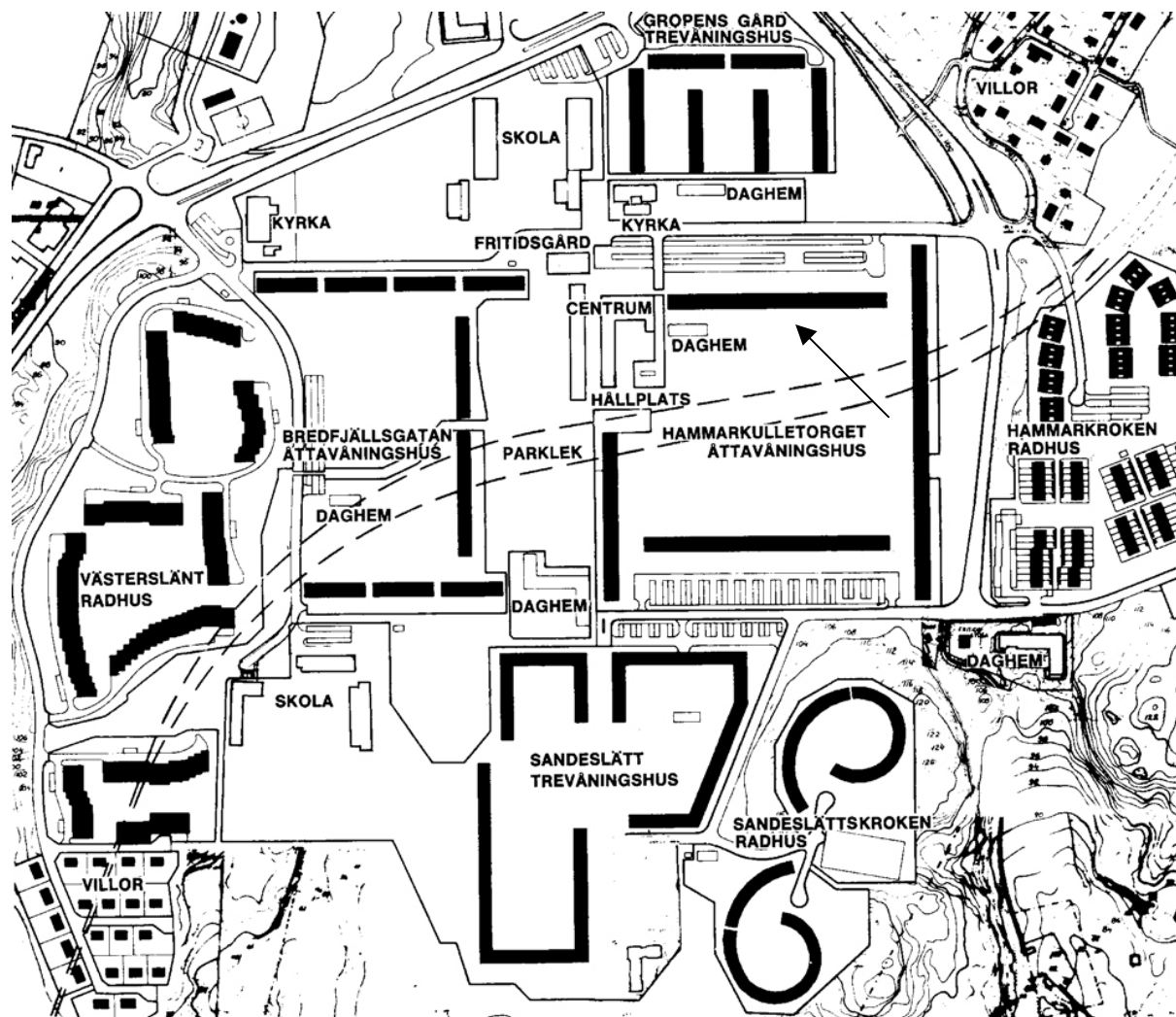
Kapitel 3 innehåller den empiri som beskriver olika aspekter på vägen fram till rivningen 1996 samt en inramning och en ansats till att skildra det samhällsklimat där rivningen skedde.

Kapitel 4 presenterar undersökningens resultat, först genom att karaktärisera diskursen med hjälp av det som presenterats i kapitel 2 och 3 och därefter anknutet till undersökningens problemformulering, syfte och frågeställning.

Kapitel 5 är en sammanfattning av hela uppsatsen.

2. Framställningar av stadsdelen Hammarkullen, ca 1969-1995

I följande kapitel kommer jag att ta upp ett urval av beskrivningar av stadsdelen från slutet av 1960-talet till 1990-talet och visa hur texterna förhåller sig till Hammarkullen. Texterna och textstyckena som har valts ut är ett försök att finna de framställningar av Hammarkullen som är mest relevanta för att förstå hur stadsdelens förflutna tid har tagit plats i beskrivningarna av stadsdelen. Jag har valt att redovisa källorna i kronologisk ordning.

Kartbild över Hammarkullen, hämtad från Jensen (1982). Det numera rivna huset vid Hammarkulletorget har markerats med en pil.

1960- och 1970-talen

Den 4 juli 1969 skriver Crispin Ahlström i Göteborgs-Posten under rubriken "Vad har folket i Hjällbo gjort för ont?". Ahlströms reflektioner över Hammarkullen torde vara bland de första, inte minst eftersom besöket i stadsdelen sker innan den är färdigbyggd. Ahlström kritiserar både bebyggelsen i Hjällbo och Hammarkullen, men lyfter fram Samhällsbyggens bostäder som ett mycket tilltalande undantag från den övriga bebyggelsen.

Med några få undantag när har man här gjort alla de fel som man kunnat göra. Den stad som håller på att växa upp där ute kommer inte bara att bli ett estetiskt fiasko, det kommer att bli psykologers och psykiaters framtida stora arbetsfält. När de jättelika betongblandarna ändå är i gång, bygg ett rejält tilltaget psykiskt sjukhus – det kommer att behövas.

Det kanske är allt för bråttom, planerna från stadsbyggnadskontoret och direktiven från byggnadsnämnden har fortcerats fram. Eftertanken, omprövningen har inte haft någon plats i det arbetet. Så tycks det åtminstone när man ser på det fysiska resultatet.

Jag beklagar Angered och Bergum för misstagen i Hjällbo och Hammarkullen och jag fasar vid tanken på att detta kanske bara är början på en byggepok i Göteborgs historia som kommer att gå till hävderna som stadens mest kvalificerade vandaldåd. [...]

Rätt som man går och tittar på kräken på marken och fåglarna i skyn så dyker mardrömmen upp mellan barrträden. Stora, vitglänsande mastodonter. Det är ett slags anti-Shangrila.

Problemet för dem som bygger häruppe tycks ha varit att skona så mycket natur som möjligt. Ergo har man byggt så mycket som möjligt på så liten plats som möjligt. De bastanta kolosserna på nio våningar var står tätt samman, liksom för att försvara sig mot den leende naturen. De har lagts i fyrkant (där fjärde sidan är en bergknalle) och innanför denna ligger den enorma gården, helgad åt tidens guldkalv bilen.

Husen gör ett överväldigande intryck, jag sätter mig på bergknallen och tittar ner på alla dessa små kryp som springer därnere. Här skall ni bo, här skall ni leva. I skuggan av dessa betongberg skall era barn och bilar röra sig som punkter på ett ofantligt schackbräde. Skuggan från husen kommer att vila djup på gården, men kanske kommer den att lysas upp av reflexerna från de oräkneliga fönstren...

Här skall alla de satar som nu skuffas ut från Landala, Annedal och andra ”osunda” bostadsområden inhysas i sina fack. Hur länge tål en landalabo en sådan förvaring? Innan döden eller psyket får ta över?

Samtidigt hör jag suset från granarna. Där hör jag den gamle radikalen som nått maktens tinnar. Jag hör hans röst i suset och han säger:
– Det har varit min dröm sedan unga år att sanera i innerstan.

Var det för Hammarkullen han sanerade? Var det med Hammarkullen han ville välsigna de stackars landalaborerna? Var det med kylskåp, wc och snabbhiss han skulle bota dem från deras nostalgi? I de hus som just nu ligger framför mina fötter kommer de tvångsflyttade människorna sannerligen att

känna kylan, de kommer verkligen att känna sig spolade och de kommer sannerligen snabbt att förpås till andra världar.⁵⁷

Ahlström målar upp en dystopisk bild av det blivande bostadsområdet som ännu inte har några boende, inte minst genom att använda innerstadsstadsdelar som rivs som en kontrast. Artikeln blir därigenom både en kritik av det nya byggandet i Hjällbo och Hammarkullen och rivningarna av *de finare och godare* innerstadsstadsdelarna. Den, enligt Ahlström, bristande estetiken är också ett centralt tema i texten, vilken kommer att *drabba* de människor som *tvings* att bo i dessa miljöer. Artikeln är en både väldigt tidig och väldigt entydig bild av stadsdelen Hammarkullen och vad som ligger bakom uppförandet av den.

Jens S Jensen ger 1974 ut boken *Hammarkullen*, en fotobok illustrerad av många Hammarkullebors berättelser om området. En bok som i allt väsentligt speglar stadsdelens variation och många olika uppfattningar. I bokens inledning skriver Jensen:

Förortsbyggandet är [...] *ett resultat* av denna människofientliga samhällsplaneringspolitik. Och förorterna har också kritiserats hårt – men ofta på ett isolerat sätt. Man har nöjt sig med att sabla ner själva förorten – betongghetton, slumoråden o.s.v. – istället för att utreda de egentliga orsakerna till förorternas uppkomst och utformning. Kritiken har på så sätt ofta drabbat de boende själva; om man ständigt får höra att man bor så mycket sämre än alla andra så känner man sig till slut nerklassad. Som en sämre sorts människa; särskilt som man ofta inte har något annat val – det är i förorterna man tvingas bo när man blivit tvångsurbaniserad.⁵⁸

Jensen stämmer på så vis in i kritiken av boendemiljön som sådan, men framhåller att den så ofta oförtjänt riktats mot de boende istället för mot de stadsplanerare och politiker som var ansvariga för hur områdena gestaltades. Jensen baserar helt uppenbart denna uppfattning på de uttalanden av människor han mött i stadsdelen, till exempel det här uttalandet av en kvinna, först i boken:

Det är inte så hemskt här i Hammarkullen som man alltid får höra. Man blir rätt trött på alla skrivelser och uttalanden – att Hammarkullen alltid framställs så fruktansvärt negativt. [...] Man försvarar sig med det positiva som finns, trots att man egentligen själv är granska kritisk mot alltihopa. [...] Jag tycker att dom som kritiserar skulle vara lite mer försiktiga och inte trampa ner så hårt direkt på oss som bor här. Det är inte vi som skall kritiseras. Kritiken skall istället riktas mot styrande planerare och politiker.⁵⁹

Jensens bok skildrar så många åsikter och uppfattningar om stadsdelen att det är svårt att hitta några generella mönster, vilket ju heller inte är avsikten med boken. Möjligen kan man utläsa vissa tendenser, som att flera pensionärer i Hammarkullen tycker att boendet är mycket bättre än vad de haft tidigare, medan många unga upplever miljön som död och för storskalig. För förståelsen av hur stadsdelen uppfattas vid tiden är utgångspunkten för boken, som i delar återges ovan, särskilt intressant. I bokens avslutning återger Jensen samtal med stadssekreterare (senare ”kommunalråd”) och socialdemokraten Torsten Henriksson, samt arkitekter som formgivit stadsdelen. Notabelt är att Henriksson backar och vidhåller att Angeredsområdet inte blev så bra som man

⁵⁷ GP 1969-07-04

⁵⁸ Jensen 1974, s. 6

⁵⁹ Jensen 1974, s. 5

tänkt samt att arkitekterna menar att det var byggbolagen och ekonomin som gjorde miljöerna torftigare än vad de hade velat.⁶⁰

Hammarkullen 1977. Foto: Riksantikvarieämbetet, Pål-Nils Nilsson.

Under rubriken ”Här regerar våldet” skriver Göteborgstidningen (GT) över ett uppslag den 30 september 1976 om *betongförorten* Hammarkullen – en stadsdel som beskrivs som helt underställd våld och missbruk. Orsakerna beskrivs dock i första hand som sociala, medan åtgärderna däremot handlar om fysiska förändringar, bättre service och fler mötesplatser, enligt en då ny rapport från fritidsförvaltningen.

Hammarkullen, med omkring 10.000 innevånare, är ett monument över ett misslyckande.

På arkitekternas skisser såg det ut som ett soligt, välplanerat och lummigt bostadsområde. En miljö för barnfamiljer.

Idag är kvarteren kring Hammarkulletorget ett betongghetto där de sämst lottade samlats.

Där härskar sysslolösheten, missbruket, våldet.

I kvarteren bor människor som ofta inte vågar gå ut på kvällarna. Många är rädda för att bli misshandlade.

Att gå ut innebär att gå till torget. Där finns den enda servicen, livsmedelshallen, kiosken, korvståndet. Och nedgången till spårvagnen mot centrum.

Men torget är också missbrukarnas tillhåll. Här uppstår ständiga smågruff eller slagsmål. Sniffande ungdomar drar demonstrativt kniv för att skrämja eller för att skydda sig själva mot andra grupper. Betongghettot Hammarkullen. Varför blev det så?⁶¹

⁶⁰ Jensen 1974

⁶¹ GT 1976-09-30. Artikeln lyfts fram av Törnquist (2001) och av Jensen (1982), av Jensen som ”typexempel på massmedias destruktiva kritik av Hammarkullen under 70-talet.”

Artikeln målar upp Hammarkullen som en misslyckad arkitekturvision; något som var så väl tänkt, men ändå blev så fel. Intressant är alltså att arkitekturvisionen fortfarande kan betraktas som positiv, trots att stadsdelen tillåts att karaktäriseras som ett *betongghetto*. Snarare är det ”innehållet”, det vill säga de som bor och verkar i stadsdelen som kritiserar. Några skapar problem för andra, som känner sig *otrygga*. Samtidigt framhålls den samlade affärsrörelsen och servicen vid torget som toftig.

1980-talet

1982 följer Jens S Jensen upp sin bok om Hammarkullen med *Ljuva drömmar. Hammarkullen åtta år senare*. I den nya boken söker han upp dem han träffade i den första boken. Många har flyttat från området och berättelsen om människorna i Hammarkullen blir alltmer en berättelse om människor som bor på andra ställen. I inledningen beskriver Jensen förändringarna under de åtta år som gått sedan den första boken:

De viktigaste förändringarna i området är att grönskan på vissa platser vuxit upp rejält och att föreningslivet idag är mycket aktivt. I övrigt är situationen i Hammarkullen ganska oförändrad – området har låg status, många lägenheter står tomma och omsättningen av hyresgäster har varit hög under alla år. På de åtta år som gått sedan den första boken kom ut, har befolkningen statistiskt sett bytts ut helt två gånger om.⁶²

Hammarkullens rykte är alltså det samma, trots att invånarna bytts ut och grönskan har vuxit upp. Som fotograf upptäcker också Jensen att stadsdelens uttryck har mildrats:

Det är inte längre lika lätt att ta hårda och ödsliga bilder av sextiotalets rationella, betongfixerade och människofientliga byggande. Träden står i vägen.⁶³

Utan att falla in i den negativa mediebild som Jensen kritiserar i den första boken beskriver han stadsdelarna i Angered som ”en sovstad i vacker natur med frisk luft”.⁶⁴ Han framhåller också att Hammarkullen saknar mycket av den sociala och kulturella service som andra stadsdelar har.⁶⁵

Hammarkullen är fortfarande ett lågstatusområde med mycket stor genomströmning och många tomma lägenheter. Området är fortfarande instabilt och endast ett fåtal människor identifierar sig med området och känner sig stolta över att vara Hammarkullebor. [...]

Massmedia och andra tyckare har under 70-talet ofta aktivt medverkat till att förstärka den här onda cirkeln genom att ensidigt och ovanför huvudet på invånarna gå ut och kritisera området och dess befolkning. De glömde ofta bort att det bodde vanliga människor bakom de sterila fasaderna. Kritiken blev på det sättet destruktiv och skapade ytterligare problem. Många kände sig nedvärderade och utpekade.⁶⁶

⁶² Jensen 1982, s. 7

⁶³ Jensen 1982, s. 23

⁶⁴ Jensen 1982, s. 18

⁶⁵ Jensen 1982, s. 19

⁶⁶ Jensen 1982, s. 20-21

Jensen är här med och etablerar bilden av Hammarkullen som en stadsdel som ständigt hängs ut i negativa ordalag i media; något som de kommande åren ofta nämns i tidningsartiklar. Den negativa mediebildens av Hammarkullen, och hur dåligt många anser att den stämmer och hur ofta man som boende får försvara sig mot den, blir därmed en del av Hammarkullens historia.

Jensen publicerar också utdrag ur ett samtal med Gustav Svärd som är född och uppvuxen i det gamla Hammarkullen – i den bebyggelse som fanns i området före 1969. Jensen anknyter därmed platsens historia till den nuvarande bebyggelsen på ett sätt som inte förekommer så ofta.⁶⁷

Hammarkullen 1977. Foto: Riksantikvarieämbetet, Pål-Nils Nilsson.

I tidningen BoFast nr 7 från april 1987 diskuteras fastighetsägaren Formators förvaltning av husen på Bredfjällsgatan i Hammarkullen. Efter den så kallade Göta Finans-skandalen övertog Formator husen och rustade upp och förbättrade servicen gentemot de boende kraftigt. Det pågick vid tiden en diskussion om Formators urskilning av stökiga hyresgäster kunde betraktas som omoraliska.⁶⁸ I BoFast-artiklarna om husen på Hammarkullen framgår dock främst bilden av hur nöjda hyresgästerna är med Formator som fastighetsägare och förvaltare. I artiklarna blir hela stadsdelen Hammarkullen betraktad som platsen där Göta Finans-skandalen ägde rum och Formators lyckade förvaltning nu pågår. Ingressen inleds:

Hammarkullen i Göteborg. Under en period skådeplatsen för spekulation och snabba pengar. På bekostnad av skötsel och underhåll av husen. Många hyresgäster mår dåligt. Området fick dåligt rykte.⁶⁹

⁶⁷ Jensen 1982, s. 28-31

⁶⁸ BoFast nr 7, 9 april 1987 och Jensen 1982, s. 21

⁶⁹ BoFast nr 7, 9 april 1987.

Märkbart är att utgångspunkten i BoFast-artiklen är att skandalen *skapade* det dåliga ryktet. Jensen (1982) menar att ett dåligt rykte blev sämre av skandalen, vilket också är i analogi med andra beskrivningar. Förmodligen är formuleringen i BoFast-artikeln ett uttryck för en förenkling och kanske även dåliga förkunskaper om området.

I en artikelserie i månadsskiftet november-december 1989 uppmärksammar Göteborgs-Posten att Hammarkullen fyller 20 år. Den första artikeln, från den 29 november, beskriver kort Hammarkullens historia och speglar därmed en allmän förförståelse:

Hammarkullens centrala delar kom till under elementbyggeriets gladaste dagar. De långa och höga husens väggar och bjälklag var förtillverkade i fabrik och sattes på plats med rälsgående kranar. Bostadshusen kom först, sedan ingenting och först så småningom service, skola, barnomsorg och andra nödvändiga samhällsliga byggstenar. I denna av människohjärnor uttänkta miljö skulle människor i första hand bo.

Visst blev det problem när människor från de sanerade innerstadsområdena flyttades till den nya förorten. De sociala problemen kulminerade kring 1976-1977 då den tidens värstingar sniffade thinner, slogs och spred allmän oro i området.

Men Hammarkullen var och är mycket mer än denna problembild som medierna dukade upp.⁷⁰

Denna korta historieskrivning om Hammarkullen är i första hand en allmän framställning, som gäller för många förortsstadsdelar i landet. Det specifika uteblir i beskrivningen av elementbyggnadstekniken och den dröjande serviceutbyggnaden. Det som ibland kallas ”den sociala ingenjörskonsten” kritiseras också, dels genom formuleringen om den *uttänkta* miljön och dels genom kontrasten mellan innerstadsmiljöerna och förorten. Sist behandlas också den negativa mediebild, vilken i det följande av artikeln, så som det ser ut av formuleringen, alldeles uppenbart skall ifrågasättas.

Artikeln fortsätter med att beskriva etnologerna Lennart Zintchenkos och Claes Olssons nyligen uppstartade projekt att skriva Hammarkullens historia inifrån (se vidare om Zintchenko (1993) i nästa avsnitt samt på andra platser i uppsatsen). Därefter kommer Sture Soneryds perspektiv in i artikeln, en man som beskrivs vara ”en ofta förekommande röst i det officiella Hammarkullens historia.”⁷¹ och som arbetat många år i stadsdelen både som tjänsteman och i föreningsssammanhang.⁷²

⁷⁰ GP 1989-11-29

⁷¹ GP 1989-11-29

⁷² Soneryds arbete för och roll i Hammarkullen beskrivs på flera ställen i Törnquist (2001).

Sture flyttade till Rösered i december 1967. Det lilla villaområdet, idag i Hammarkullens skugga, var på den tiden en nyinkorporerad del av Göteborg. Angereds kommun med några tusen invånare hade länge slumrat fridfullt i storstadens skugga men nu var stora förändringar på gång.

– Här var uppgrävt och man höll på att dra fram vägar, säger Sture. 1969 när de första husen kom upp hade fastighetsägarna så bråttom att de första människorna som flyttade in fick hämta sitt vatten i tankvagnar utanför husen. [...]

– Inte konstigt att det blev problem till att börja med, säger Sture. Folk med tonåringar flyttades hit ut där allt ännu var väldigt provisoriskt. Den första tiden fick högstadieläverna åka till Ånässkolan. Det kom rätt många ensamstående mammor som hade det kämpigt i den nya miljön. De lärare som kom till den nybyggda skolan var färska i sitt yrke. [...]

1985 hoppade Sture Soneryd av fritidssekreterarstolen för att leda ett s k arbetsboksprojekt i Hammarkullen. Sedan dess har statligt och kommunalt finansierade projekt med Hammarkulleprägel avlöst och lappat över varandra i tiden.⁷³

Soneryds återgivna beskrivning av när det nya Hammarkullen byggdes andas viss brutalitet och det framhålls att det nog var lite för bråttom. Det framhålls också att den sociala sammansättningen under stadsdelens första år anses ha bidragit till sociala problem. Sist beskrivs Hammarkullen som ett område med en rad förbättringsprojekt, något som ändå inte framhållits särskilt ofta.

I den andra artikeln om Hammarkullens 20-årsjubileum, publicerad den 30 november 1989, möter vi Hillevi och Stefan Gudmundsson. Bildtexten till artikeln tydliggör en kontrast mellan då och nu:

DÅ var Hammarkullen nytt och barnrikt. Vintern 1970 var Hammarkullen bara bostäder. Butiker och samhällsservice kom senare. NU har åttavåningshusen vid Hammarkulletorget fått markerade entréer och gårdarna har gjorts i ordning. Hammarkulleborna behöver inte åka till stan för att handla.⁷⁴

Här markeras förändring och att Hammarkullen inte är var det har varit. Både satsningen på de markerade entréerna i en miljö som ofta uppfattats som monoton och den utökade servicen möter en typisk kritik av området. I artikeltexten möter vi bland annat bostadsområdet Sandeslätt, som också kontrasterar mot de omnämnda *åttavåningshusen*:

Vi träffar Stefan och hans mamma Hillevi i Sandeslätt, det område i Hammarkullen där de båda känner sig mest hemma. Den här eftermiddagen är luften kylig och ger förebåd om den annalkande vintern. Novembersolen kastar sneda bleka strålar på trevåningshusens fasader i rött tegel. Några overallklädda barn leker mellan husen. En äldre kvinna rastar sin hund.

– Det är lugnt och fint i Sandeslätt, säger Hillevi. Latinamerikanerna ger en viss stämning åt området. [...] För drygt 20 år sedan flyttade Stefans föräldrar in i sin första ”riktiga” lägenhet.

⁷³ GP 1989-11-29

⁷⁴ GP 1989-11-30

– Vi hade just fått Stefan och bodde i ett litet gammalt hus i Tuve, säger Hillevi. Så åkte vi till Hammarkullen, tittade på några fönster i ett stort hus som höll på att byggas och bestämde oss på fläcken att flytta.

I juli 1969 kom familjen Gudmundsson till Bredfjällsgatan i Hammarkullen. Mycket saknades i stadsdelen: kollektivtransporterna till stan gick med buss via Alelyckan och det fanns inte ens en livsmedelsaffär, bara en ”förstärkt” pressbyråkiosk där man kunde handla mjölk och bröd.

– Det var väldigt många småbarnsfamiljer i området, säger Hillevi. Det var många som fick sin första riktiga lägenhet här.

På hösten 1969 blåste det upp till storm. Tak blåste ned och strömmen gick i åttavåningshuset.

– Det hade det goda med sig att vi äntligen lärde känna grannarna, säger Hillevi. [...]

Folk reagerar alltid på något sätt när jag talar om att jag kommer från Hammarkullen. De som försöker låtsas som om det regnar är nästan värst. Men jag har slutat försvara Hammarkullen till varje pris.

Det är inte det viktigaste.

– Det var ju en period när ett gäng levde rövare hör, säger Hillevi. Men jag var aldrig rädd för dem. Jag kände ju väldigt många av de stora killarna sedan de var små. De imponerade inte på mig.

– Jag känner mig absolut inte otrygg här, säger Stefan. Fast det är klart, det blir lite annat bara jag kommer till grannområdet Hjällbo som jag inte känner till lika bra. Hammarkullen är helt klart ett fint område. Blir det diskussion om det någon gång så håller jag stenhårt på mitt område.⁷⁵

Artikeln speglar en positiv inre uppfattning av Hammarkullen, från en familj som bott länge i stadsdelen och uppskattar dess kvaliteter, inte minst en viss sammanhållning mellan grannar. Den trygghet de beskriver baseras främst i en kännedom om området. Artikeln är också en av relativt få som aktivt behandlar andra områden i Hammarkullen än Hammarkulletorget och lyfter fram de mer ”pittoreskt” uppfattade trevåningshusen i Sandeslätt.

Början av 1990-talet

I maj 1991 utkommer publikationen *Galleri – att leva i Hammarkullen* som är författat av åtta studenter på Journalisthögskolan i Göteborg. Själva kallar de sin publikation för *magasin*. Med korta reportage, intervjuer och bilder har de som en del av sin utbildning valt att skildra stadsdelen. Av

⁷⁵ GP 1989-11-30

sina lärare hade de fått temat ”Att leva i förort” att skriva kring och de valde då, som de själva menar, av en tillfällighet, att skriva om Hammarkullen:

Förort är ett ganska vitt begrepp och kan tolkas på olika sätt. Vi kom emellertid snart fram till att vi vill tolka förort som det vi alla spontant tänker på när vi hör ordet, nämligen en samling höghus någonstans utanför en större stad, gärna tillkomna ur miljonprogrammet på 60-talet. Av praktiska skäl bestämde vi oss för att skriva om bara **en** förort. Varför vi valde just Hammarkullen minns vi nog inte riktigt. Vi kunde ha valt Angered eller Biskopsgården eller Bergsjön – och vi valde Hammarkullen. Tillfälligheter.

Att försöka skildra en förort är vanskligt, i synnerhet som det har skrivits oerhört mycket om förorter genom åren. Att dessutom försöka sammanfatta vad en förort är och göra det inom ramen för **32 sidor** är än mer vanskligt; det låter sig inte göras menar vi. Dessutom hade de flesta av oss tidigare inte satt sin fot i Hammarkullen. Karnevalen kände vi till och vi antog att husen var höga och grå, att det bodde mycket invandrare där ute och säkert bar vi lite till mans på de sedvanliga fördomarna om förorter. Vi visste med andra ord i princip ingenting och det blev liksom vår utgångspunkt. Det föll sig ganska givet att prata med människor som vet, och dessa människor bor med fördel i Hammarkullen.⁷⁶

Studenterna sätter således Hammarkullen i direkt förbindelse med tre andra stadsdelsområden i Göteborg och en viss typ av schabloniserad bebyggelse. Även om de precis som Jensen (1973 och 1982) skriver om människorna i stadsdelen är deras utgångspunkt, givetvis styrd av uppgiftens karaktär, i viss motsättning till Jensens angreppssätt; att skildra livet i en förort, som om det självklart är annorlunda än i övriga delar av staden. Inledningen går vidare:

När nu magasinet är klart att tryckas kan vi konstatera att vi skrivit mycket om **barn**, mycket om **invandrare** och lite om **”vanliga svenskar”**. Man kan fråga sig om våra människor är ett representativt urval för Hammarkullen och svaret är givetvis nej. De representerar blott sig själva, såväl som människor som hammarkullebor, och frågan är om den genomsnittlige hammarkullebon finns över huvud taget. Någon läste magasinet och undrade varför vi inte skildrade även smutsen och misären i Hammarkullen. Svaret är att vi aldrig såg den. Vi vet att det finns problem i Hammarkullen liksom det finns i Askim och hade vi försökt hitta problem hade vi säkert kunnat göra det också. Det man vill se ser man. Nu sökte vi bara upp människor, mer eller mindre förutsättningslöst, och lät de berätta för oss hur de tycker det är att leva i Hammarkullen.⁷⁷

Texten speglar studenternas försök att ha ett förutsättningslöst angreppssätt på Hammarkullen, eller rentav en omvänd förväntningshorisont, där de väntade sig att få se ett *dåligt* bostadsområde, men mötte en förhållandevis *vanlig* stadsdel.

Etnologen Lennart Zintchenko (1993) lyfter fram hur bostadsområden som Hammarkullen hamnade i skottlinjen mellan ett samhälle som å ena sidan strävade efter frihets- och rättviseideal samtidigt som bostadsbyggandet präglades av storskalig och enhetlig styrning. Han noterar också dynamiken mellan det yttre mediala och det inre boendeperspektivet som fångas med begreppen *sovstad* respektive *nybyggarsamhälle*, där i synnerhet det sistnämnda framlyftandet av stadsdelen som

⁷⁶ Galleri 1991, s. 2

⁷⁷ Galleri 1991, s. 2

ett nybyggarsamhälle ser ut att vara tänkt att bidra till förståelsen av stadsdelens historia mer optimistiskt än i andra sammanhang.

Zintchenkos förhållande till Hammarkullen är dubbelt, eftersom han å ena sidan är med och skriver Hammarkullens historia – delvis som en motbild till de uppfattningar som omgärdar området och å andra sidan genomför ett forskningsarbete på Hammarkullen. Det är i den första rollen som jag omtalar honom ovan.

Hammarkulletorget 1996. Foto: Göteborgs Stadsmuseum, Gudrun Lönnroth.

Den 5 mars 1994 skriver Björn Gunnarsson på Göteborgs-Postens kultursida under rubriken ”I utkanten av en utkant” om Hammarkullen. Gunnarsson inleder:

Som alltid när jag närmar mig någon av miljonprogrammets förorter drabbas jag av lätt svindel. Huskropparna är så väldiga, ytorna så vida.

De får mig att associera till slagskepp på land, med parabolantennor som radarskärmar, eller till rymdstationer: bostadsmoduler avsedda för en kosmisk ödslighet, som aldrig förmåtts lyfta från marken. Märkligt, att den mest monumentala och fantasieggande arkitekturen i Sverige finns i dessa förkättrade betongförorter. Och har man sett en har man sett alla. Fittja, Rosengård, Hammarkullen: samma fasader, samma graffititags, samma turkiskägda småbutiker, samma reklam för lågprisflyg till Latinamerika och Mellanöstern (exilens tröst: "med flygplan är man aldrig så långt borta").

Samma bergknallar och P-däck, samma flagnande affischer, samma gäng av invandrarungdomar som driver omkring, diskuterande: "När flyttade vi till Sverige? Sex år sedan? Sju år sedan?" I går? Eller aldrig? Har de egentligen flyttat till Sverige, eller till den nationellt obestämbara, kulturellt spektrala och fritt kringsvävande förortsgalaxen?⁷⁸

Gunnarsson sätter framförallt Hammarkullen i relation till en typisk förortsdiskurs och påstår till och med att ”har man sett en har man sett alla”, dock säkert inte utan en viss provocerande intention. Gunnarssons är en av få artiklar som så här långt fram på 1990-talet lyfter fram miljön i Hammarkullen så pass ensidigt. Längre fram i artikeln tar han dock upp något om de positiva krafter som finns i stadsdelens föreningsliv. Artikeln får åtminstone en replik, från Eva Elisabeth Schreiber, boende i Hammarkullen, den 12 mars 1994:

⁷⁸ GP 1994-03-05

Jag, som själv bott i Hammarkullen i hela mitt 25-åriga liv, vill påpeka för herr Gunnarsson att Hammarkullen inte är "utkanten av en utkant". Möjligen är detta Gunnarssons upplevelse av Hammarkullen. Min upplevelse är en annan. Det tar cirka 15 minuter att ta sig med spårvagn in till centrala Göteborg. I Hammarkullen har vi affärer, post, bibliotek, restaurang och biograf. De tre senast nämnda har tillkommit på senare år och ligger i det trevliga Folkets hus vid torget. [...]

Dessutom vill jag tillägga att den del av Hammarkullen som jag bor i (Bredfjällsgatan) har blivit mycket trivsamt de senaste åren genom att hyresvärdarna gjort fint både inuti och utanför husen. Området sköts väl. Jag är inte rädd för att promenera omkring härute heller, jag har faktiskt aldrig sett något våld på gator och torg och mina grannar verkar vara skötsamma och trevliga människor.⁷⁹

Schreiber känner inte igen sitt Hammarkullen och blir uppenbart provocerad av Gunnarssons formuleringar. Elisabeth Holm svarar Schreiber den 18 mars 1994 och menar att Schreibers kritik är onödigt riktad mot Gunnarsson:

Eva Elisabeth, du påpekar att vi i Hammarkullen har affärer, post, bibliotek, restaurang och biograf, men vet du att Folkets Hus, i vilket flera av dessa verksamheter är inrymda, kommer att tvingas till nedläggning inom några månader om den borgerliga majoriteten i stadsdelsnämnden får som den vill? Skulle det inte bättre gagna våra gemensamma syften, att bibehålla Hammarkullen som en trivsamt och fungerande stadsdel samt motverka den negativa bilden av vår hembygd, om du i stället riktade din ilska mot de krafter som verkar för att bryta ned vår sociala service?⁸⁰

Holm kan sägas återanvända ett perspektiv från Jensen (1973) när hon framför att de som ska kritiserats är de politiker som påverkar och eventuellt väljer att försämma förutsättningarna för ett område snarare än den enskilda skribenten.

Den 14 oktober 1994 gör Göteborgs-Posten en större artikel under rubriken "Ditt hem avslöjar dig". Artikeln handlar om människor som valt olika sätt och olika platser att bo på. Ett av fallen är Anne-Maj Liukko som bor i Hammarkullen:

När hon flyttade hemifrån för två och ett halvt år sedan var det viktigaste att få stanna nära familj och kompisar i Hammarkullen. Genom Bostadsbolaget fick hon förstahandskontrakt på en stor etta i Sandeslätt, ett område med trevåningshus i tegel. I den trivs hon bra sedan dess.

– Jag träffar mycket folk annars så när jag kommer hem vill jag vara själv och ha det lugnt, säger Anne-Maj som jobbat på resebyrå men nu vidareutbildar sig inom yrket resesäljare. Visst kan det vara lite trist att laga mat till sig själv men å andra sidan går det alltid att ta hem folk. Vagnen till stan tar knappt en kvart och är inte heller så besvärande. Värre är att nästan alltid behöva försvara sig och Hammarkullen.

– Nya människor [sic] undrar ofta hur jag kan bo här. Det är lite jobbigt att alltid behöva förklara att det inte är farligt och att jag faktiskt trivs. Anne-Maj Liukko bor på bottenvåningen och har till och med egen gräsmatteplätt, som hon inte orkat klippa på länge. En regnträckt solstol har blivit kvar på terrassen [sic] och skogen ligger alldeles intill huset. Det är tyst och stilla. En av de stora fördelarna

⁷⁹ GP 1994-03-12

⁸⁰ GP 1994-03-18

med att bo i Hammarkullen, tycker Anne-Maj. Att det skulle kunna vara otäckt med skog när man går hem om natten har hon aldrig reflekterat över.

– Nej, varför då? Jag är uppvuxen här och van. Skulle hon flytta blev det nog till området kring Redbergsplatsen, Olskroken. Innerstan, Majorna eller Haga har aldrig lockat.⁸¹

Framställningen av att bo i Sandeslätt i Hammarkullen är närmast idyllisk, med undantag för att man ofta får försvara sitt val av bostadsområde. Liksom för artikeln om familjen Gudmundsson 1989⁸² är dock kännedomen om och hemkänslan för området en väsentlig del av trivselen.

Jens S Jensen reser tillbaka till Hammarkullen en tredje gång och utkommer med boken *Tänk om allting var underbart. Hammarkullen 20 år senare* 1995. I inledningen beskriver Jensen områdets utveckling de senaste åren:

Åttiotalet var på det stora hela ett årtionde då området började stabiliseras. Många av husen renoverades och kompletterades med balkonger och planteringar runt entréerna. Omflyttningen och antalet tomma lägenheter började minska.

Men de senaste åren har situationen i området försämrats kraftigt i takt med den ekonomiska krisen. Hammarkullen har drabbats av katastrofala nedskärningar inom den sociala servicen. Detta har skapat en ond cirkel där svenskar och etablerade invandrare flyttar ut och nya flyktinggrupper med stora familjer flyttar in, samtidigt som barnomsorg och hemspråksundervisning har skurits ner kraftigt. Mer än hälften av Hammarkullens invånare har nu utländsk anknytning, och det saknas beredskap att ta hand om de nya problem som detta innebär. Många hammarkullebor som trots detta valt att stanna har organiserat sig över nationalitetsgränserna i kampen mot rasism, och för förbättrade sociala villkor. Denna anda att kämpa för positiva förändringar och gemenskap, att vägra låta sig köras över av politiker och andra beslutsfattare, har alltid funnits i Hammarkullen. Kampviljan har alltid vuxit i takt med att motvinden ökat.⁸³

Genom kommunala prioriteringar går det alltså, enligt Jensen, i en neråtgående spiral för Hammarkullen vid den här tiden, trots att den sociala organiseringen i stadsdelen ökat. Jensen beskriver stadsdelen och den så kallade Hammarkulleandan utförligare längre fram i boken:

I Hammarkullen flyttade 7.000 människor in samtidigt från olika delar av världen. En tredjedel var utländska medborgare och redan från början stod en stor del av lägenheterna tomma och omsättningen av hyresgäster var hög. Den nya befolkningen var yngre och barnrikare än genomsnittet och ungdomarna hade ingenstans att ta vägen. Men problemen och motvinden skapade också en bra grogrund för konstruktiva initiativ och engagemang hos befolkningen. De var trötta på att ständigt höra att de hade det sämre än alla andra – kände sig nedklassade.

Många eldsjälar har lagt ner mycket tid och kraft på att lösa problemen och förebygga nya. Föreningslivet i Hammarkullen har alltid varit ovanligt aktivt och föreningarna har alltid samarbetat i gemensamma ansträngningar över de traditionella gränserna. Hammarkullen blev på många sätt föregångare

⁸¹ GP 1994-10-14

⁸² GP 1989-11-30

⁸³ Jensen 1995, s. 12

inom barn- och ungdomsverksamheten. Man satsade också mycket på projekt och arrangemang för att överbrygga kulturbarriärerna och skapa en bättre miljö. Allt detta har skapat en positiv mångfald som ofta glöms bort av kritikerna utifrån. En kamplust, en vilja att inte ge upp eller låta sig besegras – Hammarkulleandan.

Men att motarbeta det dåliga ryktet är inte lätt. Så fort det uppstått minsta problem eller skärmytsling har massmedia kommit med sina svarta rubriker och destruktiva kritik. Den offentliga negativa fokuseringen har ofta förvärrat en redan svår situation, och till och med skapat nya problem.

Ett exempel är situationen som uppstod 1976 med droger och slagsmål i släptåg. Rubriker som ”Här regerar våldet” provocerade och lockade ännu fler bråkmakare till området. Men genom kraftfulla insatser från engagerade människor i Hammarkullen lyckades man också lösa de problemen. Hammarkulleungdomarnas engagemang med ockupationer, demonstrationer och musikfester spelade en stor roll, och en period av lugn infann sig igen.⁸⁴

Jensen menar att stadsdelen hade svåra förutsättningar och i någon mån motarbetats utifrån, men att kanske just det bidragit till att stärka stadsdelens invånare, eller en grupp av dem som bott kvar, genom organisering och gemensamhetskänsla. Jensen håller fast vid att i synnerhet medie-rapporteringen om området har varit ett problem.

⁸⁴Jensen 1995, s. 158

3. Perspektiv på rivningen av Hammarkulletorget 1-12, ca 1994-1997

I följande kapitel kommer jag att belysa processen fram till rivningen av huset på Hammarkulletorget 1-12 och den bild som förmedlas av rivningen och dess orsaker. Avsikten är dels att försöka förstå huvuddragen i processen och dels att presentera olika motiv till beslutet att riva.

Hammarkulletorget 1-12 från ungefär samma vinkel 1977 respektive 1996.

Foto: Riksantikvarieämbetet, Pål-Nils Nilsson resp. Göteborgs Stadsmuseum, Gudrun Lönnroth.

Ur Bostadsbolagets synvinkel

Den 14 mars 2011 samtalade jag med Leif Andersson, som nu är chef för fastighetsutveckling på Bostadsbolaget och under 1990-talet innehade olika poster och uppdrag, bland annat som biträdande förvaltningschef.⁸⁵ Han var också Bostadsbolagets representant i samverkansgruppen för förnyelse i Hammarkullen omkring 1993, alltså innan en rivning av någon byggnad i området var aktuell.

Enligt Andersson är Bostadsbolagets arkivmaterial svårtillgängligt och en hel del är utrensat. Under uppsatsarbetet har jag tyvärr inte fått tillgång till eventuella dokument som skulle kunnat bidra till att förklara den studerade processen. Därför får jag utgå från den bild som Andersson ger mig 15 år senare, dock understödd av en artikel i tidskriften *Plan* som Andersson skrev i februari 1996⁸⁶ om Bostadsbolagets och andras samverkansarbete för förnyelsen i Hammarkullen, det projekt som kom att omgärda rivningen av Hammarkulletorget 1-12. I *Plan* 1996 beskriver Andersson upptakten till förnyelseprojektet:

Bostadsbolaget har genom åren genomfört ett antal förnyelseprojekt. Antingen därför att bostadsområdena uppnått en sådan ålder att standard och skick kräver åtgärder eller därför att attraktionskraften hos ett bostadsområde av andra skäl försämrats. Under 1995 var det dags för Hammarkullen. Försämringen av statliga stöd vid ombyggnation tillsammans med erfarenheterna från tidigare projekt gjorde att det nu var naturligt att tänka i nya banor. En helhetssyn på boendet i stadsdelen skulle få avgöra vilka åtgärder vi skulle välja och vi såg samverkan med andra aktörer inom Hammarkullen som nödvändig.

⁸⁵ Samtalet finns dokumenterat med anteckningar och ljudupptagning vilka är utgångspunkt för föreliggande avsnitt. Avsnitten med citat är transkriberade från ljudupptagningen, förutom de avsnitt som är hämtade ur artikeln i *Plan*.

⁸⁶ Andersson 1996

Vi ställde oss frågan vad vi själva kan göra, vad stadsdelsförvaltningen kan göra och vad vi kan göra tillsammans. Vi kom snabbt in på att vi dels ville göra något som skulle bli en påtaglig fysisk förändring för området men insåg samtidigt att det är åtgärder som skapar engagemang, verksamheter och bra service som ger det långsiktigt bästa resultatet. Genom att agera gemensamt med stadsdelsförvaltningen kunde vi visa på ett stort antal förbättringar som sammantaget skulle göra Hammarkullen attraktivare. Vi skulle återskapa en tro på framtiden för Hammarkullen.

Mest kontroversiellt var förslaget att demontera ett av de mer dominerande elementhusen i Hammarkullen. Det gäller det hus som man först möter när man närmar sig Hammarkulletorget och som reser sig som en stor mur mot bostadsområdet. Beslutet grundades dels på önskemål från Göteborgs kommunledning och dels på en egen bedömning. Kommunen har sett att en minskning av antalet lägenheter i svåruthyrda områden kan bidra till att minska segregeringen i boendet.

Huset som skall demonteras har mycket höga driftskostnader och omflyttningen är stor. Ca 60% av hyresgästerna har bott i huset kortare tid än 3 år. Fastighetens långsiktiga ekonomi ser inte positiv ut och den stora omflyttningen påverkar hela bostadsområdets stabilitet. Vi valde att genom demonteringen öppna upp området och göra det mer tillgängligt. Åtgärden gör att marken bättre kan planeras för att nå centrum med bil, vilket behövs för att långsiktigt kunna behålla och utveckla den kommersiella servicen inom Hammarkullen. Demonteringen planeras starta under våren 1996 och avsikten är att kunna återanvända huvuddelen av betongelementen.⁸⁷

I texten lyfter Andersson fram att en demontering av det just utvalda huset öppnar upp Hammarkullen och gör stor skillnad eftersom huset ”reser sig som en stor mur”. Samtidigt framhåller Andersson att det anses kontroversiellt att vilja riva ett hus. Andersson sätter också förnyelsearbetet i Hammarkullen i ett sammanhang med andra förnyelseprojekt, men där önskan är att agera annorlunda i Hammarkullen än vid tidigare projekt. Framförallt påtalar Andersson vikten av samarbetet med Stadsdelsförvaltningen. Andersson skriver inte mycket om Hammarkullen som bostadsområde, men nämner bland annat att:

Utmärkande för Hammarkullen är dess starka föreningsverksamhet. Hammarkullekarnevalen som firas i maj varje år är ett uttryck för hur människor med olika kulturell bakgrund kan samarbeta och göra livet till en fest. [...]

Vad vi håller på med i Hammarkullen är alltså ett försök att skapa en stabilitet inom boendet och att långsiktigt öka Hammarkullens attraktionskraft. [...]

Mitt svar på frågorna i inledningen är att det inte går att *bygga* bort problemen i miljonprogramområdena eftersom problemen i huvudsak är sociala. Genom fysiska förändringar kan dock en önskad utveckling stödjas. Vi har varit alltför fixerade vid en problematisering där problem och åtgärder koncentrerats till hus och stadsbild. Istället borde vi slå in på en väg där de boende engageras och själva får möjlighet att ta ansvar för sitt boende och där alla aktörer samverkar för att ge de boende bra skolor, barnomsorg, butiker mm samt plats på arbetsmarknaden. Då blir inte problemet med segregeringen i boendet särskilt allvarligt.⁸⁸

⁸⁷ Andersson 1996, s. 39-40

⁸⁸ Andersson 1996, s. 40-41

Andersson beskriver Hammarkullen som en stadsdel med särskilt stark föreningsverksamhet, där det således borde finnas en social grund att bygga ett positivt boendeengagemang kring. Syftet med de fysiska förändringarna är heller inte att bygga bort problemen, men väl att understödja en positiv utveckling. Anderssons resonemang innebär alltså att de fysiska strukturerna inte kan eliminera sociala problem, men att en stadsdels fysiska utformning kan understödja insatser på andra områden. I vårt samtal 15 år senare beskriver Andersson Hammarkullen som en lite speciell stadsdel:

Leif: Jag började bli lite engagerad i Hammarkullen, jag tror det var 1993 eller nått... Det var rätt oroligt, det var en hel del tomma lägenheter och det kom in stora invandrargrupper. Som sagt detta med tomma lägenheter, jag kan inte bakgrunden riktigt, men det fanns en viss frustration bland en del som bodde i Hammarkullen. Hammarkullen har ju egentligen för övrigt varit ett område som på något sätt, både folk som bor där älskat och även intresserat andra människor. [...] Och det har ofta funnits en väldig stolthet att bo i Hammarkullen. [...]

Leif beskriver således ett område med både problem och engagemang. Huruvida stadsdelens rykte förbättrades genom rivningen och åtgärderna i stadsdelen 1996 är han inte säker på:

Leif: Alltså det är svårt att säga. Bland gemene man tror jag inte det. För det är ändå så att tittar man på press, vad som skrivs om Angered så är det ju övervägande negativa saker. Fast det är ännu mer brott och våldsbrott som sker centralt så är det ju där man beskriver dom. Men det är klart att det fanns ju, det var mycket positivt på den tiden när vi höll på med detta. Det skrevs ju mycket positivt. [...] Det var en hel del studiebesök på den tiden och det omtalades på olika sätt. [...] Det uppmärksammades lite här och var, men hos gemene man i Göteborg tror jag inte det satte så stora avtryck. [...] Det är ju tveklöst så att Hammarkulleborna är väldigt stolta över sitt område, de trivs väldigt bra där. Och sedan finns det många som jobbar socialt och med arkitektur och så som tycker att Hammarkullen är ett intressant område.

Andersson menar alltså att det är svårt att tala om några större värderingsförändringar av Hammarkullen som en stadsdel i Göteborg, men att hyresgästernas egen upplevelse av stadsdelen förbättrades av åtgärderna. Andersson jämför med stadsdelen Rannebergen, som på 1990-talet också hade tomma lägenheter:

Leif: I Rannebergen fanns det 100 tomma lägenheter på 90-talet och där hade det aldrig varit tomt tidigare. Det var ju vårt sista miljonprogramsområde och det blev ju jättebra därför att där hade man byggt ut infrastruktur och allt sådant där innan folk flyttade in, så man fick en positiv känsla för området redan från början.

Andersson understryker här att den klassiska kritik om att service och infrastruktur kom på plats för sent, som ofta riktats mot miljonprogramsområden, undveks i stadsdelen Rannebergen. I Anderssons tolkning berodde det möjligen på att man dragit lärdomar av färdigställandet av andra stadsdelar, där den inledningsvis bristande servicen framhållits som ett stort problem.

Andersson menar att beslutet om att riva Hammarkulletorget 1-12 (inom bolaget kallad "HKE4"; en benämning som kom till vid uppförandet) initierades av dåvarande kortvariga VD:n i Bostads-

bolaget, tillika koncernchef i moderbolaget Förvaltnings-AB Framtiden, Kurt Eliasson. Enligt Andersson ville Eliasson kunna presentera resultat och tyckte att det hittillsvarande arbetet i stadsdelen gått för långsamt. Kommunfullmäktige hade också givit Förvaltnings-AB Framtiden i uppdrag att se över bostadsbeståndet i ytterområdena utifrån segregationsaspekten, vilket var den grundläggande legitimeringen av åtgärder som rivning av lägenheter. Andersson fick sedan i uppdrag att förverkliga beslutet, vilket han började med genom att göra ett underlag som innehöll en sammanställning över risker och möjligheter med projektet. Andersson blev alltså utföraren som, utöver att bereda ärendet, också skulle motivera beslutet. Lösningen blev till slut att presentera rivningen av HKE4 som en del i en större satsning på förnyelse och upprustning i stadsdelen.

Satsningen i stadsdelen var ett samarbete med stadsdelsförvaltningen och innebar åtgärder som: nya gårdstvättstugor; avskiljda källargångar genom skivhusen; nya portentréer på Hammarkulletorget; bemannad spårvagnsstation; iordninggjorda gångvägar i grönområden; ny parkeringsmöjlighet intill affärerna på torget; förnyelse av torgytan; nya garage och parkeringsplatser nedanför Hammarkulletorget; satsning på service och vårdcentral i Hammarhus vid torget; nya återvinningsstationer; ny lekplats i Sandeslättdalen; förnyat och nyöppnat Hammarbadet m.m.⁸⁹

Andersson beskriver det från Stadsdelsförvaltningen initierade förnyelseprojektet i Hammarkullen, som innehöll några delprojekt i stadsdelen, men som föregick Bostadsbolagets förnyelseprojekt. Parallellt med det första förnyelseprojektet pågick...

Leif: ...diskussioner om det här då med att nu har vi tomma lägenheter i ett antal stadsdelar och det är bekymmer för att det innebär att man förstärker segregationen, det är ju de enda lägenheter som flyktingar då kommer åt. Jag har inte sett beslut i kommunfullmäktige och sådana här saker, men då uppfattade jag att de tre, jag tror att det var de tre stora allmännyttiga bolagen, fick i uppgift att titta över om det i de här områdena fanns hus som man kunde riva eller ta bort, som man kände som en belastning för området. Hos Bostadsbolaget var Hammarkullen ett av de här områdena som hade många tomma lägenheter vid den tiden, och där identifierades ett hus som kallades HKE4. [...] Sedan hände väl inte så mycket, jag kommer ihåg att det var en process, en mognadsprocess och jag tänkte 'va sjutton, nu har vi gjort det här arbetet i stadsdelen och räddat Folkets hus och så pratar vi om att riva ett hus på 176 lägenheter'. Vilka signaler sänder det ut? Men jag var inte involverad i den diskussionen alls, det fanns andra hos Bostadsbolaget som var det. Men så hade vi VD-byte och Kurt Eliasson kom in i april 1995, och det är ju alltid så när man byter VD då omprövas ju saker. Vi gjorde stor omorganisation och så, men det var också ett antal frågor man tog tag i då. Och detta var ju en sån fråga som man ansåg var betydelsefull. Nu ville man se resultat där. Och då fick jag ansvar för att ta bort det här huset som var identifierat. Och det började med att jag fick en månad på mig att fundera på hur kan man lägga upp detta då. Så man var på det klara med att man ville ta bort huset här och det var väl samma i Lövgärdet kan jag tänka mig. Min utgångspunkt då var ju att 'vilka signaler sänder detta?' och hur kan man hantera den här frågan så att den leder till positiva saker. Det här var ett hus som... [Leif pekar på bilder av huset] Det är ju här man kör in till Hammarkullen. Här är ju först en slänt som är två våningar, sedan är det ju upp mot tio våningar till; det är ju en gigantisk mur man mötte när man kommer in i området. Sedan var det här, en gångbro över, och det var jättehöga murar här. Så det var verkligen grått och någonting liksom som nästan 'håll dig härifrån' ungefär. Så man såg en potential att ta bort detta huset för att öppna upp området.

⁸⁹ Ur presentationsunderlag för förnyelseprojektet, tillhandahållet av Leif Andersson, Bostadsbolaget (ca 1996).

Andersson beskriver alltså en viss ambivalens inför projektet, inte minst med tanke på hur demonteringen skulle kunna påverka det arbete som stadsdelsförvaltningen nyligen avslutat negativt. Andersson framhåller också att huset uppfattades som en ogästvänlig grå ”mur” i området och låg i blickfånget för de som kom med bil till stadsdelen. Trots att demonteringen av huset bara blev en del av det nya förnyelseprojektet var det likväl startpunkten i det arbetet.

Leif: Då tog jag fram ett material som jag presenterade till styrelsen som dels beskrev riskerna lite grann, mycket handlade ju om att inte tappa fart i det förnyelsearbete som vi börjat tidigare. Men jag försökte också beskriva möjligheter och det som jag presenterade då var att vi skulle presentera detta som ett förnyelseprogram för Hammarkullen, där demonteringen och att öppna upp området var en del, och där vi gjorde andra saker så att egentligen alla våra hyresgäster i området, oavsett om man bodde i det här huset eller om man bodde i Sandeslätt, på ett eller annat sätt skulle beröras och att det här förnyelsearbetet skulle ske tillsammans med stadsdelsförvaltningen. Så jag träffade stadsdelschefen med flera och vi diskuterade vad vi kunde göra för området. En del saker var på gång och de tog vi med i projektet också. Vi tänkte om vi förpackar detta så att vi har en mängd av olika åtgärder så kommer det att uppfattas på ett positivt sätt och det kan främja området och detta var också ett tillfälle att tillföra området resurser.

HKE4 var det hus vid Hammarkulletorget som innehöll de största lägenheterna. I den nordöstra delen av torget ligger ett hus med nästan enbart mindre lägenheter. I de stora lägenheterna i HKE4 bodde stora familjer, vilket skapade ett ökat slitage i detta hus gentemot de andra. Detta högre slitage, högst sannolikt förknippat med högre underhållkostnader, var enligt Andersson del i förklaringen varför huset valdes ut för rivning.

Leif: Alltså framförallt så var det ju att det här huset det var väldigt nerslitet. Bland annat på grund av att det var stora familjer som hade bott där. Man byggde ju lite konstigt, så sätt och vis på den tiden för att i det fanns stora lägenheter, i det rätt över här [Leif pekar på en bild] var ju många smålägenheter. Och så var det väl blandat i de här husen då. Så det var väldigt nerslitet och det var väldigt mycket störningar där. Alltså även tekniskt nerslitet.

Axel: Och det berodde på brukandet i första hand?

Leif: Ja, i första hand är det det, för jag tror inte att det var någon större skillnad egentligen på dom här husen.

Husen vid Hammarkulletorget uppfördes vid samma tid och med samma teknik och material, vilket stärker Anderssons antagande om att husen vid Hammarkulletorget, utöver lägenhetsstorlekarna, inte borde ha olika stort underhållsbehov. Istället för HKE4 besökts att det skulle byggas småhus i bostadsrättsform på platsen:

Leif: Nånting skulle det vara här och jag tror inte det fanns en enda bostadsrättslägenhet i Hammarkullen innan detta, så det var ju att tillföra den upplåtelseformen, och det småskaliga. Och det fanns ju viss oro för; ’kunde man bygga småhus här, i allt det här storskaliga?’

Andersson framhåller det relativt ensidiga bostadsutbudet i Hammarkullen och den stora skalan på bebyggelsen i närheten. Utifrån den upplevelsen av stadsdelen skulle de nya småhusen onekligen bli en kontrast i sin omgivning.

”Rivningen” som en ”demontering”?

I tidningsartiklarna framgår att fastighetsägaren Bostadsbolaget ville framställa ”rivningen” av Hammarkulletorget 1-12 som en ”demontering”. Leif Andersson, Bostadsbolaget, menar att detta framförallt beror på att byggnadsmaterialet hela tiden var avsett att återanvändas och således inte förstöras. Stabilator, som till sist blev köpare av elementen, fick gå med på att inte förstöra elementen inom 2 år, enligt det krav som Bostadsbolaget ställde som säljare. Delar av byggnadselementen återanvändes senare i uppbyggnaden av ett antal småhus vid Hammarkulletorget.⁹⁰ Bostadsbolagets ambition att använda begreppet ”demontering” i kontakt med medierna kan dock tolkas som en strategi för att mildra den föreslagna åtgärden.⁹¹ I uppsatsen har i första hand begreppet ”rivning” (i betydelsen *jämna med marken, tillintetgöra*) använts eftersom det är resultatet av den handling som utfördes på Hammarkulletorget, men ”demontering” när processen omtalas i sammanhang där det är relevant.

Stadsdelsförvaltningens roll

Den 23 mars 2011 träffade jag Eeva Bolin som idag arbetar som sektorschef för Kultur och Fritid i stadsdelsförvaltningen Östra Göteborg.⁹² På 1990-talet var hon bland annat projektledare i gruppen som drev ett antal förnyelseåtgärder i Hammarkullen. Projektet avslutades våren 1995.

Projektet kan i efterhand ses som en upptakt till Bostadsbolagets förnyelseprogram för stadsdelen, men egentligen har de två projekten inget samband. Stadsdelsförvaltningens projekt baserades på fyra olika grupper som var koncentrerade kring husfrågor, Hammarbadet, Folkets huslokaler och torget. I projektet involverade man de boende för att få reda på vilka åtgärder som de ansåg var viktigast. I husgruppen tittade man till exempel på belysningsfrågor i området för att öka tryggheten. Genom sin aktiva roll i stadsdelen har Bolin inte heller svårt att komma ihåg det numera rivna huset på torget:

Eeva: 1998 blev jag chef för en förskola som låg bakom det här stora huset. Och dom berättade för mig att fram till dess att den revs så fick dom alltid fira solens uppståndelsedag någon gång i slutet av mars, början av april; det var första gången solen orkade förbi det här höga huset till deras gård. [...] Då ser man ju lite av arkitekturens nackdelar, när man har byggt på det här sättet. Jag kommer ihåg den, just att den var som en berlinmur⁹³ när man kom till Hammarkullen. Den liksom täckte ju, jag menar även om det fortfarande är krångligt att ta sig in i på Hammarkulletorget, så var det ännu värre för du såg ju absolut ingenting, du såg bara det här stora huset. Så, visst stängde det in väldigt mycket.

⁹⁰ Andersson, Leif 2011

⁹¹ Signaturen Lilla My skriver om det som hon kallar ”den nya bolagssvenskan” och beskriver just hur man i samband med rivningen av huset på Hammarkulletorget och andra liknande fall format språket i mildare ordalag (GP 1995-09-14).

⁹² Samtalet finns dokumenterat med anteckningar och ljudupptagning vilka är utgångspunkt för föreliggande avsnitt. Avsnitten med citat är transkriberade från ljudupptagningen.

⁹³ Uttrycket ”berlinmur” användes även av Mark Isitt i Göteborgs-Posten 2011-03-20, då om ett av de andra skivhusen vid Hammarkulletorget. Detta kan möjligen ha påverkat Eeva Bolins val av begrepp.

Bolin beskriver alltså det nu rivna huset som något som verkade instängande eller tillslutande i någon mån. Berättelsen om förskolan som firar solens uppståndelse på våren kan också vara ett element i en uppfattning om huset som bidrog till att legitimera den föreslagna nedmonteringen.

Bolin lämnade stadsdelen på våren 1995, men återkom 1998. Då mötte hon flera kommentarer från boende som varit inblandade i stadsdelsförvaltningens förnyelseprojekt som menade att projektet inte hade fått någon effekt och att läget i Hammarkullen var ungefär som innan. Ändå kunde Bolin peka på att de förändringar som föreslagits i princip hade genomförts och bibehållits. Problemet var att de boende som deltagit i förändringsarbetet hade lämnats därhän när planerna skulle sättas i verket. Man hade sedan heller inte följt upp arbetet och visat på förändringarna, vilket gjorde att många glömde av eller inte märkte vad som hade förändrats.

Eeva: ... och sen kom jag tillbaka dit [till Hammarkullen] 1998 som chef och med ett nytt uppdrag; att börja jobba med områdesarbete igen, och då träffade jag många av de gamla aktiva medborgare som var med på fokusgrupperna 1994-1995 och då var det ju lite lustigt för det var ju flera som sa till mig 'det händer ju ingenting – det blev ju inget av det vi ville'. Och jag kommer ihåg, för då hade jag pärmen kvar, att då kunde jag; men titta nu, så här ville ni ha badet, så har det blivit, precis som ni ville, så här ville ni ha bibliotek och medborgarkontor, det har ni ju också fått. Men där insåg jag det som man nu tittar på södra älvstranden, förvaltningen skulle ha behövt hålla de här grupperna levande under tiden man byggde om och till och grejade, så de skulle följa den processen och sett att det faktiskt blev något. Nu lämnade vi grupperna när de hade levererat och träffade dom inte, och då tog det kanske ett år eller ett och ett halvt år innan allting blev klart som det skulle bli; då hade alltså människorna glömt bort det. [...] Så det var helt vanliga människor som på något sätt hade den upplevelsen att det blev aldrig nått. Och till och med det här huset hade man redan glömt. Och det är intressant.

Bolin menar att det var svårt att peka på att förändringar som faktiskt genomförts hade skapat effekt, eftersom en del boende inte ens kunde påminna sig om att förändringarna ägt rum. I vilken mån detta också hänger samman med den relativt stora omflyttningen från stadsdelen pratade jag inte med Bolin om, men det är en intressant aspekt i sammanhanget.

Bolin menar också att även om rivningen av Hammarkulletorget 1-12, inom ramen för Bostadsbolagets förnyelseprojekt, gav flera fördelar och i någon mån var en stor förändring vid torget, så var husets existens snart bortglömd. Människor som Bolin mötte i stadsdelen verkade stundtals utgå ifrån att huset aldrig stått där. Rivningen som del av förnyelseprojektet var inte ihågkommet.

Eeva: För dom som bodde i det huset och verksamheterna som fanns där så var det ju omtumlande. Det fanns bland annat, jag tror det var en liten skola där, fritidshem, som fick flytta och öppna förskolan fick flytta och det är klart att alla dom tyckte att det var jättejobbigt. Jag tror att det var en del folk som flyttade till Gårdsten. Alla var ju inte nöjda – det var ju ett tapp, men man kunde också flytta inom Hammarkullen för på den tiden var det inte bostadsbrist som det är nu, utan det var faktiskt rätt så mycket lediga lägenheter. Det var fortfarande den tiden när man kunde få låna lägenheter gratis till olika verksamheter, från Bostadsbolaget, för man ville inte ha tomma lägenheter ståendes. Så bostadsituationen i Göteborg var en helt annan än vad det är nu. Så det var ju ändå hyfsat många som kunde stanna kvar i Hammarkullen, om jag förstätt det rätt. Om man säger så här, att när jag kom tillbaka

1998 så var det ingen som pratade om det här huset längre. Antagligen var det en rätt så bra sak till slut. För det blev inga oläkta sår.

Axel: Både ock nästan kanske; både så att man inte riktigt kom ihåg det, men man märkte inte att det saknades?

Eeva: Precis. Det tyckte jag var lite intressant.

Bolin menar att stadsdelsnämndens politiker sannolikt varit informerade om rivningsplanerna något tidigare än hon, men att man ville tala tyst om planerna innan den stora presskonferensen i augusti 1995. Bolin gick på mammaledighet på våren och bytte sedan jobb på hösten, varför hon inte var så inblandad i vad som pågick i stadsdelen just under den tid då rivningen arbetades fram.

Eeva: ... 1993 var ett sådant år då dels alla stadsdelar i Göteborg gjorde oerhört stora neddragningar, och då var det också väldigt många som flyttade från Hammarkullen. [...] På den tiden fanns det ju mycket tomma lägenheter, så jag kan förstå att; idag skulle man inte vilja göra det därför att det är sän brist på lägenheter. Även om man skulle tycka att det kanske är rätt att jämna ut några stycken av dom – i alla fall göra dom lite lägre. Men det finns ingen kommers i det. Det är ingen privat som vill börja göra nått sånt.

Mitt och Eeva Bolins samtal kom delvis att färgas av Mark Isitts nypublicerade artiklar om kriminalitet och höga hus, där den allmänna situationen Hammarkullen framställs som påtagligt negativ.⁹⁴ Bolin menade att artiklarna inte alls tagit hänsyn till det förbättringsarbete som faktiskt utförts i stadsdelen under lång tid.

Tidningsrapporteringen

Den huvudsakliga rapporteringen sträcker sig från den 29 augusti 1995, då Göteborgs-Posten (GP) avslöjar att Bostadsbolaget planerar en rivning av ett av husen på Hammarkulletorget, till den 22 november 1997 då GP rapporterar om föregående dags nyinvigning av Hammarkulletorget. Artiklarna är hämtade från GP, utom en (1) artikel från Svenska Dagbladet (SvD).

Redan den 17 juni 1994 skriver GP under rubriken ”Många planer i Nordost Nu ska området bli mer attraktivt”. Bland flera satsningar nämns förnyelseåtgärder i bostadsområdena Hammarkullen och Hjällbo och ”Sent i höst kommer konkreta förslag på att ta ned de sämsta hyreshusen – vilka pekar vi inte ut nu, säger Grönfeldt Bergman.” som är moderat politiker och ordförande i projektgruppen Nordost 2000.⁹⁵

Den 9 september 1994 skriver GP en artikel under rubriken ”Miljonprogrammets hus rivs 1 300 lägenheter i nordost skall jämnas med marken” som aktualiserar den kommande rivningen i Hammarkullen. Trots att några specifika hus ännu inte pekas ut framgår att det rör flera stadsdelar i nordöstra Göteborg, däribland Hammarkullen:

⁹⁴ GP 2011-03-20 och 2011-03-23.

⁹⁵ GP 1994-06-17

Byggekommunalrådet Lisbeth Grönfeldt Bergman (m) avslöjar för GP att de politiska partierna och de kommunala bostadsföretagen kommit överens om att ett antal hyreshus med sammanlagt 1200-1300 lägenheter ska jämnas med marknaden. Orsaken: husen är så dåligt byggda, så dåligt underhållna och så många av lägenheterna är idag outhyrda att det skulle bli orimligt dyrt att renovera eller rusta upp dem. [...]

Tänkbara områden där rivningar i större eller mindre omfattningar skulle kunna ske är Gårdsten, Lövgärdet, Hammarkullen och Hjällbo. De två kommunala bostadsföretagen Poseidon och Bostadsbolaget är de största hyresvärdarna i dessa områden.

Förslaget om rivningarna kommer, enligt Lisbeth Grönfeldt Bergman (m), att presenteras senare i höst. Det har arbetats fram inom Förvaltnings AB Framtiden som är moderbolag till de kommunala bostadsföretagen med tillsammans över 70000 lägenheter i Göteborg. De centrala kommunpolitikerna sitter i Framtidens styrelse.

Leif Blomqvist (s), kommunalråd och vice ordförande i byggnadsnämnden, säger: – När de här lägenheterna byggdes för 25-30 år sedan kostade de kanske 70000-80000 kronor styck. Men nu kostar de kanske en halv miljon att renovera. Det är nästan lika dyrt som att bygga nya lägenheter. Lisbeth Grönfeldt Bergman sa i en GP-intervju redan för snart två år sedan att hon skulle vilja riva en del av de sämsta husen som byggdes inom ramen för det så kallade miljonprogrammet på 60-talet. [...]

– Långsiktigt är vi överens också med några privata hyresvärdar om att riva, men vi har ännu inte preciserat var det ska ske, säger Lisbeth Grönfeldt Bergman. Hon betonar att rivningar bara är en av många nödvändiga insatser i de miljonprogramsområden som i dag har problem av olika slag.

– Att riva stora hyreshus hjälper inte långt om vi inte samtidigt kan komplettera med andra boendeformer, som småhus och radhus.⁹⁶

Artikeln ger en inramning till det politiska läget i Göteborg vid tiden, med ett bostadsöverskott som möjliggjorde rivningar (och andra stora förändringar) av områden med problem, så väl sociala som bebyggelsemässiga.

Den 29 augusti 1995 kan så GP avslöja att Bostadsbolaget ska presentera sina planer på att riva huset på Hammarkulletorget 1-12 påföljande dag:

Rivningen, eller nedmonteringen, vid Hammarkulletorget kan vara den första i en rad drastiska åtgärder som Bostadsbolaget och Poseidon vidtar i några av de så kallade miljonprogramsområdena i Göteborgs nordöstra förorter. Redan för flera år sedan gav politikerna i kommunfullmäktige de kommunägda bostadsföretagens moderbolag Framtiden i uppdrag att förbereda sig för eventuella rivningar. Och av Framtidens så kallade ägardokument framgår att dotterbolagen Poseidon och Bostadsbolaget kommer att riva hus och lägenheter inom det närmaste året. [...] Bostadsbolagets fyra hus vid Hammarkulletorget är bara 25 år gamla, de stod färdiga 1970 och har tillsammans cirka 1000 lägenheter.⁹⁷

⁹⁶ GP 1994-09-09

⁹⁷ GP 1995-08-29

Den planerade rivningen vid Hammarkulletorget är således resultatet av en längre process, och sätts i samband med artiklarna från 1994 (här ovan). Den 31 augusti följer GP upp rapporteringen om den planerade rivningen och beskriver hur demonteringen av huset ingår i ett paket av förändringsåtgärder:

I går presenterade Bostadsbolaget och Lärjedalens stadsdelsnämnd ett helt förändringspaket för Hammarkullen. Den största rent fysiska förändringen blir att de 170 lägenheterna i det åtta våningar höga huset med adress Hammarkulletorget 1-12 rivs. Rivningen ska börja i april nästa år. En del av byggnadsmaterialet kommer att återanvändas när ett tiotal små och låga parhus ska byggas längs samma gata. Rivningen och småhusen som ska komma i stället är dock bara en av många bitar i den planerade förändringen av Hammarkullen.⁹⁸

För första gången blir det nu allmänt känt att rivningen är en del i en paketlösning för Hammarkullen. Trots detta framstår dock rivningen som en stor och påtaglig förändring. GP:s ledarsida kommenterar rivningsplanerna den 1 september:

Hur bostadssegregationen i Göteborg skall motverkas är en gammal och inte helt lättlost fråga. En viktig utgångspunkt måste under alla förhållanden vara att öka attraktionskraften för de bostadsområden som i dag fått en lågstatusstämpel.

Det kommunägda Bostadsbolaget tänker helt sonika riva ett av åttavåningshusen vid Hammarkulletorget, eller montera ned som det heter mer modern miljöanpassad terminologi. Ur resterna skall byggas upp ett tiotal attraktiva parhus, som Bostadsbolaget lovar skall bli bland de billigaste i sin kategori. I samband med rivningen får också Hammarkulletorget en välbehövlig ansiktslyftning och mer attraktiv inramning.

GP har tidigare påpekat att det i en del fall faktiskt är nödvändigt att riva ned för att åstadkomma en bättre och mer positiv bostadsmiljö. Under senare år har mycket konstruktivt utträttats i de nordöstra stadsdelarna. Men när dessa stadsdelar byggdes upp, var det rationalitet och stordrift som styrde bostadsproduktionen. Resultatet blev bitvis deprimerande betongmiljöer, som starkt bidragit till den tilltagande bostadssegregationen.⁹⁹

GP kopplar här tydligt samman bostadssegregationen med stadsdelarnas dåliga rykte och ”deprimerande” utformning och hinner också med att förklara att det var ”rationalitet och stordrift” som skapade miljöerna. Texten är dock tänkt att vara tydligt polemisk, så som varande en ledarsidestext.

Den 13 september träffar GP ordföranden i den lokala hyresgästföreningen och ger ett boendeperspektiv på den planerade rivningen:

Det finns de som vill bo i Hammarkullen. Fan tro't, säger kanske nån. – Visst blir man trött på sånt prat ibland, men det är faktiskt bra folk som bor här, suckar Marika Svensson, 26 år.

⁹⁸ GP 1995-08-31

⁹⁹ GP 1995-09-01

Hon är ordförande i områdets hyrestägförening. [sic] Hon bor också i det hus som ska rivas vid Hammarkulletorget (GP 29/8). Förresten, det heter inte rivas, det heter demonteras, förklarade en företrädare för Bostadsbolaget igår kväll.

Då var det nämligen möte och fastighetsägaren skulle förklara varför just det långa och åtta våningar höga Hammarkulletorget 1-12 ska "demonteras". Några timmar innan träffade vi Marika hemma hos hennes föräldrar Agneta och Janne Svensson i åttan. De har bott där i 23 år.

Inget område är så illa beryttat som Hammarkullen. Spårvägens linje åtta kallas "Vitlöksexpressen" och det är "passkontroll" i Hjällbo.

För det vet vi ju hur snacket går: Hammarkullen är ett dåligt område och där bor bara invandrare. Vad gör det då om Bostadsbolaget river ett hus?¹⁰⁰

I artikeln målas snabbt en schablonbild av Hammarkullen upp. En schablonbild som i och för sig anses lätt löjlig, men som ändå anses kunna ha medverkat till att lättvindigt driva fram beslutet att riva ett stort hus i en stadsdel som Hammarkullen. Terminologin anses också lätt konstruerad; att kalla rivningen för en demontering. Den 14 september 1995 kritiserar signaturen Lilla My rivningsplanerna i GP, också delvis utifrån hur Bostadsbolaget presenterat projektet:

På 60 och 70-talet gick det en raseriets rivningsvåg över Sverige. Man gick fram med bulldozrar och dynamit. Det gamla slitna och fattiga skulle bort och ge plats för moderna och vanvettigt fula betonglimpor istället.

Nu vill Bostadsbolaget riva tolv uppgångar på Hammarkulletorget, eller demontera, som det heter på moderniserad bolagssvenska. Man vill öppna området, förklarar demonteringsgruppen. Det är ett annat sätt att säga att man vill göra en imageförändring och komma ifrån rykten om sliten slum och nyfattigdom.

Hammarkulleborna är självklart lika upprörda som de gamla haga- och masthuggsborna var, när de ställdes inför dåtidens rivningsbesked och tvingades flytta. Till förorter som Hammarkullen eller Bergsjön. Ingen människa tycker väl om att få skrivet på näsan att man är en idiot som bor i ett getto. Än mindre att vara en "idiot" som tvingades att flytta från den gamla fattigdomen till den nya.

Skillnaden från då är att det nu inte skrivs några nostalgiskt sentimentala sånger om Lyckliga gator eller hur stora tårar som rullar över ens kinder när hela rasket ska rivas - ursäktat demonteras, som det heter på Percy Nilégård-svenska.

Än har ingen skrivit en elegi över Hammarkullens mysiga betongkvarter eller höghusens sköna konturer i solnedgången, så att säga.¹⁰¹

Lilla My tolkar Bostadsbolagets föreslagna rivning som kritik mot dem som bor i stadsdelen; att stadsdelen i sig är så dålig att man behöver riva hus i den. Lilla My lyckas också att med ett ralje-

¹⁰⁰ GP 1995-09-13

¹⁰¹ GP 1995-09-14

rande anslag anknyta rivningen i Hammarkullen till modernismens rivningar i innerstaden och det nu bristande folkliga engagemanget jämfört med hur det var när innerstadens stadsdelar revs.

I Bostadsbolagets eget bestånd finns tomma lägenheter i Hammarkullen, Hjällbo, Gårdsten och Bergsjön. Bland vissa fastighetsägare fanns uppfattningen att tomma hus gör de redan oattraktiva områdena än sämre och att outhyrda lägenheter dessutom kostar pengar. Man kan lösa problemen bland annat genom att riva eller montera ned våningar på höghus, menar Bengt O Eriksson från Stena Fastigheter i GP 7 oktober 1995: ”Det som är dåligt skall opereras bort. Så gör man i andra branscher.” får Eriksson avsluta artikeln.

Den 12 november 1995 undrar Eva Isaksson, hyresgäst i Hammarkullen, i en insändare till GP

Varför valde man att riva just det hus som innehöll de stora lägenheterna? Ville man bli av med just dessa hyresgäster? Ville man ha bort de stora invandrarfamiljerna från området? Att riva stora hus i förorten ser ut som en enkel och radikal lösning på ett svårt socialt problem. Frågan är dock om detta inte är en skenlösning som ställer till ytterligare bekymmer.

Bostadsbolagets Informationschef Stig Jönsson svarar Isaksson den 15 november 1995 och menar att Isakssons påståenden är grundlösa, inte minst eftersom man erbjuder familjerna förmånliga villkor om de stannar inom Bostadsbolagets lägenhetsbestånd. Jönsson menar också att Isaksson tolkar syftet med rivningen fel:

Förvanska därför inte syftet med åtgärden till att bli ett segregationsproblem. Syftet är att skapa en öppen och attraktiv boendemiljö - det har klart deklarerats från första stund. Fler hyresgäster i området skall t ex få njuta av den vackra utsikten. För att åstadkomma detta krävs radikala lösningar och det var också ett av skälen till att vi valde just detta hus.¹⁰²

Jönsson väljer här att förenkla motiven till rivningen genom att framhålla hur rivningen skapar öppenhet och bidrar till ett som helhet bättre bostadsområde. Samtidigt påpekar han att det inte, så som det beskrivits i andra artiklar, är ett sätt att hantera stadens segregation. Av bland andra Leif Andersson¹⁰³ (Bostadsbolaget) har det framhållits som en utgångspunkt att rivning av bostäder i områden med tomma lägenheter var ett sätt att minska segregationen i staden.

Parallellt med skrivierna om rivningen och förnyelseplanerna pågår en diskussion om huruvida Hyresgästföreningen fick information om den planerade rivningen med tillräcklig framförhållning eller inte, samt om informationen nådde fram inom Hyresgästföreningen. Det som skrivs om detta har jag dock bortsett från i denna genomgång eftersom det har högst begränsad betydelse för framställningen av rivningen och stadsdelen Hammarkullen.

I mars 1996 uppmärksammar även Svenska Dagbladet de planerade förändringarna i Hammarkullen, under rubriken ”Återvinning på hög nivå”. Artikelns fokus ligger därmed på det originella i att återvinna ett bostadshus som inte längre behövs.

¹⁰² GP 1995-11-15

¹⁰³ Andersson 1996

I september 1969 satte han glas i vardagsrumsdörrarna. Då var det bråttom. Tusentals göteborgare köade för en ny lägenhet i Hammarkullen.

I dag, 26 år senare, står glasmästare Peter Johansson tillsammans med sin bror Benny, i samma hus och skruvar isär fönsterbågarna på balkongerna. Fastigheten skall bort, den skall plockas ner i småbitar och skeppas till Ryssland eller någon av de baltiska staterna.

Det är en klassisk miljonprogramskoloss som ligger på slaktbänken. Åtta våningar, tolv uppgångar och 176 lägenheter. [...] Rivningen är startskottet för en rejäl fysisk restaurering av en av Göteborgs mest slitna förorter. [...] För all del. Hammarkulletorget 1-12 har aldrig varit i närheten av något arkitekturpris. Men de som har bott hela sitt liv i huset har lite svårt att begripa varför det måste rivas.¹⁰⁴

Journalisten på SvD hittar ett intressant tidligt perspektiv, då det i åtminstone ett fall är samma person som monterade upp som nu monterar ned huset på Hammarkulletorget och fångar samtidigt den skillnad i bostadstryck som mötte huset när det var nytt, i förhållande till när det nu hyst flera tomma lägenheter. Huset beskrivs också som hastigast som ”en klassisk miljonprogramskoloss”, varefter det också framgår att huset inte är vackert.

I en notis den 5 augusti 1996 skriver GP att rivningen av huset på Hammarkulletorget påbörjas. Dagen efter skriver de på nytt om rivningen och förnyelseprojektet:

Den uppmärksammade nedmonteringen av ett jättehus i Hammarkullen, den kanske största rivningen i sitt slag i Sverige, började i går.

Det nio våningar höga och drygt 200 meter långa hyreshuset vid Hammarkulletorget har stått tomt sedan i våras. Då flyttade de sista hyresgästerna ut. Men eftersom det inte var klart var de drygt 3 800 betongelementen som går att återanvända skulle göra tjänst som väggar, golv och tak igen så satte man inte igång att plocka isär huset direkt. [...]

I och med gårdagens symboliska kranlyft av några ytterväggselement i ena ändan av jättehuset är den största fysiska förändringen i den pågående satsningen i Hammarkullen inledd. När hela huskroppen är borta i början av nästa år är det meningen att man ska börja bygga ett 20-tal par- eller radhus, troligen bostadsrätter, på samma ställe. Dessa nya hus ska ge Hammarkullen fler bostäder av den typ som många tycker behövs vid sidan av de stora hyreshusen som dominerar stadsdelen.

Men det är andra byggen, de flesta ofta mer av social än fysisk karaktär, som de ansvariga och inblandade ser som viktigare för att den pågående storsatsningen på en förändring av Hammarkullen ska lyckas.

– Vi har lärt oss att enbart fysiska förändringar inte löser sociala problem, säger stadsdelschefen Ulf Birath. Därför ingår en lång rad av förändringar i den satsning på minst 100 miljoner kronor som Göteborgs stad genomför här.¹⁰⁵

¹⁰⁴ SvD 1996-03-16

¹⁰⁵ GP 1996-08-06

GP:s journalist beskriver här både händelsen och själva huset i *jätteformat*, inte utan viss fascination för projektet. I samma artikel framgår att ”dagens otydliga torg ska byggas om till ett ”riktigt” torg”.¹⁰⁶ Som en del i en större förändringsprocess, som inbegriper både fysiska och materiella satsningar, är rivningen ett tydligt uttryck med stor effekt. Rivningen kommer också att ingå i satsningen *Hammarkullen Projekt 97*.¹⁰⁷ Satsningen på stadsdelen beskrivs i flera artiklar (dock bara en gång under Projekt 97-parollen) och innefattar bland annat mer resurser till ålderdomshemmet Hammarhus, en ny vårdcentral, modernisering av Hammarbadet, en upprustning och tillbyggnad av Hammarkulleskolan, ny lekmiljö och sportplan i Sandeslättsdalen, en ombyggnad av torget, ett apotek, bemannat väntrum på spårvagnshållplatsen, nya tvättstugor på gårdarna i Sandeslätt och att fritidsgården byggs ut.¹⁰⁸

I en artikel den 17 augusti 1996 möter GP arkitekten Gunnar Werner som bland annat ritade husen vid Hammarkulletorget:

Och Gunnar Werner ritade inte bara kolossen vid Hammarkulletorget. Han ritade dessutom delar av Tynnered, Hjällbo, Gårdsten och Rannebergen åt Bostadsbolaget. [...] Nu står han på taket sex våningar upp och diskuterar engagerat hur Lasse Forsberg och Johnny Larsson och Jonas Magnusson på enklaste sätt ska demontera jättehuset som i ett kvarts sekel spärrat entrén till Hammarkullen. [...]

– Som om dagens politiker har ett behov av att säga förlåt och utplåna alla spår av det som var. Även om det innebär kapitalförstörelse. [...]

Som ett resultat av de industrialiserade byggmetoderna utvecklades ett speciellt synsätt, säger han. Nya människor kom in i byggsvängen och allt rättfärdigades med att det skulle byggas bra bostäder.

– Och det är inget fel på lägenheterna eller områdena. Vad vi förbisåg var skalan och storleken.

Han funderar en stund, skakar på huvudet och brister ut i ett: – Sicka gubbar! Jag kan dra mig till minnes en del väldigt egendomliga diskussioner. Som mynnade i att "vi bygger inte för att ni djävla arkitekter ska älska det här i tid och evighet. Vi bygger för att folk ska ha råd att bo här, har du fattat det?"

För egentligen ville inte Gunnar Werner och kollegerna på White Arkitekter att huset skulle bli vad det blev. En gigantisk skärm mot omgivningen. Arkitekterna ville stanna vid sex-sju våningar och göra "fönster" i de hundratals meter långa fasaderna runt Hammarkulletorget. För att undvika känslan av husen som "löpmetervara".

– Hade vi fått vår vilja igenom hade det kostat ungefär 200 lägenheter. Det är ungefär lika många som de river nu... Men stadsbyggnadskontoret skulle ha in 800 lägenheter på en given yta så det blev nej.

Nu blir det desto öppnare för 75-åriga Yngve Olsson som i fjorton år haft utsikt mot en fönsterlös gavel. Plötsligt har han fått något att titta på från sin utsiktspunkt på sjunde våningen. [...]

¹⁰⁶ GP 1996-08-06

¹⁰⁷ GP 1996-08-05

¹⁰⁸ GP 1996-08-06

När politiker och stadsplanerare diskuterade vad som eventuellt ska ersätta jättehuset fick Gunnar Werner chansen att lämna ett förslag. Från ett fotografi retuscherade han bort den grå niovåningslängan och målade i dess ställe in en grönskande Bullerbyidyll med villor. Politiker och stadsplanerare älskade skissen.

Den blev omslagsbild på stadsbyggnadskontorets årsberättelse. Men Gunnar Werner, han verkar mest önska att han aldrig släppt ifrån sig skissen.

– Jag är lite generad för den där. Att skapa Tomtebolucky mellan de höga huslängorna, det skulle bli en alltför bjärt kontrast. [...]

Och någon Bullerby blir det inte, det står redan klart. Om det blir någon byggnation överhuvud taget så lutar det nu åt ett tiotal parhus med marklägenheter. Med tänkt byggstart efter semestern nästa år.

Men vem vill köpa en bostadsrätt här, inklämd mellan Hammarkullens största och längsta hus? Hus som lär stå kvar länge än. Den politiska entusiasmen för att lösa sociala och andra problem genom att riva hus tycks nämligen ha svalnat.

Kanske beroende av insikten att husens höjd och längd inte i sig är upphovet till människors problem. Men, konstaterar Gunnar Werner: – En torftig boendemiljö förbättrar ju inte trivseln.¹⁰⁹

Återigen möter vi ”jättehuset” och ”kolossen” som ”utgör en gigantisk skärm mot omgivningen” vid Hammarkulletorget. När rivningsprocessen väl tagit sin början är det tveklöst så huset betraktas i detta mediala sammanhang. Och att huset kom att utföras så vill arkitekt Werner hänföra till 1960-talets stora behov av bostäder och krav på hög effektivitet. Werner har i artikeln också en ambivalent relation till sitt eget ”bulla-by-föslag”, som han med eftertanke anser bli en för stor kontrast gentemot den övriga och förmodligen stadigvarande omgivningen.

Huset som rivs anses skymma utsikten för andra boende vid torget och har en dålig placering.¹¹⁰ Därför finns tydliga strukturella skäl till att det aktuella huset valts ut, enligt Bostadsbolaget.¹¹¹ ”Hammarkullen är ett instängt område. Det behöver öppnas upp, menade projektledare Thomas Samuelsson.” i GP den 13 september 1995. I GP den 17 augusti 1996 beskrivs huset som ”jättehuset som i ett kvarts sekel spärrat entrén till Hammarkullen.” för att framhålla att det är just placeringen som är problemet.

Den 6 augusti 1996 framhålls i GP att de nya parhusen som skall uppföras på platsen för det rivna huset

ska ge Hammarkullen fler bostäder av den typ som många tycker behövs vid sidan av de stora hyreshusen som dominerar stadsdelen. Men det är andra byggen, de flesta ofta mer av social än fysisk karaktär, som de ansvariga och inblandade ser som viktigare för att den pågående storsatsningen på en förändring av Hammarkullen ska lyckas.

¹⁰⁹ GP 1996-08-17

¹¹⁰ Bland annat GP 1995-11-15, SvD 1996-03-16 och GP 1996-08-17

¹¹¹ GP 1995-11-15

Enligt den här artikeln ”dominerar de stora hyreshusen” stadsdelen, trots att de höga husen bara finns nära stadsdelens centrum. Samtidigt framhålls den fysiska bebyggelsens begränsade möjligheter att lösa sociala problem i området, vilket är ett återkommande påpekande.

Den 8 juni 1997 skriver GP om att byggnadselementen från det nedmonterade huset efter många turer nu ska återanvändas i de parhus som byggs på platsen:

På måndag presenteras projektet i Hammarkullen. Då är det dags att börja bygga de parhus som blir den första småhusbebyggelsen i en stadsdel där stora anonyma höghus har ansetts fått dominera stadsbilden och stadslivet allt för mycket. [...]

I sin pressinformation om projektet vågar Bostadsbolaget sig på att hävda att detta är första gången i bygghistorien som hela rumsmoduler kommer till användning igen i ett nybygge.¹¹²

Det ”anonyma höghuset” får alltså kontrasteras mot någon form av småhusbebyggelse och Bostadsbolaget är uppenbarligen stolta över att en så pass hög grad av återanvändning från det nedmonterade huset kan göras. Den 22 november 1997 skriver GP till slut om nyinvigningen av Hammarkulletorget:

Ett jättelikt åttavånings bostadshus har rivits ned och återvunnits i form av 16 parhus på samma plats. Parhusen ska bilda bostadsrättsförening.

Affärerna har fått nya, fräscha lokaler, det är inte längre så mörkt i fönstrena eftersom allt fler lägenheter hyrts ut, träd har planterats, tvättstugor har gjorts om, gräsmattor har rullats ut och buskagen glesats.

– Vi har också sett över all belysning. Nu ska ingen behöva känna oro för att vistas här, menade Arne Claesson, som inte utan stolthet berättade att han bott i stadsdelen i 21 år och var en stor tvivlare till att man överhuvudtaget skulle kunna riva ett helt åttavåningshus.

– Men det gick och i dag vill jag tacka alla de 6 500 medborgarna i Hammarkullen för att de tillsammans med företag och stadsdelsförvaltningen lyckats forma en så trevlig mötesplats. [...]

Nu finns det mesta av service på och kring torget, vårdcentral, barnmedicin, bibliotek, medborgarkontor och ett ganska stort antal affärer som liksom posten tidigare varit hotade av nedläggning. Men som nu lever i all högönsklig välmåga. Hammarkullen lever.¹¹³

Det nya Hammarkulletorget målas i ljusa färger i artikeln och de nya parhusen kan tillsammans med en rad andra förbättringsåtgärder i området signalera en nystart, sedan det *jättelika* huset tagits bort.

¹¹² GP 1997-06-08

¹¹³ GP 1997-11-22

Ett politiskt sammanhang

Eftersom det inte finns något specifikt politiskt beslut för rivningen av Hammarkulletorget 1-12 har jag fokuserat på politiska principbeslut och diskussioner som fördes vid tiden för rivningen, som berör Hammarkullen och stadsdelarnas olika situation i Göteborg.

I februari 1994 skriver Dan Wikström (Vänsterpartiet) en motion till kommunfullmäktige ”om att analysera orsakerna till segregationen och upprätta en plan för åtgärder”.¹¹⁴ Wikström pekar på att segregationen i Göteborg ökat kraftigt den senaste tiden och att det syns särskilt i stadsdelarna Biskopsgården, Bergsjön, Gunnared och Lärjedalen genom att ”Svenskar och väletablerade svenskfödda” flyttar från dessa områden, varvid resurssvaga grupper med olika etniska bakgrund flyttar in.¹¹⁵ Wikströms motion besvaras i juni samma år, med huvudåtgärden att en ny resursfördelningsmodell för stadsdelarna skall utredas. Flera stadsdelsnämnder har skrivit remiss-svar apropå motionen, flera med förslag till ytterligare åtgärder och probleminsikt.

Stadsdelsnämnden i Majorna beslutade att svara med Lars-Erik Pedersens (Socialdemokraterna) yttrande, vilket innehåller reflektioner om skillnaden mellan en inre och en yttre bild av stadsdelen Majorna så väl som de andra resurssvaga stadsdelarna i Göteborg:

Vi [SDN Majorna] tillhör kategorin resurssvaga nämnder tillsammans med Biskopsgården, Gunnared, Lärjedalen och Bergsjön. Ändå uppfattas Majorna som en attraktiv stadsdel dit många vill flytta. När Majorna byggdes var det för att klara ett stort behov av bättre bostäder för arbetarfamiljer med många barn. Parallellt till miljonprogramsområden är lätt att se. När man idag diskuterar hur miljonprogramsområdena ska kunna stabiliseras och bli bättre är därför Majornas utveckling från fattigkvarter till eftersökt område intressant. Till viss del beror naturligtvis Majornas attraktionskraft på det centrala läget. Men här finns också en stadskänsla som saknas i våra nyare områden. Utbudet av såväl offentlig som kommersiell service är stort. Här finns restauranger och kultur, banker och kommunikation. Små företag och arbetsplatser ligger insprängda i bostadskvarteren. Klasskillnaderna i samhället beror inte längre bara på olikheter i inkomst. Tvärtom är språk, kultur och möjligheter att tillgodogöra sig och sova det massiva informationsflödet minst lika viktiga faktorer. Därför måste också segregationen motverkas på en rad olika plan. Ett stort segregationsproblem är att det i stadsdelar som Älvsborg, Askim och Torslanda knappast finns några hyreslägenheter. Befolkningen blir alltför homogen. I områden med många flyktingbarn med bristfälliga språkkunskaper försämras skolan. Kulturen i förorter-na sätts på sparlåga. Sammantaget bidrar allt detta till att reproducera såväl segregationen som klassklyftorna.¹¹⁶

Stadsdelsnämnden i Lärjedalen menar å sin sida att den ökade segregationen i staden hänger samman med ett större utbud av bostäder. De som inte måste bo kvar i stadsdelen; resursstarka hushåll, kan därmed flytta vidare, medan resurssvaga hushåll flyttar in. Det är också lätt att onda cirklar etableras om inte fördelningsmodellen mellan stadsdelsnämnderna stämmer bättre överens med behoven, menar Lärjedalen, genom att resursstarka stadsdelar tenderar att dra till sig resursstarka hushåll. Stadsdelsnämnden i Gunnared påtalar att totalbefolkningen minskar i flera av de oattraktiva stadsdelarna, vilket också ökar andelen invandrade i stadsdelarna. Omkring 30 % av

¹¹⁴ Wikström 1994 (Kf Handling nr 3, 1994)

¹¹⁵ Wikström 1994 (Kf Handling nr 3, 1994)

¹¹⁶ Pedersen 1994 (Kf Handling nr 148 1994)

befolkningen uppges flytta varje år. Invandrarnämnden understryker i sitt remissvar vikten av att utreda segregationen ur olika perspektiv och skapa ytterligare forskning omkring frågan.¹¹⁷

I december 1993, alltså innan Wikströms motion, gjorde de fyra stadsdelsnämnderna Bergsjön, Biskopsgården, Gunnared och Lärjedalen ett gemensamt uttalande under rubriken ”Göteborg – en icke segregerad stad” utarbetat av stadsdelscheferna. De är oroliga för den senaste tidens utveckling som riskerar att skapa slumområden utan en aktiv motstrategi. De efterlyser vidare åtgärder för att bereda alla medborgare lika förutsättningar att utveckla och delta i samhället.¹¹⁸

Av kulturmiljövårdens intresse?

Demonteringen av huset på Hammarkulletorget 1-12 inleds, enligt Göteborgs-Posten, den 5 augusti 1996.¹¹⁹ Den 29 oktober 1996 beslutade Byggnadsnämnden att genomföra samråd för detaljplaneförslaget ”Bostäder vid Hammarkulletorget”. Planens syfte anges kort vara att:

Förvaltnings AB Framtiden och Stadsdelsnämnden Lärjedalen har beslutat att göra en satsning på stadsdelen Hammarkullen. Detta innebär bl a att ett av de höga husen demonteras och ger plats för ett antal mindre hus. // Planen syftar till att göra det möjligt att bygga småhus i det område där tidigare det höga huset stod.¹²⁰

Planens intentioner anges alltså tydligt vara ”en satsning” på stadsdelen och demonteringen framhålls som en effekt av denna satsning. I samrådshandlingens genomförandebeskrivning anges att:

Sedan flera år tillbaka har inom Hammarkulletorget funnits många outhyrda lägenheter. Detta var anledningen till att stadsdelsnämnden Lärjedalen och AB Framtiden beslutade om demontering av ett höghus med 176 lägenheter vid Hammarkulletorget. Samtidigt beslutades om en satsning på stadsdelen Hammarkullen.¹²¹

Här preciseras således bakgrunden till beslutet att demontera ett av *höghusen*. I första hand är rivningen en effekt av många tomma lägenheter.

I detaljplaneförslagets samrådsrets ingår Museinämnden, vilka genom antikvarie Gudrun Lönnroth på Göteborgs stadsmuseum gör ett utlåtande¹²², ur vilket följande är hämtat:

Den centrala delen av Hammarkullen som berörs av planförslagen är mycket typisk för perioden 1965-75 och tillhör de mest storskaliga bostadsområdena i Göteborg. Bebyggelse av detta slag har under senare år fått mycket kritik och det har kommit många förslag om genomgripande förändringar eller total rivning. Från kulturhistorisk synpunkt finns trots detta skäl att behålla valda delar från perio-

¹¹⁷ Kf Handling nr 148 1994

¹¹⁸ Kf Handling nr 148 1994

¹¹⁹ GP 1996-08-05 och 1996-08-06

¹²⁰ Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad: Bostäder vid Hammarkulletorget, samrådshandling oktober 1996 (1996-11-01), s. 1

¹²¹ Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad: Bostäder vid Hammarkulletorget, samrådshandling oktober 1996 – genomförandebeskrivning (1996-10-29), s. 1

¹²² Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs stad: Bostäder vid Hammarkulletorget, samrådshandling oktober 1996 – samrådsrets (1996-10-29), s. 1

den 1965-75 som dokument över denna tids ”byggnadskick” [sic]. Detta har också framförts tidigare i yttranden till stadsbyggnadskontoret.

Någon systematisk inventering som kan användas vid en helhetsbedömning av byggnader från perioden efter 1960 har emellertid inte gjorts. Det är därför inte möjligt att idag göra en kulturhistorisk värdering av Hammarkullens centrala del men eftersom mindre förändringar redan har gjorts här och rivning är påbörjad anser museet att de föreslagna detaljplanerna kan tillstyrkas. Museet vill samtidigt påpeka att en inventering av bebyggelse som tillkommit cirka 1960-75 bör göras så snart som möjligt.¹²³

Lönnroth framhåller vikten av ett kulturhistoriskt förhållningssätt även till miljöer som utsatts för kritik. Ordvalet ”byggnadskick” skall förmodligen ges en bred tolkning, där bebyggelsens materialitet kan sägas representera en tidsepok i både byggnadstekniskt och socialt avseende. Att göra en kulturhistorisk bedömning av det hus som håller på att monteras ned då Lönnroth besöker stadsdelen är förstås svårt och det finns heller inga tidigare inventeringar av bebyggelsen att hänvisa till. Sammantaget framstår utlåtandet som en markering gentemot de politiker som skall besluta om detaljplanen, att inför framtida förändringar i liknande områden involvera museet på ett tidigare stadium och tillmäta de kulturhistoriska värden de kan framhålla större vikt i planeringsarbetet.

Vid några tillfällen under arbetet med uppsatsen har jag pratat i telefon med och träffat Gudrun Lönnroth för att diskutera ärendet. Hon har beskrivit att hon åkte ut till Hammarkullen då rivningen var påbörjad för att bereda yttrandet för Museinämnden. Vid hennes besök fotograferade hon också den pågående demonteringen och miljöer vid Hammarkulletorget. Några av dessa bilder finns med i uppsatsen.

Ett par andra röster, 1995

Susanne Carlson och Camilla Högberg skrev sin 10-poängsuppsats *Hammarkullen – valet är ditt, svart eller vitt?* under höstterminen 1995. Bland annat använder Carlson och Högberg ett drygt 20-tal intervjuer med Hammarkullebor och Göteborgare som inte bor i Hammarkullen. Carlson och Högberg beskriver de planerade förändringarna i stadsdelen, sist i sin stadsdelsbeskrivning:

Ett stort förändringsprojekt planeras att genomföras av Bostadsbolaget i samarbete med SDN Lärjedalen för att förbättra i Hammarkullen. I pressreleasen för projektet står det bl a ”*Miljöprogramsområde blir miljöprogramsområde*”. Genom att nedmontera höghuset på Hammarkulletorget 1-12 och istället bygga parhus av de befintliga elementen vill de förnya stadsbilden och skapa ett luftigare och utåtvänt område. [...] De vill även ge Hammarkulletorget en rejäl ansiktslyftning [...] Hammarkullen har genom åren fått utstå kritik bl a för den torftiga miljön. Genom förnyelsearbetet hoppas de kunna förändra bilden av Hammarkullen och som de själva har uttryckt det ”*lyfta området ett snäpp över det vanliga*”.¹²⁴

Beskrivningen ser ut att vara tydligt färgad av Bostadsbolagets framställning av området. Ledande i förändringen är uppenbarligen att gå från ”torftigt” till ”luftigt”. Det som rör förnyelseprojektet i intervjuerna med Hammarkulleborna sammanfattar Carlson och Högberg såhär:

¹²³ Göteborgs Stadsmuseum (1996)

¹²⁴ Carlson och Högberg 1995, s. 16-17

Många trodde också att Hammarkullen skulle få bättre rykte om man rev några av våningarna på höghuset. [...] Många var positivt inställda till Bostadsbolagets planerade nedmonteringen [sic] av huset på Hammarkulletorget 1-12. Somliga trodde att förändringen kanske kunde hjälpa upp bilden av Hammarkullen genom att området då öppnas upp mer. En kvinna trodde dock att Hammarkullen inte skulle bli mer attraktivt genom förändringen. Hon trodde att det dåliga ryktet området har troligtvis ändå skulle finnas kvar.

Några av de intervjuade påpekade också att många av hyresgästerna i det aktuella huset faktiskt vill bo kvar och att det därför inte är helt problemfritt att ta bort det. En man ansåg att *"Bostadsbolaget glömde bort folket, de tänkte bara på penningpolitik"*. Anledningen till nedmonteringen av huset är enligt Bostadsbolaget att de vill öppna upp området och jämna ut nivåskillnaderna så att området blir ljusare och mer tillgängligt. Somliga av de vi talat med trodde dock att även andra orsaker fanns till nedmonteringen, främst att det i detta hus bor många stora invandrarfamiljer från olika länder. En man sade att *"det vore bättre om man rev av 2-3 våningar på alla husen på Hammarkulletorget istället"*.¹²⁵

Här finns ingen entydig uppfattning om den planerade rivningen. Istället tror några att en miljöförändring som denna kan vara bra för området, samtidigt som man kan rikta kritik mot hur förändringen genomdrivits. Det som rör förnyelseprojektet i intervjuerna med Göteborgare som inte bor i Hammarkullen sammanfattar Carlson och Högberg såhär:

Av de 12 personer som tillfrågats var det enbart ett fåtal som hade läst om och/eller hört talas om Bostadsbolaget och SDN Lärjedalens planerade nedmontering av en av höghuslängorna på Hammarkulletorget samt den planerade utökningen av servicen i området. De personer som dock hade hört talas om dessa verkade alla vara positivt inställda till denna förändring. En person menade bl a att detta kunde hjälpa till att förändra den negativa bilden av Hammarkullen. En annan av dessa sade sig inte vara tillräckligt insatt men tyckte att det verkade vara positivt.¹²⁶

Bland Göteborgarna var rivningen inte särskilt känd vid tiden för intervjuerna, vilket gör det svårt för många att ha en uppfattning om den.

I sin tredje bok om Hammarkullen kommenterar Jens S Jensen sist Bostadsbolagets förnyelseprogram och rivningen av höghuset:

Projektet innebär bland annat att man ska riva ett av de fyra långa åttavåningshusen vid Hammarkulletorget (nr 1-12 med 170 lägenheter). Huset är det som för närvarande har störst andel invandrare och flyktingar.¹²⁷

Jensens beskrivning är även i sin helhet relativt kort och det enda som avviker från Bostadsbolagets sätt att framhålla projektet är Jensens påstående om att det är huset som har störst andel invandrare och flyktingar i området som valts ut för rivning.

¹²⁵ Carlson och Högberg 1995, s. 52

¹²⁶ Carlson och Högberg 1995, s. 64

¹²⁷ Jensen 1995, s. 165

4. Hammarkullen träder fram

Den här uppsatsen är ett försök att med stöd av Holmbergs (2006) begrepp historisering undersöka hur bilden av Hammarkullen vuxit fram och utvecklats. Holmberg använder historiseringsbegreppet för att ta reda på hur det förflutna spelat roll för uppfattningen om platsen och hur det förflutna inverkat i en urban omvärderingsprocess. I föreliggande undersökning har jag valt att undersöka hur det förflutna spelat roll i framställningar av stadsdelen Hammarkullen samt hur det förflutna givits en roll i beslutet att riva ett hus vid Hammarkulletorget.

Det som har observerats som tidsrumsliga sammanlänknings, det vill säga hur och på vilket sätt den förflutna tiden har tagit plats i framställningarna om Hammarkullen, är i första hand hur stadsdelens "historia" har beskrivits i relation till stadsdelens bebyggelse och fysiska gestaltning. Ambitionen har hela tiden varit att enbart se till historiseringen inom den diskurs som presenteras.

Trots att mitt analysverktyg (historisering) inte använts i tidigare forskning på området har uppsatsens resultat kunnat understödjas av tidigare forskning, i synnerhet Törnquist (2001) och Carlson och Högberg (1995). I både Törnquist och Carlson och Högbergs forskningsarbeten presenteras en karaktärisering av stadsdelen som i stort överensstämmer med den här undersökningens resultat. Den här undersökningens bidrag är dock den specifika identifieringen av det förflutnas påverkan på platskonstruktionen av det diskursiva Hammarkullen, samt en precisering av hur uppfattningar om stadsdelens förflutna kan knytas till rivningen på Hammarkulletorget.

En monoton stadsdel med höga hus

Hammarkullen konstrueras tidigt som en monoton och icke-omsorgsfullt utförd stadsdel. Ahlströms tidningsartikel från 1969¹²⁸, som skrivs innan området ens är färdigbyggt, sätter nivån för den framtida bedömningen av områdets fysiska utformning. Carlson och Högberg (1995) noterar att även om det har skrivits "om positiva inslag i området" så har detta i regel skett "i samband med de negativa aspekterna, som därav återigen upprepas."¹²⁹ De positiva aspekter som med tiden sammankopplas med stadsdelen handlar om människorna som bor på platsen. En slags trend som initieras av Jensens fotobok *Hammarkullen* 1973. Jensen kritiserar, precis som Ahlström, områdets utformning, men adderar ett socialt och etnologiskt perspektiv.

Många texter om Hammarkullen handlar om människorna som bor i stadsdelen. Bebyggelsen blir i de sammanhangen en fond till ett varierat liv; Hammarkullen som en hemmiljö och bas för en rad olika engagemang. Detta är inte något som gör stadsdelen Hammarkullen unik, men kanske beror framställningarnas fokusering omkring människorna på att miljöerna uppfattas som strama, intetsägande och grå.

Jensens böcker om Hammarkullen bär alla tre på samma personliga skildring av stadsdelen; mångfaldens och människornas plats, men också en plats som till en början inte kunde sägas vara välplanerad eller omsorgsfullt utförd. Snarare framhåller Jensen människornas skiftande öden och relation till Hammarkullen som en vilja att visa på ett vanligt socialt liv *trots* att området inte fun-

¹²⁸ GP 1969-07-04

¹²⁹ Carlson och Högberg 1995, s. 71

gerade som en traditionell stadsmiljö. Jensens böcker är intimt förknippade med stadsdelen och har säkerligen varit med och bidragit till att stadsdelen ofta lyfts fram som en typisk miljonprogramsförort. Ändå skriver Jensen i sin tredje bok att han ”mer eller mindre slumpartat” bestämde sig för att skildra just stadsdelen Hammarkullen.¹³⁰

Det är Hammarkulletorget och Bredfjällsgatans bebyggelse som får symbolisera stadsdelen Hammarkullen. Redan 1969 framställer Ahlström de höga husen som något ogästvänligt och omänskligt, liksom de stora avstånden mellan husen och den utbredda bristen på variation.¹³¹ Att de höga husen är placerade nära områdets centrum är inte unikt, utan snarare att betrakta som ett stildrag från efterkrigstidens stadsdelsbyggande, men i fallet med Hammarkullen tycks det extra olyckligt eftersom de andra bostadsområdena i stadsdelen som uppfattas som trevligare, med trevåningshus och radhus, ofta inte nämns alls. Till och med i Jensens böcker om Hammarkullen är de höga husen ett centralt motiv. Oavsett rivningen av Hammarkulletorget 1-12 är det alltid de höga husen som först möter den som når Hammarkullen med spårvagn.

I den mån Hammarkullen kan förstås som delar framstår bostadsområdet Sandeslätt, med trevåningshus i rött tegel, som ett *bättre* område än andra, i synnerhet jämfört med Hammarkulletorget och Bredfjällsgatan. Att sinnebilden av Hammarkullen ofta blivit det som uppfattats som monotont vid Hammarkulletorget och Bredfjällsgatan beror sannolikt på att detta ligger i centrum av stadsdelen, alltmedan Sandeslätt ligger något mer perifert. Den så kallade Göta Finans-skandalen med husen på Bredfjällsgatan bidrog sannolikt till att befästa bilden av en dålig boendemiljö, som dessutom bestod av väldigt höga och ”omysiga” höghus.

Hammarkullen blir på 1980-talet också stadsdelen som är bättre än sitt rykte; eller snarare *stadsdelen som alltid beskrivs negativt i tidningsartiklar*. Artiklar som ofta är intervjuer med boende som får berätta om hur det är att försvara sitt val att bo i Hammarkullen gentemot andra, som läst om hur hemska förhållanden det är i stadsdelen. Bilden av att Hammarkullen är ett område som ständigt omskrivs i negativa ordalag hänger med längre än vad de onyanserade artiklarna gör. Få eller inga artiklar på senare tid tar upp en ensidigt negativ bild av Hammarkullen. Det är allt som oftast flera perspektiv som presenteras, i allmänhet med utgångspunkt i den ”rådande” negativa mediebilden av området.

Flera källor talar om den ensidigt negativa medierapporteringen.¹³² I medierapporteringen om Hammarkullen och saker som händer där finns också positiva inslag som lyfter fram positiva aspekter av vad som händer i stadsdelen. Törnquist (2001) har sammanställt en berättelse om Hammarkullen där dessa inslag finns med. Hammarkullens dubbelhet skulle kunna vara två motstående diskurser:

Det är uppenbart att Hammarkullen är en arena för både gott *och* ont – vill man ha uppmärksamhet är området en bra plattform. [...] Hammarkullen blir och används som exempel på ekonomisk kris och dålig planering. Det lilla fåtal rent positiva artiklarna om karnevalen drunknar i flödet av problem och fromma förhoppningar om att åtgärda dessa.¹³³

¹³⁰ Jensen 1995, s. 8

¹³¹ GP 1969-07-04

¹³² T.ex. Jensen 1982

¹³³ Törnquist 2001, s. 141

Carlson och Högberg finner att det som de betraktar som den offentliga bilden av stadsdelen Hammarkullen i de allra flesta fall varit negativ:

De bilder som visats upp i media har nästan uteslutande satts i samband med olika problemfaktorer som funnits i området genom åren. Även de göteborgare som i arbetet har intervjuats har till största delen fått negativa associationer när Hammarkullen förts på tal. Associationer som de bl a kopplade till området var att det är invandrartätt, har en dålig boendemiljö med nedslitna trista hus, ligger långt ifrån stan samt att där finns många problem. Somliga av dem påpekade dock att deras uppfattningar kanske var fördomsfulla och en del tillade även att de faktiskt inte hade varit i området. De som aldrig besökt området sade sig ha fått sina uppfattningar främst via media, genom andra göteborgare samt via ryktesvägen. Utav de tillfrågade som sade sig ha besökt Hammarkullen påpekade även de flesta av dessa att de delvis hade fått sin bild via media.¹³⁴

Carlson och Högbergs beskrivning rymmer dessutom många fler faktorer än föreliggande undersökning. Bland annat beskriver de Hammarkullen som isolerad; att få som inte bor i stadsdelen tycks ha besökt den, samt dess relativa avstånd till Göteborgs centrum. Avståndet kan karaktäriseras som en kombination av ett mentalt avstånd, påverkat av den sociala konstruktionen av stadsdelen, begripliggjort genom till exempel imaginära geografier, men också av ett fysiskt rumsligt avstånd som skapats genom att Hammarkullen inte byggts som en fortsättning på den tidigare staden utan som en egen enhet. Carlson och Högberg (1995) diskuterar också hur stadsdelen Hammarkullen har kommit att bli symbol för både allmänna samhällsproblem och likställd med andra liknande förortsstadsdelar:

När det gäller medias för det mesta negativa bild av Hammarkullen kan den bl a kopplas till det starkt kritiserade miljonprogrammet, där Hammarkullen, för Göteborgsområdet, många gånger fått statuera exempel. Alltsedan dess har Hammarkullen som förortsområde, många gånger fått agera symbol för olika problem i samhället¹³⁵

Enligt Carlson och Högberg var vissa av dessa problem sådana som anknöts till Hammarkullen trots att de också förekom på flera andra platser i landet.

I början av 1990-talet uppstår bilden av Hammarkullen som ett segregationsproblem. Redan i Jensens första böcker från 1970- och 1980-talen är ett inslag i Hammarkullen de utlandsfödda, men i en förnyad terminologi och tydligare formulerat som ett problem är det först på 1990-talet som Hammarkullen sätts i en segregationskontext. I Jensens tredje bok lyfter han kort fram kopplingen mellan det hus som valts ut för rivning på Hammarkulletorget och att där bor många ”invandrare och flyktingar”.¹³⁶ Björn Gunnarsson beskriver i mars 1994¹³⁷ Hammarkullen i en tydlig invandringskontext; med inslag som ”turkiska småbutiker” och ”reklam för lågprisflyg till Latinamerika och Mellanöstern”; överhuvudtaget förorten som ett interkulturellt fenomen.

¹³⁴ Carlson och Högberg 1995, s. 67

¹³⁵ Carlson och Högberg 1995, s. 67-68

¹³⁶ Jensen 1995, s. 165

¹³⁷ GP 1994-03-05

Leif Andersson framhåller i sin artikel i Plan att det politiska motivet för rivningen är att minska segregationen genom att minska antalet svåruthyrda lägenheter.¹³⁸ Göteborgs-Postens ledarsida tolkar också de planerade åtgärderna i Hammarkullen som ett sätt att minska segregationen.¹³⁹ Den politiska diskussionen vid tiden, som till del har beskrivits i kapitel 3, handlar också om segregationsfrågan och att staden behöver möta en accelererande negativ utveckling. I motsats till flera andra framhåller Bostadsbolagets informationschef Stig Jönsson att den planerade rivningen *inte* beror på att man vill minska segregationen utan att det enbart är en stadsmiljöfråga.¹⁴⁰ I jämförelse med de andra källorna är det intressant att Jönsson så tydligt väljer att fokusera på motivet som rör upplevelsen av stadsmiljön.

Det för rivning utpekade huset på Hammarkulletorget är i samtliga källor uppfattat som något stort, grått och monotont; alltså en god representant för hur Hammarkullen som helhet uppfattats. Huset utgör också ett hinder i stadsdelen; det kan avskräcka besökare, uppfattas som en mur och skapa en känsla av ogästvänlighet. För flera, bland andra Leif Andersson, är det också väsentligt att huset utgjorde ett påtagligt negativt intryck för de som kom till stadsdelen med bil. Upplevelsen var sannolikt inte lika tydlig för de som kom från spårvagnsstationen, även om torgytan både i Göteborgs-Posten¹⁴¹ och av Eeva Bolin beskrivits som krångligt konstruerad.

Hammarkullen anknyts också i flera källor till den stora utbyggnad av nya bostäder och förorter som miljonprogrammet var i Sverige. I flera artiklar om stadsdelen sammankopplas stadsdelens bristande estetik och inledningsvis ofärdiga skick med en tidsanda av rationalitet och effektivitet.¹⁴² I två fall sammankopplas stadsdelen också direkt med de innerstadsstadsdelar som revs då Hammarkullen uppfördes.¹⁴³ Därmed blir stadsdelen dels sammankopplad med andra stadsdelar och dels med de negativa känslor som från slutet av 1960-talet växte hos allmänheten inför rivningarna i innerstaden.

Hammarkullen har få definierade platser *inom* stadsdelen. Med undantag för att Sandeslätt ibland framhållits uppfattas stadsdelen i allmänhet som en massa. De personer som i det undersökta materialet representerar den inre bilden av Hammarkullen anknyts sällan till något specifik hus; de bor ”i Hammarkullen”. Det enskilda hus som pekas ut för rivning saknar därmed också förankring och en egen identitet. Trots att det uppfattas som ett typiskt hus för Hammarkullen uppbär det inte någon egen specifik berättelse eller historia; det har inte historiserats. Istället är det anknutet till stadsdelens historisering. Ett kulturhistoriskt värde kan tydliggöras och få betydelse om den enskilda byggnaden givits en specifik historia med en påföljande specifik identitet.

Under 25 år har byggnaden varit bostad åt många enskilda personer och familjer och påverkat sin omgivning, men utan att ha uppmärksamats för denna vardaglighet och ”historia” eftersom den oftast inte framträder för den yttre betraktaren. Ju närmare en specifik kunskap om en enskild byggnad vi når desto intressantare blir det för allmänheten. Genom specifik kunskap kan också ett kulturhistoriskt värde framhållas och vägas mot en vilja till ombyggnad eller rivning. Jensen har sedan sin första bok 1973 arbetat för att synliggöra de enskilda människorna i Hammarkullen.

¹³⁸ Andersson 1996, s. 39-40

¹³⁹ GP 1995-09-01

¹⁴⁰ GP 1995-11-15

¹⁴¹ GP 1996-08-06

¹⁴² Bl.a. GP 1969-07-04, 1989-11-29, 1995-09-14, 1996-08-17

¹⁴³ GP 1969-07-04 och 1995-09-14

Hans specifika perspektiv på Hammarkullen har påverkat framställningarna av stadsdelen, men han har ändå inte lyckats ändra den yttre och tyngre vägande diffusa uppfattningen om Hammarkullen som en grå massa.

Slutsatser

Syftet med uppsatsen var att skapa ökad kunskap om vilken roll stadsdelen Hammarkullens förflutna tid spelat i beskrivningar av stadsdelen från 1960- till 1990-talet, samt belysa vilken relationen var mellan dessa beskrivningar av stadsdelen och beslutet att riva huset på Hammarkulletorget 1-12. Jag kommer nedan att besvara uppsatsens frågeställningar och därigenom också redogöra för på vilket sätt uppsatsens syfte har kunnat uppfyllas.

- **På vilket sätt framträder stadsdelen Hammarkullens förflutna tid i beskrivningar av stadsdelen fram till rivningen på Hammarkulletorget 1996?**

Den diskurs omkring Hammarkullen som presenterats i föreliggande undersökning är relativt tydlig och stabil under den tid, ca 1969-1997, som har studerats i undersökningen. Diskursen visar också att stadsdelen har historiserats, genom att det förflutna ges utrymme i de undersökta framställningarna av stadsdelen. Det är tydligt att stadsdelens förflutna tid ges en plats i förståelsen av vad stadsdelen Hammarkullen är. Allt som oftast beskrivs stadsdelen Hammarkullen som en typisk miljonprogramstadsdel där de höga husen och de raka linjerna anknyts till en tid av effektivitet, industriellt och rationellt tänkande, vilket skapar en tydlig anknytning till efterkrigstidens planering och byggande.

Fysiska förändringar i stadsdelen kan inte sägas ha förändrat omvärldens uppfattning (föreställning) om stadsdelen. Under början av 1980-talet förändras dock framställningarna av stadsdelen och en ny berättelse om Hammarkullen och dess förflutna träder fram. Då uppstår metaberättelsen om det ständigt felaktigt beskrivna Hammarkullen, där den inre upplevelsen av stadsdelen anknyts till en positiv gemensamhetsskänsla *trots* det estetiskt icke-tilltalande utförandet av, i synnerhet, bebyggelsen vid Hammarkulletorget och Bredfjällsgatan. Hammarkullen framstår alltså som en stadsdel med något *inre* positivt och *yttre* negativt, både avseende de boende respektive bebyggelsen liksom Hammarkullebors respektive Göteborgares uppfattningar om stadsdelen.

Trots att föreliggande undersökning är ett försök att studera hur Hammarkullen har historiserats ligger mitt resultat nära både Törnquist (2001) och Carlson och Högberg (1995). Den negativa uppfattningen om Hammarkullen, som tillsammans med den fysiska strukturen omkring stadsdelens centrum oftast är det som avses med "Hammarkullen" möts inte bara av en positiv bild av hur bra det är att bo och leva i Hammarkullen. Den möts också av *viljan till förändring*, inte minst tydligt i Göteborgs-Postens uppmärksammande av Hammarkullen 20 år 1989, då man vid flera tillfällen kontrasterar ett "då" mot något "nu" eller "kommande" som kommer att skapa skillnad i stadsdelen.

- **Vilka motiv framfördes för rivningen av huset på Hammarkulletorget?**

I de framställningar av rivningsprocessen som har presenterats i undersökningens kapitel 3 framgår flera olika motiv till i första hand en rivning av ett bostadshus i Hammarkullen och i andra hand en rivning av det specifika huset på adressen Hammarkulletorget 1-12. De fyra motiv jag har lyft fram nedan kan sammanfattas som 1. *Bostadspolitiskt*, 2. *Gestaltning*, 3. *Underhållsrelaterat*

och 4. *Stadsdelsutveckling*. Hur tungt de olika motiven har vägt har inte analyserats, eftersom det inte varit undersökningens syfte. Jag nöjer mig därmed med att konstatera att dessa motiv gemensamt medverkade till beslutet att riva huset.

Bostadspolitiskt: Den segregerade staden och överskottet på hyreslägenheter i mindre attraktiva områden, leder till politiskt principbeslut. De allmännyttiga bolagen fick i uppdrag av kommunfullmäktige att minska beståndet av hyreslägenheter i vissa områden, bland annat för att motverka segregation. I hur hög grad rivningen i Hammarkullen uppfattades som ett sätt att motarbeta segregationen i staden framgår dock inte entydigt i den diskussion som förs i tidningarna i mitten på 1990-talet.

Gestaltning: Att öppna upp ett slutet rum och ta bort en "mur" vid torget. Huset som revs var ett av de höga och långa husen vid Hammarkulletorget och därigenom lätt att uppfatta negativt som en stor monolitisk enhet. I tidningsrapporteringen i samband med rivningen av huset blir huset etablerat som *jättehuset* och liknande epitet, med tillhörande förklaringar om hur mycket det stängde till området. Bostadsbolaget anger också att man genom rivningen kan ge bättre utsikt åt sina hyresgäster i de intilliggande husen på Hammarkulletorget.

Underhållsrelaterat: Större nerslitning än i övriga hus i stadsdelen, liksom ett större underhållsbehov på grund av större lägenheter. Enligt bland andra Leif Andersson på Bostadsbolaget var det rivna huset det som innehöll de största lägenheterna vid Hammarkulletorget. Mellan husen fanns en uppdelning av lägenhetsstorlekar i de olika husen. Enligt Andersson medför stora lägenheter, högst sannolikt med antagandet att det i snitt bor fler personer per kvadratmeter i en större än en mindre lägenhet, ett högre slitage. Slitaget var påtagligt inför rivningen och hade sannolikt även i en annan framtid förblivit högt, om huset behållits.

Stadsdelsutveckling: Viljan att, från i synnerhet Bostadsbolagets sida, genomföra en påtaglig förändring i stadsdelen i syfte att manifesteras handlingskraft och kunna peka på en reell nystart. Leif Andersson på Bostadsbolaget menar att den kortvariga VD:n på Bostadsbolaget, Kurt Eliasson, drev fram förslaget att riva det aktuella huset för att kunna peka på en större förändring i stadsdelen. Det blev sedan Anderssons arbete att motivera beslutet samt förpacka det i ett större sammanhang av åtgärder. Sammantaget kunde Bostadsbolaget i samarbete med Stadsdelsförvaltningen presentera ett beslut om att riva ett hus, som av de flesta boende i området spontant förmodligen uppfattades som negativt, i ett positivt sammanhang av förbättringsåtgärder och en känsla av nystart. Andersson menar att det också var ett bra tillfälle att tillföra resurser till stadsdelen.

- **Vilken är relationen mellan beskrivningarna av stadsdelen Hammarkullen och rivningen på Hammarkulletorget?**

När Bostadsbolaget i augusti 1995 presenterade sitt förnyelseprogram för stadsdelen, som bland annat innebar att man skulle riva Hammarkulletorget 1-12 är det, i ljuset av hur Hammarkullen som stadsdel karaktäriserats, inte underligt att det är ett av de höga och monotona husen vid torget som valts ut. Enligt Leif Andersson på Bostadsbolaget ville den dåvarande VD:n skapa någon slags påtaglig förändring i området. Det är också viktigt att det är ett av husen vid torget, som är bland de första intryck som möter besökaren som skall bort. För att en stor förändring skall märkas och göra skillnad för Hammarkullen behöver en förändring ske i det *rum* som är

allra mest konstituerande för stadsdelen. Även Carlson och Högberg (1995) noterar att Hammarkullen allmänt förknippas med de höga husen.¹⁴⁴

En tydlig uppfattning om det estetiskt monotona och det negativt upplevda *rummet* vid Hammarkulletorget, anknuten till tidsandan vid stadsdelens tillkomsttid, kan därmed sägas ha medverkat till ett legitimerande av rivningen av ett hus på just Hammarkulletorget. Att det blev just Hammarkulletorget 1-12 kan härledas både till byggnadens läge och till de stora lägenheterna i just detta hus.

De höga husen karaktäriserar Hammarkullen, men upphöjer inte värdet av de enskilda byggnaderna. I utlåtandet från museinämnden som återges i kapitel 3, rörande rivningen och den nya detaljplanen framhålls bebyggelsemiljön vid Hammarkulletorget som en enhet, men kan inte, helt i enlighet med den diskurs som presenterats i föreliggande uppsats, anknytas till något eller några specifika hus. Det enskilda huset som revs kan därmed sägas ha undkommit en specifik värdegrundande historisering, som kunde ha gjort huset angeläget för fler än de som var direkt berörda.

Trots att ombyggnadsåtgärder genomförts i Hammarkullen under 1980-talet¹⁴⁵ ser beslutet om rivningen ut att ha uppfattats som ett väldigt stort grepp, i positiv bemärkelse. Törnquist (2001) skriver till exempel om rivningen (som ligger precis utanför den tidsram han fokuserar på i sin avhandling): ”För första gången togs ett stort grepp om den fysiska miljön i området”.¹⁴⁶ Samtidigt, som redovisats ovan, är en del av stadsdelens historisering att stadsdelen har förändrats och att förändring kommer att ske. Påtagliga förändringar, som rivningen, kan därmed sägas vara lättare att legitimera utifrån stadsdelens historisering från 1980-talet till genomförandet av rivningen, vid denna undersöknings tidsliga slutpunkt.

Diskussion och förslag till vidare forskning

En utgångspunkt för den här undersökningen var upplevelsen av att rivningen av huset vid Hammarkulletorget hade fallit i glömska och var föga omskriven. Även om jag allteftersom uppsatsarbetet fortskridit kommit i kontakt med mycket material som behandlar rivningen kvarstår känslan av att rivningen efter genomförandet snabbt föll i glömska och sällan berörs när stadsdelen Hammarkullen förs på tal idag. Bland andra nämner Eeva Bolin denna icke-hågkomst av rivningen. Var Bostadsbolagets vilja att bädda in rivningen i ett förnyelseprogram ett misstag, så till vida att rivningen och betydelsen av den förminskades? Kanske hade ett större fokus på rivningen, som den påtagliga förändring det var, bidragit till att etablera en mer positiv bild av stadsdelen på längre sikt? För en vidare utredning av detta krävs till exempel en kompletterande undersökning av framställningar av Hammarkullen efter mitten på 1990-talet.

Resultatet av min undersökning och mitt perspektiv på den typ av bebyggelse som husen i Hammarkullen representerar är intressant att sätta i relation till andra forskningsresultat och perspektiv. Bengt O H Johansson är en av dem som beskrivit den tidsanda ur vilken stadsdelen Hammarkullen är sprungen. Ett sammanhang där flera äldre stadsdelar, företrädesvis i eller nära

¹⁴⁴ Carlson och Högberg 1995, s. 70, 77, 85

¹⁴⁵ T.ex. beskrivet av Jensen 1982.

¹⁴⁶ Törnquist 2001, s. 114

innerstaden, revs. I sin rapport till Kulturdepartementet *Den stora stadsomvandlingen* (1997) kartlägger Johansson rekordårens stora rivningsvåg i de svenska städerna och diskuterar kulturmiljövårdens roll och förändring under tiden fram till 1990-talet och anknyter också till ett internationellt perspektiv på bevarande. Johansson beskriver så gott som alla delar av stadsförnyelsen som genomfördes med intensiteten av en krigsmobilisering; under endast tio år, 1960-1970 (vilka utgör en del av den studerade epoken), försvann nästan hälften av all äldre stadsbebyggelse i landet, räknat på antalet rivna lägenheter. Kulturmiljövården kom sent in i omvandlingsprocessen, kanske inledningsvis eftersom få krafter vågade eller kunde ställa sig vid sidan om den enhetliga förnyelse- och moderniseringslinjen. Det var till slut, enligt Johansson, ”fristående kritiker, arkitekturskolor och miljögrupper” som tog initiativet till motståndet. Tidpunkten sammanföll med att rekordåren led mot sitt slut och byggtakten avtog. Då blev en inblandning från kulturmiljövårdens bevarandeintresse mer legitim.¹⁴⁷

Precis som jag i föreliggande undersökning funnit hur språkliga metaforer kan basera en förståelse och upplevelse av en byggnad; framförallt då ”jättestaden” i Hammarkullen som skulle rivas, så urskiljer Johansson ett antal metaforer som medverkade i de stora stadsomvandlingsprocesserna under efterkrigstiden. Med flera citat och uttalanden från tiden belyser Johansson hur metaforer som *staden som marknad*, *staden som smittokälla*, *staden som organism* och *staden som maskin* reproduceras. Det är också ur dessa metaforer som stadsdelar som Hammarkullen växte fram. Därför kan flera av metaforerna förklara tillblivelsen och utförandet av stadsdelen.¹⁴⁸

Boris Schönbecks *Stad i förvandling* (1994) är något av en föregångare till Johansson och bygger på ett uppdrag från Byggforskningsrådet. Schönbeck beskriver städerna i Sveriges förändring i epoker av uppbyggnad och rivningar.¹⁴⁹ Förutom det uppenbara i att kartlägga stadens utveckling poängterar Schönbeck betydelsen av ett samhällsperspektiv och en mångdimensionell historiskrivning i stadsplaneringen för framtiden.¹⁵⁰ Enligt Schönbeck handlade efterkrigstidens stadsomvandlingsprocesser mest om att tillgodose krav från handeln, samtidigt som de stora bostadsaneringarna (vilka genomfördes i olika etapper; först kvartersvis och sedan stadsdelsvis) drevs av ett statligt program, båda med intentionen att modernisera landet.¹⁵¹ Schönbeck belyser också människornas relation till de bebyggelseförändringar i staden som präglade 1900-talet. Folkrörelser som Hyresgästföreningen drev på den politikiska förnyelselinje som fanns under efterkrigstiden, samtidigt som många som bodde i de utpekade saneringsområdena efterhand kunde göra gemensam sak med en yngre generation av bevarandeintresserade.

Mikael Hammerman undersöker i sin kandidatuppsats *Den offentliga kulturmiljövården och miljonprogrammets bostadsbebyggelse* (2010) hur kulturmiljövården förhåller sig till den bebyggelse som utgör en betydande del av bostadsbebyggelsen i landet. Mer specifikt använder Hammerman stadsdelen Lövgärdet i Göteborg som tillämpningsområde.¹⁵² Hammerman har svårt att dra några generella slutsatser, men ser tydliga tendenser och tydliggör skillnader mellan olika städer. Miljonprogrammets bebyggelse tycks fortsatt fångat i den stora utbyggnadskontext den en gång byggdes in i. Det

¹⁴⁷ Johansson 1997, s. 135-136

¹⁴⁸ Johansson 1997, s. 81-86

¹⁴⁹ Schönbeck 1994, s. 8-17

¹⁵⁰ Schönbeck 1994, s. 369-372

¹⁵¹ Schönbeck 1994, s. 189

¹⁵² Hammerman 2010, s. 8

betyder att beskrivningar av miljonprogramsbebyggelse i högre grad handlar om miljonprogrammet än de enskilda byggnaderna.

Bebyggelsen i Lövgärdet förstås helt enkelt i ljuset av alla de föreställningar som är sammanbundna med bebyggelsen genom de diskurser som verkar kring bebyggelsen.¹⁵³

Hammerman menar att det är närmast omöjligt att frigöra beskrivningarna från den diskursiva kontext de ingår i. Därmed inte sagt att beskrivningarna inte kan närma sig stadsdelar och byggnader som enskilda subjekt, anknutna i en lokal kontext. Det finns också inslag av att kulturmiljövårdens inventeringar i första hand verkar internt och utan kontakt med boende.¹⁵⁴

Annika Alzén undersöker i sin avhandling *Fabriken som kulturarv* (1996) hur industrisamhällets minnen blev en del av det etablerade kulturarvet genom att analysera framväxten av Industrilandskapet i Norrköping.¹⁵⁵ Bland flera skäl anger Alzén omsvängningen inom kulturmiljövården från enskilda byggnader till miljöer och därmed nya kriterier för bevarande – ”en utökad kulturarvsdiskurs” från början av 1970-talet – som avgörande för både införlivandet av industrisamhällets kulturarv och att Industrilandskapet blev accepterat som en kulturhistoriskt värdefull miljö, snarare än ett industriområde. Alzén menar att *omtolkningen* är en central förståelseram, samt hur kulturarv legitimeras genom *kulturell objektivisering*, vilket innebär att en företeelse lyfts fram, plockas fram ur sin kontext och permanentas i det läge då den uppmärksammas och konkretiseras.¹⁵⁶

Omsvängningen inom kulturmiljövården från början av 1970-talet, då uppmärksamheten riktades mot miljöer och bevarandeintresset vidgades, följer som en naturlig följd på det helhetsgrepp om nyproduktionen av bostäder som modernismen förde med sig. För det rivna huset på Hammarkulletorget kan denna omsvängning ha missgynnade ett bevarande av den enskilda byggnaden vid torget. Miljonprogrammet är, så som Hammerman (2010) diskuterar, ofta betraktat i klump, som nästintill utbytbara delar anknutna till den historiska epoken och representant för rekordåren. Miljonprogrammets bebyggelse är oftare, och delvis helt naturligt, mer gemensamma representanter för *det stora projektet* än för den enskilda platsen och dess berättelser och skeenden. Uppenbarligen sågs rivningen av ett hus på Hammarkulletorget inte som en särskilt stor förlust ens för ett bevarandeintresse. Resten av stadsdelen stod ju kvar. På sikt är risken att ett sådant förhållningssätt utarmar den helhet som miljöerna representerar. Utifrån ett kulturarvsperspektiv torde tillägg i stadsdelen påverka det kulturhistoriska värdet i lägre utsträckning än då delar av bebyggelsen rivs.

För Hammarkullens del är dess tillkomsttid förmodligen starkt påverkande för hur den kom att beskrivas under 1970- och 1980-talet. Omkring 1968 förändrades stadsplaneringsdiskursen, vilket bland andra vänsterskribenten Per Wirtén och sociologen Håkan Thörn uppmärksammat. En slutpunkt för den tid då de nya förortsstadsdelarna i Sverige betraktades som framtidens boendemiljöer är när Skärholmen centrum i Stockholm invigs i september 1968. I samband med invigningen börjar en kritik av Skärholmen och liknande miljöer som sedan dess levt kvar i medielandskapet.¹⁵⁷ Denna omsvängning i synen på de nya förorterna hänger högst sannolikt samman

¹⁵³ Hammerman 2010, s. 37

¹⁵⁴ Hammerman 2010, s. 35-40

¹⁵⁵ Alzén 1996, s. 20-21

¹⁵⁶ Alzén 1996, s. 121-125

¹⁵⁷ Wirtén 2010 samt Thörn och Wirtén 2011-05-06

med de stora förändringarna i samhället omkring 1968. Även Johansson (1997) tar upp detta ”paradigmskifte” inom stadsplaneringen, framförallt ur ett bevarandeperspektiv.¹⁵⁸ Hammarkullen blev på detta sätt en av de första förorterna som hade planerats före 1968 men blev bedömd efter nämnda år och på så vis en naturlig måltalva för den nya tidens kritik av efterkrigstidens stadsdelar.

Så som framgår av föreliggande undersökning, men även uppmärksammat av Carlson och Högberg (1995), finns många generaliserande beskrivningar som handlar om Angeredsområdena, men även generellt omkring landets miljonprogramsområden.¹⁵⁹ Jag vill dock hävda att även om ”miljonprogrammet” i flera fall fungerat som en schablon för hur Hammarkullen har beskrivits är schablonen allt som oftast modifierad för att passa just Hammarkullen. Den redovisade historiseringen rymmer något mer än just det som kan passas in i en schablonbild. Men det vore fel att påstå att Hammarkullen är unikt genom hur, i synnerhet de höga husen, har omtalats och omskrivits.

Samtidigt som ett diskursivt karaktäriserande av Hammarkullen tenderar att bli en berättelse om många andra liknande och likartat värderade stadsområden i Sverige¹⁶⁰ så ger inte denna undersökning svar på vilka villkor i en stadsdel som behöver vara uppfyllda för att den skall kunna passas in i en traditionellt negativ förortsdiskurs. Det är uppenbart att många något äldre förortsområden ofta betraktas som ”miljonprogramsområden”, vilket då är synonymt med en problembelastad stadsmiljö. För att ta reda på hur en sådan förortsdiskurs påverkar andra stadsdelar som i flera avseenden avviker från den idealtyp Hammarkullen ibland framstår som krävs sannolikt fler stadsdelsspecifika undersökningar.

Genom att undersöka innerstadsstadsdelar, eller stadsdelar som inte ingår i en förortsdiskurs kan man också sätta beskrivningen av Hammarkullen i relation till hur stadsdelar generellt framställs; vilka fysiska karaktärsdrag eller sociala uttryck som tenderar att framhållas etc. I ett sådant sammanhang kan också skillnader i de boendes upplevelse av en stadsdel jämföras med ett yttre (oftast sämre) rykte. Hur får man en inre och en yttre bild av en stadsdel att överensstämma?

Trots att undersökningen bara sträcker sig fram till mitten av 1990-talet och merparten av det som studerats berör Hammarkullen fram till denna tidpunkt är det påfallande mycket omdömen, uppfattningar och reflektioner omkring stadsdelen som känns aktuella. De beskrivna problemen och de föreslagna lösningarna är i stor utsträckning de samma ännu. Det finns också likheter mellan beskrivningarna av stadsdelen av Crispin Ahlström 1969¹⁶¹ och Mark Isitt 2011.¹⁶² En slutsats som då tyvärr ligger nära till hands är att de förändringar som avsett att förbättra Hammarkullens rykte inte har lyckats. Däremot kan de i flera fall ha medverkat till att skapa en bättre boendemiljö. Här finns uppenbarligen utrymme för vidare forskning, utöver denna uppsats ramar, om såväl uppfattningar och värderingar av Hammarkullen och stadsdelens beskrivna historia, som för andra liknande förortsstadsdelar.

¹⁵⁸ Johansson 1997, s. 101-110

¹⁵⁹ Carlson och Högberg 1995, s. 67-68

¹⁶⁰ T.ex. som Björn Gunnarsson beskriver stadsdelen i relation till andra kända förortsområden (GP 1994-03-05).

¹⁶¹ GP 1969-07-04

¹⁶² GP 2011-03-20, 2011-03-23, 2011-03-25

5. Sammanfattning

Föreliggande undersökning utgår från rivningen av ett hus på Hammarkulletorget 1996. En förhållandevis ouppmärksam rivning i en av Sveriges mest uppmärksammade miljonprogramsområden. Stadsdelen Hammarkullen byggdes som en av de nya stadsdelar som uppfördes inom ramen för miljonprogrammet i Sverige och som en del av Göteborgs stads stora utbyggnader i nordost i slutet av 1960- och början av 1970-talet. Genom att undersöka vilken roll stadsdelens förflutna tid spelat för uppfattningen om Hammarkullen är syftet att bättre förstå hur en förortsstadsdelens förflutna kan påverka och legitimera stora förändringar i stadsmiljön. Undersökningen har också utrett vilken roll beskrivningar av stadsdelen spelade för beslutet att riva ett hus på Hammarkulletorget.

Undersökningen är utförd som en diskursanalys där analysverktyget historisering använts för att identifiera vilken roll stadsdelens förflutna tid tagit i platskonstruktionen av Hammarkullen. Holmberg (2006) använder sig av analysverktyget historisering för att ta reda på hur det förflutna spelat roll för uppfattningen om stadsdelen Haga och hur det förflutna inverkat i en urban omvärderingsprocess. I föreliggande undersökning har jag valt att undersöka hur det förflutna spelat roll i framställningar av Hammarkullen samt hur det förflutna givits en roll i beslutet att riva ett hus vid Hammarkulletorget. Föreliggande undersökningens analysobjekt är därmed det diskursiva Hammarkullen och diskursen omkring det nu rivna huset på Hammarkulletorget. Genom att jag sökt tidsrumsliga sammanlänknings i framställningarna har jag kunnat undersöka hur platsen har historiserats.

Undersökningen utgår från ett socialkonstruktivistiskt angreppssätt, vilket betyder att det är framställningen av en fysisk plats som studeras. Framförallt har Hammarkullens diskurs åskådliggjorts ur textbaserat material, men även med två samtalsintervjuer. Som understöd till och som utökad förståelse för vad historisering är presenterar jag de teoretiska begreppen *mindscaapes* och *imaginära geografier*, varav det senare, enligt undersökningens (och Holmbergs) tillvägagångssätt, utgör den rumsliga delen av de tidsrumsliga sammanlänkningarna som historisering avser. Den förflutna tiden utgör den tidsliga delen av begreppet. Där denna rumsliga och tidsliga dimension möts i framställningar av en plats uppstår en historisering.

Stadsdelen Hammarkullen har en relativt stabil framställning över tid, som avseende den byggda miljön i huvudsak är negativ. Det mest konstitutiva *rummet*, som oftast avses med ”Hammarkullen”, är de höga, långa och gråa husen vid Hammarkulletorget och Bredfjällsgatan. Trots att dessa hus bara utgör en del av Hammarkullen får de symbolisera stadsdelen. Uppfattningen om dessa monotona byggnadskroppar får symbolisera den tidsanda av effektivitet och rationalitet som de uppfördes i.

Kanske som en effekt av hur monoton och tråkig stadsdelen upplevs handlar många framställningar av stadsdelen om människorna som bor i stadsdelen. Jens S Jensen kan sägas starta denna trend 1974 när han ger ut sin bok *Hammarkullen* med berättelser om människor i stadsdelen. Boken har fått två efterföljare på 1980- och 1990-talet och Jensen är en central aktör för hur stadsdelen har framställts genom åren.

I början av 1980-talet etableras bilden av stadsdelen som är bättre än sitt rykte; eller snarare *stadsdelen som alltid beskrivs negativt i tidningsartiklar*. Jensen medverkar i denna process, men det är även en effekt av flera tidningsartiklar som under 1970-talet framhållit problemen i stadsdelen. Bilden av att Hammarkullen alltid beskrivs negativt och onyanserat i tidningar lever med längre än de onyanserade beskrivningarna. Sedan 1980-talet har få, om några artiklar, beskrivit Hammarkullen utan att ta upp den negativa medierapportering som området ständigt lever under.

Här etableras också en dubbelhet i framställningarna av Hammarkullen där den inre uppfattningen allt som oftast är positiv, medan den yttre värderingen av Hammarkullen är negativ. Detta är en dubbelhet som också Anders Törnquist (2001) noterar. Överlag överensstämmer de resultat jag kan presentera i föreliggande undersökning med det som Lennart Zintchenko (1993), Susanne Carlson och Camilla Högberg (1995) och Törnquist presenterat, vilka har liknande ambitioner att karaktärisera Hammarkullens historia. I början av 1990-talet etableras också uppfattningen att stadsdelen Hammarkullen utgör ett segregationsproblem i staden. Den politiska debatt som förs och det principbeslut som medverkar till valet att riva huset på Hammarkulletorget handlar i stor utsträckning om mål och medel för att minska segregationen.

I det empiriska underlaget som berör rivningen och vägen fram till beslutet att riva ett hus på Hammarkulletorget har några olika motiv urskiljts. Dessa har sammanfattats i fyra punkter: 1. *Bostadspolitiskt*: Den segregerade staden och överskottet på hyreslägenheter i mindre attraktiva områden, leder till politiskt principbeslut. 2. *Gestaltning*: Att öppna upp ett slutet rum och ta bort en ”mur” vid torget. 3. *Underhållsrelaterat*: Större nerslitning än i övriga hus i stadsdelen, liksom ett större underhållsbehov på grund av större lägenheter. 4. *Stadsdelsutveckling*: Viljan att, från i synnerhet Bostadsbolagets sida, genomföra en påtaglig förändring i stadsdelen i syfte att manifesteras handlingskraft och kunna peka på en reell nystart.

Genom att stadsdelen Hammarkullen i första hand karaktäriserats av de höga husen vid Hammarkulletorget är det inte konstigt att Bostadsbolaget valde ut just ett av dessa hus för rivning. Känslan av påtaglig förändring skulle bli som störst om man kunde påvisa en stor förändring i det *rum* som för stadsdelen är mest konstitutivt. Hammarkullen har också framställts som en stadsdel där *viljan till förändring* är närvarande. Stadsdelen har utifrån betraktats som dålig, varvid ett dåligt förgånget kunnat kontrasteras mot ett bättre nu, eller senare. Denna vilja till förändring bidrog sannolikt till att legitimera rivningen av huset vid Hammarkulletorget.

Den här uppsatsens huvudsakliga bidrag är undersökningen av de tidsrumsliga sammanlänkningsar som finns i framställningar av Hammarkullen och den studerade rivningsprocessen, samt det faktum att den förflutna tiden varit en del av stadsdelens diskurs och kan sägas ha medverkat till beslutet om rivning av ett hus på Hammarkulletorget 1996.

6. Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Bostadsbolaget ca 1996: Presentationsunderlag för förnyelseprojekt, tillhandahållet av Leif Andersson, Bostadsbolaget.

Göteborgs stad, Stadsbyggnadskontoret (1996): Bostäder vid Hammarkulletorget, samrådshandling oktober 1996 (1996-11-01).

Göteborgs stad, Stadsbyggnadskontoret (1996): Bostäder vid Hammarkulletorget, samrådshandling oktober 1996 – genomförandebeskrivning (1996-10-29).

Göteborgs stad, Stadsbyggnadskontoret (1996): Bostäder vid Hammarkulletorget, samrådshandling oktober 1996 - samrådsrets (1996-10-29).

Göteborgs Stadsmuseum (1996): PM för beslut angående detaljplan för Hammarkulletorget samt detaljplan för bostäder vid Hammarkulletorget inom stadsdelen Hjällbo. Handläggare: Gudrun Lönnroth.

Informanter

Andersson, Leif; chef för fastighetsutveckling, Bostadsbolaget, Göteborg. Intervju ägde rum den 14 mars 2011. Ljudupptagning från intervjun finns hos författaren.

Bolin, Eeva; sektorschef Kultur och Fritid, Östra Göteborg, Göteborgs stad. Intervju ägde rum den 23 mars 2011. Ljudupptagning från intervjun finns hos författaren.

Thörn, Håkan och Wirtén, Per (2011): ”Kriget mot förorten”. Seminarium i Hammarkullen Folkets hus 2011-05-06, arrangerat av Centrum för Urbana Studier, Göteborgs universitet.

Tryckta källor

Alzén, Annika (1996): *Fabriken som kulturarv : Frågan om industrilandskapets bevarande i Norrköping 1950-1985*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.

Andersson, Leif (1996): Hammarkullen, Göteborg : Nedrustning impuls till samverkan. I: *Plan* nummer 1, februari 1996, s. 38-41. Utgiven av Föreningen för samhällsplanering.

Andersson, Monica (2009): *Politik och stadsbyggande : Modernismen och byggnadslagstiftningen*. Statsvetenskapliga institutionen. Diss. Stockholm : Stockholms universitet.

Brusman, Mats (2008): *Den verkliga staden? : Norrköpings innerstad mellan urbana idéer och lokala identiteter*. Linköping Studies in Arts and Science No. 416, Tema kultur och samhälle, Linköpings universitet. Diss. Linköping : Linköpings universitet.

- Caldenby, Claes (2007): Vad betyder Gårdsten? I: *Arkitektur* nummer 2, mars 2007, s. 29-31.
- Carlson, Susanne och Högberg, Camilla (1995): *Hammarkullen : valet är ditt, svart eller vitt?* (1995). Kulturgeografiska institutionen, Göteborgs universitet. Studentuppsats.
- Ericsson, Urban, Molina, Irene & Ristilampi, Per-Markku (2002): *Miljonprogram och media : Föreställningar om människor och förorter*. Riksantikvarieämbetet och Integrationsverket.
- Esaiasson, Peter, Giljam, Mikael, Oscarsson, Henrik och Wängnerud, Lena (2007): *Metodpraktikan : Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. 3 uppl. Vällingby: Norstedts Juridik.
- Folkesdotter, Gärd (1987): *Nyttans tjänare och skönhetens riddare : Hur arkitekter som författare till översiktliga planer 1947-1974 förhållit sig till professionens överordnade värden*. Statens institut för byggnadsforskning. Diss. Stockholm : Nordiska institutet för samhällsplanering.
- Galleri : att leva i Hammarkullen*. (1991) av Dickson, Martin, Johansson, Boel, Möller, Mickaela, Näslund, Eva, Paakkonen, Krister, Rugfelt, Ann-Charlotte, Sundh, Fredrik och Sundhage, Ingall. Studentarbete vid Journalisthögskolan, Göteborg.
- Gregory, Derek (1994): *Geographical imaginations*. Cambridge, Mass.: Blackwell.
- Hammerman, Mikael (2010): *Den offentliga kulturmiljövården och miljonprogrammets bostadsbebyggelse*. Institutionen för Kulturvård, Göteborgs universitet. Kandidatuppsats.
- Holmberg, Ingrid M. (2006) *På stadens yta : om historiseringen av Haga*. Göteborg: Makadam och Göteborgs stadsmuseum. Diss. Göteborg : Göteborgs universitet.
- Jensen, Jens S (1974): *Hammarkullen*. Helsingborg: Fyra förläggare.
- Jensen, Jens S (1982): *Ljuva drömmar : Hammarkullen åtta år senare*. Göteborg: Korpen.
- Jensen, Jens S (1995): *Tänk om allting var underbart : Hammarkullen 20 år senare*. Göteborg: Tre böcker.
- Johansson, Bengt O H (1997) *Den stora stadsomvandlingen : Erfarenheter från ett kulturmord*. Stockholm: Arbetsgruppen för arkitektur och formgivning, Regeringskansliet: Fritze.
- Kaplan, Veronica (2006): *Hammarkullens spårvagnsstation : en plats träder fram*. Institutionen för Kulturvård, Göteborgs universitet. Studentuppsats.
- Olshammar, Gabriella (2002): *Det permanentade provisoriet : Ett nedgånget industriområde i väntan på rivning eller erkännande*. Diss. Chalmers-Arkitektur : Stadsbyggnad, Göteborg.
- Pontén, Jakob (2010): *De uteblivna möjligheterna? : Intressegruppers diskursiva hållning vid en stadsomvandling*. Institutionen för Kulturvård, Göteborgs universitet. Kandidatuppsats.

Ronström, Owe (2008): *Kulturarvspolitik Visby : Från sliten småstad till medeltidsikon*. Stockholm: Carlsson.

Sandstig, Gabriella (2010): *Otrygghetens landskap : En kartläggning av otryggheten i stadsrummet och en analys av bakomliggande orsaker, med fokus på mediernas roll*. Diss. Göteborg : Göteborgs universitet. JMG.

Schönbeck, Boris (1994): *Stad i förvandling : uppbyggnadsepoker och rivningar i svenska städer från industrialismens början till idag*. Statens råd för byggforskning.

Sjöholm, Jennie (2010): *Föreställningar om stadsomvandlingens Kiruna*. Institutionen för Kulturvård, Göteborgs universitet. Masteruppsats.

Svensson, Gunilla (2003): *Rivningarna av Göteborgs arbetarstadsdelar : I backspejeln efter tre decennier – intervjuer med politiker, stadsplanerare och opponenter*. Göteborgs universitet: Institutionen för Miljövetenskap och Kulturvård, Avdelningen för Kulturvård 2003:6. Studentuppsats.

Sørensen, Marie Louise Stig och Carman, John (red.) (2009): *Heritage studies : Methods and approaches*. London: Routledge.

Tedros, Adiam (2008): *Utanför storstaden : Konkurrerande framställningar av förorten i svensk storstadspolitik*. Förvaltningshögskolan. Diss. Göteborg : Göteborgs universitet.

Tunström, Moa (2009): *På spaning efter den goda staden : Om konstruktioner av ideal och problem i svensk stadsbyggnadsdiskussion*. Diss. Örebro : Örebro universitet.

Törnquist, Anders (2001): *Till förortens försvar : Utveckling och organisering i de tre stadsdelarna Hjällbo, Hammarkullen, Eriksbo 1970-1995*. Institutionen för socialt arbete. Diss. Göteborg : Göteborgs universitet.

Urban, Susanne (2005): *Att ordna staden : Den nya storstadspolitiken växer fram*. Diss. Stockholm : Stockholms universitet.

Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000): *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.

Wirtén, Per (2010): *Där jag kommer från : Kriget mot förorten*. Albert Bonniers Förlag.

Zintchenko, Lennart (1993): *Nybyggarstadsdelen Hammarkullen i ett föränderligt Sverige*. Byggforskningsrådet R2:1993.

Internetreferenser

Nationalencyklopedin på Internet (2011): uppslagsord *Mental karta*. URL: <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/mental-karta>, hämtad 2011-05-15

Tidningsartiklar

- Göteborgs-Posten 1969-07-04: Var har folket i Hjällbo gjort för ont? (av Crispin Ahlström)
- Göteborgstidningen 1976-09-30: Här regerar våldet
- BoFast nr 7 (9 april 1987): Hur är det egentligen ställt med Formator? (av Carina Hult)
- Göteborgs-Posten 1989-11-29: Stadsdel med framtidshopp (av Alf Isemo)
- Göteborgs-Posten 1989-11-30: Här vill Stefan stanna så länge han kan (av Alf Isemo)
- Göteborgs-Posten 1994-03-05: I utkanten av en utkant (av Björn Gunnarsson)
- Göteborgs-Posten 1994-03-12: Svartmålning utan nyanser (av Eva Elisabeth Schreiber)
- Göteborgs-Posten 1994-03-18: Positiv bild av Hammarkullen (av Elisabeth Holm)
- Göteborgs-Posten 1994-06-17: Många planer i Nordost Nu ska området bli mer attraktivt (av Alf Isemo)
- Göteborgs-Posten 1994-09-09: Miljonprogrammets hus rivs 1300 lägenheter i nordost skall jämnas med marken (av Anders Sahlberg)
- Göteborgs-Posten 1994-10-14: Ditt hem avslöjar dig (av Marit Larsdotter)
- Göteborgs-Posten 1995-08-29: Höghus rivs i Hammarkullen Miljonprogrammet 1965-1974 (av Anders Sahlberg)
- Göteborgs-Posten 1995-08-31: Hammarkullen ska byta ansikte (av Anders Sahlberg)
- Göteborgs-Posten 1995-09-01: Riv ned och bygg nytt Bra förnyelse av Hammarkullen
- Göteborgs-Posten 1995-09-13: ”Riv inte vårt hus” (av Thomas Björklund)
- Göteborgs-Posten 1995-09-14: Den nya bolagssvenskan (av ”Lilla My”)
- Göteborgs-Posten 1995-07-10: Stena kräver ny rivningsvåg - Tomma hus kostar mer än inga alls, säger bolagets VD (av Lars-Gunnar Wolmesjö)
- Göteborgs-Posten 1995-09-13: Rädsla för protester försenade beskedet (av Thomas Björklund)
- Göteborgs-Posten 1995-11-12: Vi tvingas från Hammarkullen (av Eva Isaksson)
- Göteborgs-Posten 1995-11-15: Hammarkullen ur olika synvinklar (av Stig Jönsson)
- Svenska Dagbladet 1996-03-13: Återvinning på hög nivå (av Cicci Jonsson och Markus Björnström)
- Göteborgs-Posten 1996-08-05: Idag rivs huset i Hammarkullen
- Göteborgs-Posten 1996-08-06: Rivning som ska lyfta Hammarkullen (av Anders Sahlberg)
- Göteborgs-Posten 1996-08-17: Nu ska hela rasket rivs... Nu ska hela rasket bort... och han tar farväl men inga tårar rullar på hans kind (av Christer Lövkvist)
- Göteborgs-Posten 1997-06-08: Rivna höghuset blir låga parhus (av Anders Sahlberg)
- Göteborgs-Posten 1997-11-22: Nu lever Hammarkullen upp igen (av Ingmar Archenholtz)
- Göteborgs-Posten 2011-03-20: Från luften ser allt bra ut (av Mark Isitt)
- Göteborgs-Posten 2011-03-23: Att riva eller inte riva, det är frågan (av Mark Isitt)
- Göteborgs-Posten 2011-03-25: Hur ska förorten få tryggt stadsliv? (av Mark Isitt)

Handlingar

Kommunfullmäktiges handlingar, Göteborgs stad (via Regionarkivet, Göteborg)

- Wikström, Dan (1994) i Handling nr 3, 1994.
- Pedersen, Lars-Erik (1994) i Handling nr 148, 1994.
- Handling nr 148, 1994.

BILAGA

Demker/Kulin: Skapa ett varierat stadsliv i hela staden

Mark Isitt skriver om relationen mellan arkitektur och kriminalitet och förespråkar rivningar av höghus i förorterna. Vi vill i stället se en stadsutveckling på den befintliga bebyggelsens villkor. Isitt bortser också från de ombyggnader och rivningar som redan genomförts i förortsområdena, skriver Axel Demker och Lena Kulin.

I sin artikelserie driver Mark Isitt en tes som ursprungligen formulerats av Oscar Newman; att höga hus ger hög kriminalitet medan låga hus ger låg kriminalitet. Isitt tycker sig finna stöd för detta under observationer i Hammarkullen och Biskopsgården. Samtidigt undviker han att testa tesen genom att diskutera hur relationen mellan höghus och kriminalitet ser ut i stadsdelar vars invånare har högre medelinkomst.

Vi menar att det inte finns något direkt samband mellan bebyggelsens utformning och lokal kriminalitet. Däremot kan den byggda miljön utgöra ett av många förhållanden som gynnar en lokal utveckling av otrygghet och rädsla att utsättas för brott. Med stöd i Gabriella Sandstigs forskning, håller vi med Isitt om att alla stadsdelar behöver ett rörligt stadsliv, eftersom ödsliga platser vanligen upplevs som mer otrygga än platser med folkliv.

Isitt menar att man, i linje med den danska Ghettostrategin, borde riva hus eller bostadsområden som pekats ut som understödjande av brottslighet, otrygghet, oro med mera. Vi förordar istället ett långsiktigt förhållningssätt till förändringar i staden som innebär att bebyggelsen byggs till och om med respekt för befintliga sociala och kulturella värden som bebyggelsen uppbär. Isitt bortser också här helt från alla de ombyggnads- och rivningsåtgärder som redan genomförts i förortsområdena sedan 1980-talet, och hur de fallit ut.

Mark Isitts artikelserie är intressant i så måtto att den problematiserar hur den byggda miljön påverkar stadens invånare. Tyvärr blir det en plump, bitvis raljerande och ensidigt negativ beskrivning av två förortsområden i Göteborg, som enbart tycks fungera som understöd för den förenklade uppfattningen att man genom att riva och bygga nytt skapar bättre stadsmiljöer. Istället för att försöka planera fram ett ultimatum stadsliv utifrån dagens ideal önskar vi förutsättningar för många olika sätt att leva och bo i staden.

Axel Demker

masterstudent Kulturvård, Göteborgs universitet. Bor i Kortedala.

Lena Kulin

masterstudent Sociologi, Göteborgs universitet. Bor i Biskopsgården.

Publicerad i Göteborgs-Postens webbupplaga 2011-03-30

URL: <http://www.gp.se/kulturnoje/1.588276-demker-kulin-skapa-ett-varierat-stadsliv-i-hela-staden>

Hämtad 2011-03-31.